

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

کتاب طبی انتزاعی

- مباحثی طب
- مفردات دارویی
- بیماریها
- غلظت شناسی
- معدن شناسی
- تاریخ پزشکی
- داروسازی و صنعت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

کتاب طبی انتزاعی

نویسنده:

جمعی از نویسندگان

ناشر چاپی:

مجهول (بی جا، بی نا)

ناشر دیجیتال:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۱۷	کتاب طبی انتزاعی جلد ۳
۱۷	مشخصات کتاب
۱۷	کتاب گیلان
۱۷	جلد یکم
۱۷	فصل یازدهم گلها و گیاهان داروئی گیلان
۱۷	مقدمه
۱۸	Malvaceae: <i>Abutilon theophrasti</i> گاوپنبه: تیره پنیرک
۱۸	Leguminosae: <i>Acacia dealbata</i> گیاه حساس: تیره نخود (حبوبات)
۱۸	Plumbaginaceae: <i>Acantholimon</i> spp کلاه میرحسنها- گل گهها: تیره کلاه میرحسن
۱۹	Aceraceae: <i>Acer</i> spp افراها: تیره افرا
۱۹	Cruciferae: <i>Aethionema grandiflorum</i> تیره شببو
۲۰	Rosaceae: <i>Agrimonia eupatoria</i> غافث یا دواى جگر: تیره گل سرخ
۲۰	Simaroubaceae: <i>Ailanthus altissima</i> درخت عرعر: تیره عرعر
۲۰	Leguminosae: <i>Albizia julibrisin</i> شب خسب (شبخوس، هزاربرگ، گل ابریشم، شاغوز، شغوز): تیره نخود
۲۰	Malvaceae: <i>Alcea lineariloba</i> ختمی، خطمی: تیره ختمی
۲۱	Alismaceae: <i>Alisma plantago-aquatica</i> قاشق واش: تیره قاشق واش
۲۱	Liliaceae: <i>Allium</i> spp پیاز: تیره لاله
۲۳	<i>Allium sativum</i> سیر: تیره لاله
۲۵	<i>Allium porrum</i> تره: تیره لاله
۲۵	Betulaceae: <i>Alnus</i> spp توسکاهها: تیره غان
۲۶	Amaranthaceae: <i>Amaranthus</i> spp تاج خروسها: تیره تاج خروس
۲۶	Primulaceae: <i>Anagalis arvensis</i> آناغالیس: تیره پامچال
۲۷	Umbelliferae: <i>Anethum graveolens</i> شوید: تیره جعفری

- ۲۷ ..... Apium graveolens :Umbelliferae کرفس: تیره جعفری
- ۲۷ ..... Arachis hypogaea :Leguminosae بادام زمینی: تیره نخود
- ۲۹ ..... Arctium lappa :Compositae بابا آدم: تیره کاسنی
- ۲۹ ..... Armeniaca vulgaris :Rosaceae زردآلو: تیره گل سرخ
- ۳۰ ..... Artemisia absinthium :Compositae افسنتین: تیره کاسنی
- ۳۱ ..... Artemisia annua :Compositae گندواش: تیره کاسنی
- ۳۱ ..... Artemisia vulgaris :Compositae برنجاسف: تیره کاسنی
- ۳۱ ..... Asperugo procumbens :Boraginaceae تیره گل گاوزبان
- ۳۲ ..... Aster altaicus :Compositae ستاره‌ای: تیره کاسنی
- ۳۲ ..... Atropa belladonna :Solanaceae بلادون، شایبک (شاهبیزک): تیره سیب‌زمینی
- ۳۳ ..... Bellis perennis :Compositae مینای چمنی: تیره کاسنی
- ۳۳ ..... Butomus umbellatus :Butomaceae هزار نی: تیره هزار نی
- ۳۳ ..... Buxus hyrcanica -Buxus sempervirens :Buxaceae شمشاد خزری، کیش: تیره شمشاد
- ۳۳ ..... Caesalpinia gilliesii :Caesalpinaceae ابریشم مصری: تیره ارغوان
- ۳۴ ..... Calendula officinalis :Compositae همیشه‌بهار: تیره کاسنی
- ۳۴ ..... Calligonum persicum :Polygonaceae اسکنبیل: تیره علف هفت بند
- ۳۴ ..... Calystegia silvatica :Convolvulaceae تیره پیچک
- ۳۵ ..... Camellia japonica :Theaceae کاملیا: تیره چای
- ۳۵ ..... Camellia sinensis or Thea sinensis :Theaceae چای: تیره چای
- ۳۷ ..... Campanula spp :Campanulaceae گلهای استکانی: تیره گل استکانی
- ۳۸ ..... Campsis grandiflora :Bignoniaceae پیچ‌اناری: تیره پیچ‌اناری
- ۳۸ ..... Canna indica :Cannaceae اختر: تیره اختر
- ۳۸ ..... Cannabis sativa :Cannabaceae شاهدانه: تیره شاهدانه
- ۳۸ ..... Caspella bursa -pastoris :Cruciferae کیسه کشیش: تیره شب‌بو
- ۳۹ ..... Capsicum annum :Solanaceae فلفل سبز: تیره سیب‌زمینی
- ۳۹ ..... Carpinus betuls :Corylaceae ممرز: تیره فندق

- ۴۰ ..... Celtis spp :Ulmaceae داغداغانها: تیره نارون
- ۴۰ ..... Centaurea spp :Compositae گل گندمها: تیره کاسنی
- ۴۱ ..... Cerasus avium :Rosaceae گیلاس: تیره گل سرخ
- ۴۱ ..... Cerasus vulgaris :Rosaceae آلبالو: تیره گل سرخ
- ۴۲ ..... Ceratophyllum spp :Ceratophyllaceae رازم واش: تیره رازم واش
- ۴۲ ..... Cercis siliquastrum :Caesalpinaceae ارغوان: تیره ارغوان
- ۴۳ ..... Chelidonium majus :Papaveraceae مامیران (مامیران کبیر، کوف‌واش، عنبرک‌واش): تیره خشخاش
- ۴۴ ..... Chenopodium album :Chenopodiaceae سلمک: تیره چغندر
- ۴۴ ..... Chenopodium ambrosoides :Chenopodiaceae خاک سلیمه: تیره چغندر
- ۴۴ ..... Chelidonium botrys :Chenopodiaceae درمنه ترکی: تیره چغندر
- ۴۴ ..... Cichorium intybus :Compositae کاسنی (کاسنه، انگوپا): تیره کاسنی
- ۴۵ ..... Citrus spp :Rutaceae مرکبات: تیره مرکبات
- ۴۷ ..... Colutea uniflora :Leguminosae دغدغک: تیره نخود
- ۴۷ ..... Conium maculatum :Umbelliferae شوکران: تیره جعفری
- ۴۸ ..... Convolvulus arvensis :Convolvulaceae پیچک صحرائی: تیره پیچک
- ۴۸ ..... Convolvulus cantabrica :Convolvulaceae نوعی پیچک: تیره پیچک
- ۴۸ ..... Convolvulus persicus :Convolvulaceae پیچک ایرانی: تیره پیچک
- ۴۹ ..... Conyzanthus squamatus :Compositae تیره کاسنی
- ۴۹ ..... Coriandrum sativum :Umbelliferae گشنیز: تیره جعفری
- ۴۹ ..... Cornus australis :Cornaceae ال، فلفل درختی: تیره ال
- ۴۹ ..... Coronilla varia :Leguminosae یونجه باغی (نسرین‌گول): تیره نخود
- ۵۰ ..... Corylus avellana :Corylaceae فندق: تیره فندق
- ۵۰ ..... Crataegus spp :Rosaceae زالزالکها (سرخه‌ولیک، کومار، مارخ، مرخ، ولک، بلک، ولیک): تیره گل سرخ
- ۵۲ ..... Cotinus coggygia :Anacardiaceae درخت پر: تیره پسته
- ۵۲ ..... Cousinia spp :Compositae تیره کاسنی
- ۵۲ ..... Cydonia oblonga :Rosaceae به: تیره گل سرخ

- ۵۳ ..... Iridaceae: *Crocus caspius* زعفران خزری، زعفران وحشی: تیره زنبق
- ۵۴ ..... Cucurbitaceae: *Cucurbita* spp کدوها: تیره کدو
- ۵۵ ..... Cupressaceae: *Cupressus sempervirens* زربین: تیره سرو
- ۵۵ ..... Primulaceae: *Cyclamen persicum* نگونسار، سیکلامن: تیره پامچال
- ۵۵ ..... Cyperaceae: تیره جگن
- ۵۶ ..... Liliaceae: *Danae racemosa* همیشهک: تیره لاله
- ۵۶ ..... Solanaceae: *Datura stramonium* تاتوره (تاتوله، داتوره): تیره سیبزمینی
- ۵۶ ..... Umbelliferae: *Daucus littoralis* subsp. *hyrcanicus* هویج وحشی: تیره جعفری
- ۵۷ ..... Caryophyllaceae: *Dianthus orientalis* میخک: تیره میخک
- ۵۷ ..... Scrophulariaceae: *Digitalis nervosa* گل انگشتانه، دیژیتال: تیره گل میمونی
- ۵۸ ..... Ebenaceae: *Diospyrus lotus* کلهو، خرمندی: تیره کلهو
- ۵۸ ..... Composite: *Dittrichia graveolens* تیره کاسنی
- ۵۹ ..... Boraginaceae: *Echium amoenum* گل گاوزبان: تیره گل گاوزبان
- ۶۰ ..... Compositae: *Erigeron canadensis* - *Conyza canadensis* پیرمرد باغ: تیره کاسنی
- ۶۰ ..... Rosaceae: *Eriobotrya japonica* ازگیل ژاپنی: تیره گل سرخ
- ۶۰ ..... Geraniaceae: *Erodium* spp سوزن چوپانها: تیره شمعدانی
- ۶۱ ..... Cruciferae: *Eruca sativa* منداب: تیره شب بو
- ۶۱ ..... Umbelliferae: *Eryngium caeruleum* چوچاغ، چوچاخ: تیره جعفری
- ۶۱ ..... Euphorbiaceae: *Euphorbia* spp شیرسگها: تیره فرفیون
- ۶۲ ..... Celasteraceae: *Evonymus latifolius* گوشوارک: تیره شمشاد
- ۶۲ ..... Fagaceae: *Fagus orientalis* راش: تیره بلوط
- ۶۳ ..... Moraceae: *Ficus carica* انجیر (سیانجیل، سیاهانجیل): تیره توت
- ۶۳ ..... Oleaceae: *Forsytia x intermedia* یاس زرد: تیره زیتون
- ۶۴ ..... Rosaceae: *Fragaria vesca* توت فرنگی وحشی: تیره گل سرخ
- ۶۴ ..... Rhamnaceae: *Frangula alnus* سیاهتوسه، سیاتوسکا: تیره کنار
- ۶۴ ..... Oleaceae: *Fraxinus rotundifolia* زبان گنجشک: تیره زیتون

- ۶۵ ..... Froriepia subpinnata :Umbelliferae زلنگ: تیره جعفری
- ۶۵ ..... Fumaria parviflora :Fumariaceae شاه‌تره: تیره شاه‌تره
- ۶۵ ..... Geranium spp . شمعدانیهای وحشی: تیره شمعدانی
- ۶۶ ..... Gladiolus segetum :Iridaceae گلابول وحشی: تیره زنبق
- ۶۶ ..... Glycyrrhiza echinata :Leguminosae شیرین‌بیان خاردار: تیره نخود
- ۶۷ ..... Gossypium herbaceum :Malvaceae پنبه: تیره پنیرک
- ۶۷ ..... Gramineae تیره گندمیان، غلات
- ۶۸ ..... Arundo donax قمیش
- ۶۹ ..... Avena spp . جو دوسر، یولاف (گندم واش)
- ۶۹ ..... Catabrosa aquatica
- ۶۹ ..... Coix lacryma -jobi شال تسبیح
- ۶۹ ..... Cynodon dactylon مرغ
- ۷۰ ..... Digitaria sanguinalis
- ۷۰ ..... Echinochloa crus -gali :Graminae سورف
- ۷۰ ..... Hordeum spp . جو وحشی
- ۷۱ ..... Lolium spp . چچمها
- ۷۱ ..... Oplismenus undulatifolius :Graminae
- ۷۱ ..... Oryza sativa برنج (بج)
- ۷۲ ..... Panicum miliaceum ارزن (چینا، چبور)
- ۷۲ ..... Paspalum dilatatum
- ۷۲ ..... Phragmites australis نی
- ۷۳ ..... Setaria glauca گاورس
- ۷۳ ..... Sorghum halepense چائیر
- ۷۳ ..... Triticum aestivum گندم
- ۷۴ ..... Zea mays ذرت، بلال
- ۷۴ ..... Hedera pastuchovii :Araliaceae داردوست (دوردوس، پاپیتال، تیج، لی‌چک- بالو، لبلاب) تیره عشقه

- ۷۴ ----- Helianthus annus :Compositae آفتاب‌گردان: تیره کاسنی
- ۷۵ ----- Helianthus tuberosus :Compositae سیب‌زمینی ترشی: تیره کاسنی
- ۷۵ ----- Hemerocallis fulva :Liliaceae زنبق رشتی: تیره لاله
- ۷۶ ----- Gleditsia caspica :Leguminosae لیلکی: تیره نخود
- ۷۶ ----- Heracleum persicum :Umbelliferae گلپر: تیره جعفری
- ۷۶ ----- Hesperis hyrcanica :Cruciferae شب‌بوی خزری: تیره شب‌بو
- ۷۶ ----- Hibiscus syriacus -Althaea syriaca Malvaceae ختمی درختی: تیره پنیرک
- ۷۷ ----- Humulus lupulus :Cannabaceae رازک: تیره شاهدانه
- ۷۸ ----- Hydrocharis morsus -ranae :Hydrocharitaceae تخت قورباغه
- ۷۸ ----- Hydrocotyle ranunculoides :Umbelliferae هیدروکوتیل: تیره جعفری
- ۷۸ ----- Hyoscyamus niger :Solanaceae بذر البنج، بذر البنج: تیره سیب‌زمینی
- ۷۹ ----- Hypericum androsaemum :Hypericaceae هورفاریقون، هورفاریون: تیره گل‌راعی
- ۷۹ ----- Hypericum perforatum :Hypericaceae گل‌راعی، گل‌چای، گل‌هزارچشم، علف‌چای: تیره گل‌راعی
- ۸۰ ----- Hyssopus officinalis subsp. angustifolia :Labiatae زوفا: تیره نعناع
- ۸۰ ----- Ilex spinigera :Aquifoliaceae خاس (چخ): تیره خاس
- ۸۰ ----- Ipomea purpurea :Convolvulaceae نیلوفر: تیره پیچک
- ۸۱ ----- Iris germanica :Iridaceae زنبق: تیره زنبق
- ۸۱ ----- Iris pseudacorus :Iridaceae زنبق زرد: تیره زنبق
- ۸۱ ----- Jasminum fruticans :Oleaceae یاس زرد وحشی: تیره زیتون
- ۸۱ ----- Jasminum officinale :Oleaceae یاس رازقی: تیره زیتون
- ۸۲ ----- Juglans regia :Juglandaceae گردو: تیره گردو
- ۸۳ ----- Juncus spp. :Juncaceae سازوها: تیره سازو
- ۸۳ ----- Juniperus excelsa :Cupressaceae ارس (آربس): تیره سرو
- ۸۴ ----- Lactuca scarioloides :Compositae کاهوی وحشی (کاهو علف، کاهوی زبر): تیره کاسنی
- ۸۴ ----- Lamium album :Labiatae گزنه سفید: تیره نعناع
- ۸۵ ----- Lathyrus spp. :Leguminosae خلرها: تیره نخود

- ۸۶ ..... Rosaceae: *Laurocerasus officinalis* جل (چرم گيله، چرم ليوه، غارگيلاسي): تيره گل سرخ
- ۸۶ ..... Lauraceae: *Laurus nobilis* برگ بو: تيره برگ بو
- ۸۷ ..... Lemnaceae: *Lemna spp* عدسک آبي: تيره عدسک آبي
- ۸۷ ..... Cruciferae: *Lepidium sativum* تر تيزک، تره تيزک: تيره شب بو
- ۸۸ ..... Oleaceae: *Ligustrum vulgare* برگ نو، مندارچه: تيره زيتون
- ۸۸ ..... Liliaceae: *Lilium ledebourii* سوسن چلچراغ: تيره لاله
- ۸۸ ..... Caprifoliaceae: *Lonicera spp* پيچ امين الدوله: تيره بداغ
- ۸۹ ..... Leguminosae: *Lotus spp* يونجه هاي زرد: تيره نخود
- ۸۹ ..... Solanaceae: *Lycopersicum esculentum* گوجه فرنگي (سورخه بادنجان، بادنجان فرنگي): تيره سيب زميني
- ۸۹ ..... Lythraceae: *Lythrum salicaria*
- ۹۰ ..... Magnoliaceae: *Magnolia spp* ماگنولياها: تيره ماگنوليا
- ۹۰ ..... Rosaceae: *Malus orientalis* سيب: تيره گل سرخ
- ۹۰ ..... Malvaceae: *Malva sylvestris* پنيرک: تيره پنيرک
- ۹۱ ..... Leguminosae: *Medicago spp* يونجه ها: تيره نخود
- ۹۱ ..... Meliaceae: *Melia azedarach* زيتون تلخ (شاله زيتون، شاله پستانه، شال سنجده، سنجده تلخ) تيره زيتون تلخ
- ۹۱ ..... Leguminosae: *Melilotus officinalis* اکليل الملک: تيره نخود
- ۹۲ ..... Labiatae: *Melissa officinalis* فرنجمشگ (بارنگبو، بارنگبويه، بادر، بادرونه، ترنگان، ترنگان) تيره نعناع
- ۹۳ ..... Labiatae: *Mentha aquatica* پونه آبي، سوسنبر: تيره نعناع
- ۹۳ ..... Labiatae: *Mentha longifolia* پونه، پودنه (پينه): تيره نعناع
- ۹۴ ..... Labiatae: *Mentha pulegium* خال واش، کوت کوتي: تيره نعناع
- ۹۴ ..... Rosaceae: *Mespilus germanica* ازگيل (کونوس): تيره گل سرخ
- ۹۵ ..... Moraceae: *Morus alba* توت، درخت توت (توته دار): تيره توت
- ۹۵ ..... Haloragaceae: *Myriophyllum spicatum*
- ۹۶ ..... Myrtaceae: *Myrtus Communis* مورد: تيره مورد
- ۹۶ ..... Cruciferae: *Nasturtium officinale* تره تيزک آبي، بولاغ اوتي، علف چشمه: تيره شب بو
- ۹۶ ..... Nymphaeaceae: *Nelumbium caspicum* لاله مردابي، ثعله باقلي: تيره نيلوفر آبي

- ۹۷ ..... Nepeta cataria :Labiatae نوعی نعناع: تیره نعناع
- ۹۷ ..... Nerium oleander :Apocynaceae خرزهره: تیره خرزهره
- ۹۷ ..... Nicotina tabacum :Solanaceae تنباکو، توتون (پاپروس): تیره سیبزمینی
- ۹۷ ..... Nymphaea alba :Nymphaeaceae نیلوفر آبی سفید: تیره نیلوفر آبی
- ۹۸ ..... Nuphar lutea :Nymphaeaceae نیلوفر آبی زرد: تیره نیلوفر آبی
- ۹۸ ..... Nymphoides spp :Gentianaceae تیره قنطوریون
- ۹۸ ..... Ocimum basilicum :Labiatae ریحان: تیره نعناع
- ۹۹ ..... Oenothera biennis :Onagraceae گل مغربی
- ۹۹ ..... Olea europaea :Oleaceae زیتون: تیره زیتون
- ۱۰۱ ..... Onobrychis michauxii :Leguminosae نوعی اسپرس: تیره نخود
- ۱۰۱ ..... Origanum vulgare :Labiatae مرزنگوش: تیره نعناع
- ۱۰۲ ..... Oxalis corniculata :Oxalidaceae شبدر ترشک (تورشه‌واش، زردگله): تیره شبدر ترشک
- ۱۰۲ ..... Paeonia wittmanniana :Paeoniaceae گل صدتومانی: تیره گل صدتومانی
- ۱۰۲ ..... Paliurus spina - christi :Rhamnaceae سیاه‌تلو (سیاتلی، سه‌بور، کرکت): تیره کنار
- ۱۰۳ ..... Papaver spp :Papaveraceae شقایقها، کوکنارها: تیره خشخاش
- ۱۰۳ ..... Parietaria officinalis :Utricaceae تیره گزنه
- ۱۰۳ ..... Parrotia persica :Hamamelidaceae انجیلی (هیزمدار، توئی، تویه، دمیرانجیلو، دمیرآغاچی، انجول، آسوندار): تیره انجیلی
- ۱۰۴ ..... Pelargonium sp :Geraniaceae شمعدانیها: تیره شمعدانی
- ۱۰۴ ..... Persica vulgaris :Rosaceae هلو: تیره گل سرخ
- ۱۰۴ ..... Petroselinum crispum :Umbelliferae جعفری: تیره جعفری
- ۱۰۵ ..... Phaseolus vulgaris :Leguminosae لوبیا: تیره نخود
- ۱۰۵ ..... Physalis alkekengi :Solanaceae عروسک پشت پرده، کاکنج: تیره سیبزمینی
- ۱۰۶ ..... Phytolacca americana :Phytolaccaceae سرخاب کولی: تیره سرخاب کولی
- ۱۰۶ ..... Pimpinella affinis :Umbelliferae تره‌تیزک باغی (شاله جعفری): تیره جعفری
- ۱۰۷ ..... Plantago lanceolata :Plantaginaceae کاردی: تیره بارهنگ
- ۱۰۷ ..... Plantago major :Plantaginaceae بارهنگ (بارتنگ، جرغول، چرغول، خرغول و رماج): تیره بارهنگ

- ۱۰۸ ----- Plantago psyllium :Plantaginaceae اسفرزه: تیره بارهنگ
- ۱۰۸ ----- Platanus orientalis :Platanaceae چنار: تیره چنار
- ۱۰۸ ----- Polygonatum polyanthum :Liliaceae شقاقل، مهر سلیمان: تیره لاله
- ۱۰۹ ----- Polygonum spp :Polygonaceae علف هفت‌بندها: تیره علف هفت‌بند
- ۱۱۰ ----- Populus spp :Salicaceae تبریزیها، صنوبرها: تیره بید
- ۱۱۰ ----- Portulaca oleracea :Portulacaceae خرفه: تیره خرفه
- ۱۱۱ ----- Potamogeton spp :Potamogetonaceae بارهنگهای آبی: تیره بارهنگ آبی
- ۱۱۱ ----- Potentilla reptans :Rosaceae تیره گل سرخ
- ۱۱۲ ----- Primula spp :Primulaceae پامچالها: تیره پامچال
- ۱۱۲ ----- Prosopis farcta :Leguminosae جفجفک: تیره کهور
- ۱۱۳ ----- Prunus spp :Rosaceae گوجه‌ها، آلوچه‌ها: تیره گل سرخ
- ۱۱۳ ----- Pterocarya fraxinifolia :Juglandaceae لرگ: تیره گردو
- ۱۱۳ ----- Pteropyrum olivieri :Polygonaceae پرنده: تیره علف هفت‌بند
- ۱۱۴ ----- Punica granatum :Punicaceae انار (تورشه‌انار، انار ترش): تیره انار
- ۱۱۴ ----- Pyrus boissieriana :Rosaceae گلابی جنگلی، خنج، خوج: تیره گل سرخ
- ۱۱۵ ----- Quercus spp :Fagaceae بلوطها: تیره بلوط
- ۱۱۶ ----- Ranancuius spp :Ranunculaceae آلاله‌ها: تیره آلاله
- ۱۱۷ ----- Raphanus raphanistrum :Cruciferae ترب: تیره شب‌بو
- ۱۱۷ ----- Rhamnus catarticus :Rhamnaceae سیاه‌آل: تیره کنار
- ۱۱۷ ----- Rhamnus pallasii :Rhamanaceae
- ۱۱۷ ----- Rhus coriaria :Anacardiaceae سماق: تیره پسته
- ۱۱۸ ----- Ribes orientale :Gossulariaceae گالش انگور، انگور فرنگی: تیره انگور فرنگی
- ۱۱۸ ----- Rhynchocorys maxima :Scrophulariaceae بی‌بی کنه: تیره گل میمونی
- ۱۱۹ ----- Robinia pseudoacacia :Leguminosae افاقیا: تیره نخود
- ۱۱۹ ----- Rosa canina :Rosaceae گل سگ: تیره گل سرخ
- ۱۲۰ ----- Rubia tinctorum :Rubiaceae روناس: تیره روناس

- ۱۲۰ ----- Rubus anatolicus :Rosaceae تمشک درختی: تیره گل سرخ
- ۱۲۱ ----- Rumex spp :Polygonaceae ترشکها: تیره علف هفت‌بند
- ۱۲۲ ----- Ruscus hyrcanus :Liliaceae کوله‌خاس: تیره لاله
- ۱۲۲ ----- Sagittaria trifolia :Alismataceae تیرکمان آبی: تیره تیرکمان آبی
- ۱۲۳ ----- Salix spp :Salicaceae بیدها: تیره بید
- ۱۲۳ ----- Salvia glutinosa :Labiatae نوعی مریم گلی: تیره نعناع
- ۱۲۳ ----- Salvia nemorosa :Labiatae
- ۱۲۴ ----- Sambucus ebulus :Caprifoliaceae پلم، آقطی (پلهم، پلهام، شوند): تیره پیچ امین الدوله
- ۱۲۴ ----- Satureja hortensis :Labiatae مرزه: تیره نعناع
- ۱۲۵ ----- Senecio vernalis :Compositae پیرگیاه: تیره کاسنی
- ۱۲۵ ----- Sesbania puniceae :Leguminosae تیره نخود
- ۱۲۵ ----- Sigesbeckia orientalis :Compositae علف ملکوتی: تیره کاسنی
- ۱۲۶ ----- Silybum marianum :Compositae عکوب: تیره کاسنی
- ۱۲۶ ----- Sisymbrium officinale :Cruciferae خاکشیر: تیره شب‌بو
- ۱۲۷ ----- Smilax excelsa :Liliaceae از ملک (کامپوره، شنگیله، کفله‌بور، والی‌گیله): تیره لاله
- ۱۲۷ ----- Solanum dulcamara :Solanaceae تاج‌ریزی پیچ: تیره سیب‌زمینی
- ۱۲۸ ----- Solanum melongena :Solanaceae بادنجان، بادمجان: تیره سیب‌زمینی
- ۱۲۸ ----- Solanum nigrum :Solanaceae سگ‌انگور: تیره سیب‌زمینی
- ۱۲۸ ----- Solanum tuberosum :Solanaceae سیب زمینی: تیره سیب زمینی
- ۱۲۹ ----- Sparganium neglectum :Sparganiaceae توروف: تیره اسپارگانیاسه
- ۱۲۹ ----- Spartium junceum :Leguminosae طاووسی: تیره نخود
- ۱۲۹ ----- Spinacia oleracea :Chenopodiaceae اسفناج: تیره چغندر
- ۱۳۰ ----- Stachys byzantina :Labiatae گوش‌بره: تیره نعناع
- ۱۳۱ ----- Stellaria media :Caryophyllaceae دانه قناری، سبزه‌واش: تیره میخک
- ۱۳۱ ----- Syringa persica :Oleaceae یاس بنفش: تیره زیتون
- ۱۳۱ ----- Tamus communis :Dioscoraceae تمیس، رزک: تیره تمیس

- ۱۳۲ ----- *Tanacetum parthenium*: Compositae بابونه گاوی: تیره کاسنی
- ۱۳۲ ----- *Teucrium hyrcanicum*: Labiatae تیره نعناع
- ۱۳۲ ----- *Teucrium polium*: Labiatae مریم نخودی: تیره نعناع
- ۱۳۳ ----- *Thymus spp*: Labiatae آویشنها: تیره نعناع
- ۱۳۳ ----- *Thymus Serpyllum* سوسنبر کوهی: تیره نعناع
- ۱۳۳ ----- *Tilia platyphyllos subsp. caucasica*: Tiliaceae نرمدار، نمدار، زیزفون: تیره نمدار
- ۱۳۴ ----- *Torilis arvensis*: Umbelliferae ماستونک: تیره چتریان
- ۱۳۴ ----- *Trapa natans*: Trapaceae سرکوله خیز، سرکنجه خیز: تیره سرکوله خیز
- ۱۳۵ ----- *Tribulus terrestris*: Zygophyllaceae خارخسک: تیره قیچ
- ۱۳۵ ----- *Trifolium spp*: Leguminosae شبدرها: تیره نخود
- ۱۳۷ ----- *Trigonella spp*: Leguminosae شنبلیلهها: تیره نخود
- ۱۳۷ ----- *Tripleurospermum disciforme*: Compositae بابونه کاذب: تیره کاسنی
- ۱۳۸ ----- *Typha latifolia*: Typhaceae لوثی، گرز (گرزمال، کرفو، قو، قوی آتش زنه): تیره لوثی
- ۱۳۹ ----- *Ulmus spp*: Ulmaceae نارونها: تیره نارون
- ۱۳۹ ----- *Urtica dioica*: Urticaceae گزنه، گزنه دوپایه: تیره گزنه
- ۱۴۰ ----- *Vaccaria pyramidata*: Caryophyllaceae صابونی: تیره میخک
- ۱۴۰ ----- *Vaccinium arctostaphylos*: Ericaceae قره قات: تیره قره قات
- ۱۴۰ ----- *Vallisneria spiralis*: Hydrocharitaceae
- ۱۴۱ ----- *Verbascum spp*: Scrophulariaceae گل ماهورها: تیره گل میمونی
- ۱۴۱ ----- *Verbena officinalis*: Verbenaceae شاه پسند: تیره شاه پسند
- ۱۴۲ ----- *Veronica spp*: Scrophulariaceae سیزابها: تیره گل میمونی
- ۱۴۳ ----- *Viburnum opulus*: Caprifoliaceae بداغ: تیره بداغ
- ۱۴۳ ----- *Vicia spp*: Leguminosae ماشکها: تیره نخود
- ۱۴۳ ----- *Vinca herbacea*: Apocynaceae پیچ تلگرافی (گل تلگرافی، پروانش): تیره خرزهره
- ۱۴۴ ----- *Viola odorata*: Violaceae بنفشه معطر: تیره بنفشه
- ۱۴۵ ----- *Viscum album*: Loranthaceae دارواش (داره واش)

- ۱۴۵ ..... *Vitis vinifera*: Vitaceae انگور: تیره انگور
- ۱۴۷ ..... *Washingtonia filifera*: Palmae نخل بادبزی: تیره نخل
- ۱۴۸ ..... *Wisteria sinensis*: Leguminosae گلیسین: تیره نخود
- ۱۴۸ ..... *Xanthium strumarium*: Compositae تیره کاسنی
- ۱۴۸ ..... *Yucca gloriosa*: Liliaceae زنگوله‌ای: تیره لاله
- ۱۴۹ ..... *Zelkova carpinifolia*: Ulmaceae آزاد (آزاددار): تیره نارون
- ۱۴۹ ..... *Ziziphus jujuba*: Rhamnaceae عناب (عونتاب، سنجلان، اون‌ناف، سنجد جیلان): تیره کنار
- ۱۴۹ ..... Filicales سرخسها
- ۱۵۰ ..... *Adiantum capillus -veneris*: Adiantaceae پر سیاوش (سیالک)
- ۱۵۰ ..... *Asplenium adiantum -nigrum*: Aspleniaceae سرخس سیاه
- ۱۵۱ ..... *Athyrium filix -foemina*: Athyriaceae سرخس ماده
- ۱۵۱ ..... *Dryopteris filix -mas*: Aspidiaceae سرخس نر
- ۱۵۱ ..... *Matheucia struthiopteris*: Athyriaceae سرخس گول
- ۱۵۱ ..... *Ophioglossum vulgatum*: Ophioglossaceae مار زبان
- ۱۵۱ ..... *Phyllitis scolopendrium*: Aspleniaceae زنگی‌دارو
- ۱۵۱ ..... *Polypodium vulgare*: Polypodiaceae بسفایج
- ۱۵۲ ..... *Pteris cretica*: Pteridaceae سرخس پنجه‌ای
- ۱۵۲ ..... *Pteridium aquilinum*: Hypolepidaceae سرخس عقابی یا کرف یا چماز
- ۱۵۲ ..... *Salvinia natans*: Salviniaceae سرخس شناور
- ۱۵۲ ..... *Equisetum spp.*: Equisetaceae دم اسب (بندک واش)
- ۱۵۳ ..... درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

مشخصات کتاب

نام کتاب: کتب طبی انتزاعی (فارسی)

نویسنده: جمعی از نویسندگان

موضوع: مبانی طب - مفردات دارویی - بیماریها - داروسازی و صنعت - غذا شناسی - معدن شناسی - تاریخ پزشکی

زبان: فارسی

تعداد جلد: ۸

نوبت چاپ: اول

ملاحظات: این عنوان کتاب تشکیل شده از مجموع بحث های گوناگون طبی که از لابلای کتابهای دیگر توسط آقایان مجیدی نظامی و رحیمی ثابت استخراج و آماده شده و در این مجموعه قرار گرفته است .

[کتاب گیلان]

[جلد یکم]

فصل یازدهم گلهای و گیاهان داروئی گیلان

مقدمه

شرایط مساعد اقلیمی استان گیلان که یکی از مناطق پر باران ایران محسوب می گردد و نیز شرایط توپوگرافیک متنوع ساحلی - دشتی و جلگه‌ای - کوهستانی آن باعث گردیده تا این سرزمین از پوشش گیاهی بسیار غنی برخوردار باشد. اغلب مناطق دشتی و جلگه‌ای گیلان از گیاهان علفی اعم از یکساله یا چند ساله شامل چمنزارها، مزارع وسیع برنج و توتون و سایر گیاهان زراعی پوشیده شده و ارتفاعات میان‌بند و کوهستانی متوسط آن را جنگلهای غنی و متراکم با گونه‌های گیاهی متعدد دربر می گیرند. بعضی از ارتفاعات بالای استان که ماههای چندی از سال زیر پوشش برف قرار دارند دارای پوشش گیاهی خاص و اکثراً از گونه‌های انحصاری و گاهی کمی هستند که در مدت کوتاهی از سال نشو و نما می نمایند. با مراجعه به اسناد و مدارک و کتابهای گیاه‌شناسی ایران به این حقیقت دست می یابیم که در استان گیلان حدود ۱۰۰۰ گونه گیاهی وجود دارد که بعضی از آنها همانطور که گفته شد دوران کوتاهی از سال نشو و نما کرده و پس از اندک زمانی از بین می روند. برخی دیگر موجد جنگلهای زیبای استان هستند؛ گروهی به صورت علف هرز در میان گیاهان زراعی نشو و نما می کنند؛ برخی دارای گل‌های زیبا و جذاب هستند و بسیاری از آنها دارای مصارف دارویی، تغذیه‌ای، صنعتی، علوفه‌ای و با اسم فارسی یا محلی شناخته شده می باشند و بالاخره عده دیگری فاقد هرگونه صفات مشخصه بوده پوشش قابل توجهی ایجاد نکرده اند. آنچه در اینجا مورد توجه قرار گرفته گیاهانی هستند که درجه غلبه و چیرگی آنها زیاد بوده دوران درازی از فصل رویشی زنده هستند و غالباً دارای اسم فارسی یا محلی می باشند. گاهی نیز گیاهانی مورد توجه قرار گرفته اند که

اگرچه اسم فارسی ندارند و لیکن به عنوان یک گیاه چیره و غالب استان از نظر گیاه‌شناسی ارزش ویژه‌ای دارند؛ در ضمن ترتیب ارائه آنها براساس اسامی علمی گیاهان و روش الفبایی می‌باشد. گیاهان پست مانند سرخسها و دم‌اسبها در فصلی جداگانه و در انتها قرار گرفته‌اند. به لحاظ اهمیت ویژه تیره گندمیان زیر عنوان تیره کلیه جنسها و گونه‌ها آورده شده و در داخل اسم تیره، روش الفبایی رعایت شده است.

لازم به یادآوری است که تعدادی از گیاهان بومی گیلان و همچنین گلها و گیاهان پرارزشی که در گیاه‌درمانی جایگاه مهمی داشته و دارای خواص گوناگونی می‌باشند مورد توجه بیشتری قرار گرفته و خواص درمانی آنها با شرح و تفصیل زیادتری به رشته نگارش کشیده شده است.

ما خوانندگان عزیزی را که به مسائل گیاه‌شناسی چندان علاقه‌ای ندارند به مطالعه مشخصات این دسته از گیاهان دعوت می‌کنیم.

Abutilon theophrasti: Malvaceae: کاونبه: تیره پنیرک

گیاهی است علفی یک ساله با ساقه‌ای برافراشته و راست و نسبتاً ضخیم با شاخه‌های فراوان در بالا و غالباً پوشیده از کرکهای پتویی و برگهای تخم مرغی نسبتاً بزرگ دمبرگذار، قاعده‌ای قلبی، نوکی دراز و لبه‌ای کنگره‌ای یا دندانه‌ای با کرکهای پتویی - ستاره‌ای فشرده و رگبرگهای پنجه‌ای، گلهای زردرنگ کوچک و میوه‌ای متشکل از برچه‌هایی به تعداد ۱۰ تا ۱۵ عدد.

گیاه فوق‌الذکر یکی از علفهای هرز مناطق شمالی ایران بوده و در استان گیلان نیز بیشتر در مزارع آیش، صیفی‌کاری و پنبه دیده می‌شود و گاهی در حاشیه مزارع برنج به چشم می‌خورد و با برگهای بزرگ خود که گاهی با بوته پنبه اشتباه می‌گردد شناخته می‌شوند.

Acacia dealbata: Leguminosae: گیاه حساس: تیره نخود (حبوبات)

درختی است به بلندی ۹ تا ۲۰ متر با ساقه‌ای راست و پرشاخه در بالا و شاخه‌های گوشه‌دار و پوشیده از کرکهای نقره‌ای‌رنگ متراکم با برگهای همیشه سبز (احتمالاً در شمال ایران خزان‌کننده) بطول ۷ تا ۱۲ سانتیمتر و تعداد ۳۰ تا ۵۰ جفت برگچه پوشیده از کرکهای خاکستری‌رنگ. گلهای زردرنگ آن که در کپه‌های کروی به صورت گروهی در خوشه‌های طویل قرار گرفته و دارای عطر دل‌انگیزی می‌باشند در اواخر اسفندماه و اوایل فروردین ظاهر می‌گردند در فصل بهار شاخه گل‌دار آن را برای آرایش سبدهای گل بکار می‌برند.

این درخت در استان گیلان و غرب مازندران کاشته شده است و در اولین روزهای بهار با چتر گل زردرنگ خود زیبایی خاصی به باغها، حیاط منازل، پارکها و بلوارها می‌دهد.

Acantholimon spp: Plumbaginaceae: کلاه میرحسنا - گل‌گه‌ها: تیره کلاه میرحسین

گیاهانی هستند خشبی و کوتاه با ساقه‌های متعدد و غالباً پشته‌ای و کوسنی شکل فاقد ساقه‌های گلدار یا ساقه‌های طویل و بلند، برگهایی غالباً خطی، شکننده و خاردار و کم‌وبیش سه گوشه و بندرت شبه چمنی و تخت و نوک تیز، گلهای سفید یا قرمز

لوله‌ای با کاسبرگی قیفی یا لوله‌ای غشایی که مجموعاً در سنبله‌های منفرد یا چندین گلی در سنبله‌های بدون دمگل و سریعاً شکننده و ریزان توده‌ای یا کپه‌ای قرار گرفته. گلبرگها سریعاً ریزان بوده و کاسبرگهای غشایی آن بیشتر جلب توجه می‌نمایند. کلاه میرحسنها یکی از جنسهای بزرگ دارای پراکنش و گسترش زیاد در ایران بوده غالباً در مناطق دامنه‌ای کوهستانی و ارتفاعات بالا- رشد می‌نمایند و با خارهای فراوان و فرم پشته‌ای خود قابل تشخیص می‌باشند. در استان گیلان نیز *Acantholimon rudbaricum* در اطراف رودبار و منجیل و گونه‌هایی مانند *Acantholimon festucaceum* در اطراف کلیشم و *A. esfandiari* در عمارلو و پاکوه می‌رویند.

Aceraceae: Acer spp: افراها: تیره افرا

درختان یا درختچه‌هایی هستند خزان‌کننده و گاهی شیرا به دار با ساقه‌ای چوبی و ضخیم و راست و برافراشته با تاجی گسترده و برگهای دمبرگدار متقابل با لوبهای پنجه‌ای یا گاهی شانه‌ای. گلهای منظم نر ماده یا یک جنسی و کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۷۵ گلبرگهای عموماً زردرنگ. میوه فندقه بالدار یک دانه‌ای. افراها در جنگلهای شمال ایران (کیکم یا *Acer monspessulorum* در غالب نقاط) می‌رویند و از گروه درختان چوبده بوده ارزش صنعتی آنها در کاربردها و مصارف گوناگون چوب آنهاست. رایج‌ترین گونه‌های افرا در استان گیلان که در غالب نقاط باز و پرنور، در حاشیه جاده‌ها و باغها و گاهی مزارع و جنگلهای جلگه‌ای و کناره‌های جاده‌های جنگلی می‌رویند عبارتند از: پلت، سیاپلت، بلس *Acer velutinum* که با برگهای شبه چناری بزرگ و به رنگ سبز تیره از دیگر گونه‌ها متمایز می‌گردد. شیردار *Acer cappadocicum* گونه دیگری است که صرفاً در مناطق جنگلی رویش یافته با برگهای پنجه‌ای و لوبهای نوک دراز و به رنگ سبز روشن خود قابل تشخیص است و در مناطق مختلف استان از جمله دره سفیدرود، بین رودبار و رشت، اسالم، آستارا، ماسوله و فومن می‌روید. افرای سیاه *Acer negundo* گونه‌ای است که در سالهای اخیر به ایران وارد شده و اغلب در کنار خیابانها و پارکها و مناطق جنگلکاری شده کشت می‌شود و دارای برگهای شانه‌ای یا سه برگچه‌ای به رنگ سبز روشن می‌باشد. کیکم *Acer monspessulanum* بیشتر در بیشه‌زارهای استان و در ارتفاعات بالای منطقه در لابلاهی صخره‌ها و مناطق کوهستانی می‌روید.

Cruciferae: Aethionema grandiflorum: تیره شببو

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های گل‌دهنده ساده یا منشعب و شاخه‌های فراوان به بلندی ۱۵ تا ۳۰ سانتیمتر و برگهای خطی - کشیده و باریک بدون دمبرگ و گلهای صورتی یا قرمز رنگ. گیاه فوق‌الذکر در اغلب نقاط معتدله و معتدله سرد کشور می‌روید و در استان گیلان در دره سفیدرود روئیده و در اوایل بهار زیبایی خاصی دارد.

Rosaceae: Agrimonia eupatoria غافث یا دوای جگر: تیره گل سرخ

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست و برافراشته به بلندی ۲۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر. برگهای اولیه عموماً طوقه‌ای و برگهای شانه‌ای با ۴ تا ۱۳ جفت برگچه با حاشیه‌ای دنداناره‌ای - کنگره‌ای و برگچه انتهائی بزرگتر. گل‌های زردرنگ این گیاه در گل‌آذینی سنبله‌ای - خوشه‌ای طویل در انتهای ساقه قرار گرفته و میوه آن عموماً خاردار است. این گیاه در استان گیلان بیشتر در مناطق مرطوب کف جنگل و حاشیه نهرها و نیز مناطقی که دارای خاکهای غنی و نور کافی هستند رشد می‌نماید.

غافث یکی از گیاهان داروئی ایران است که مواد مؤثره آن محتوی تاننها، اسید سیلیسیک، عصاره‌های تلخ و اسانسهای روغنی است. این مواد قابض بوده و در درمان ترشحات معده‌ای و روده‌ای و انواع اسهالها مورد استفاده قرار می‌گیرند. از ترکیبات موجود در غافث در رفع بیماریهای کبدی و رفع خونریزیها، اخلاط خونی، وجود خون در ادرار و بی‌اختیاری دفع ادرار در اطفال نیز استفاده می‌شود.

Simaroubaceae: Ailanthus altissima درخت عرعر: تیره عرعر

درختی است به بلندی ۲۰ متر با ساقه‌ای راست و تاجی منشعب و شاخه‌دار با برگهای معمولاً متناوب و مرکب شانه‌ای بزرگ. گل‌های زرد متمایل به سبز کوچک آن غالباً یک جنسی بوده و پایه نر و ماده آن از یکدیگر جداست. میوه آن فندقه بالدار به رنگ ارغوانی یا زرد با دانه‌ای متورم است. مجموعه میوه‌ها به صورت گروهی و خوشه‌مانند می‌باشند. اگرچه درخت عرعر بومی ایران نیست، لیکن در سالهای اخیر حالت درختی بومی را پیدا کرده و در اکثر نقاط ایران غرس گردیده یا به صورت خودرو یافت می‌شود. در استان گیلان در حاشیه ساحلی و جلگه‌های وسیع جنگلی به خصوص بین بندر انزلی و کپورچال و رضوانشهر به فراوانی می‌روید و گاهی نیز آن را در پارکها و حیات منازل می‌کارند. اگرچه مصارف داروئی این گیاه برای ایرانیان ناشناخته است و لیکن در کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۷۶ برخی از کشورها پوست آن را برای دفع کرم کدو و جلوگیری از اسهال بکار می‌برند.

Leguminosae: Albizia julibrisin شب خسب (شب‌خوس، هزاربرگ، گل‌ابریشم، شاغوز، شغوز): تیره نخود

درختی است به بلندی حدود ۱۰ متر با تاجی گسترده و شاخه‌های فراوان و برگهای دو بار شانه‌ای و برگچه‌هایی به تعداد ۲۰ تا ۳۰ جفت. گل‌های ارغوانی آن پرچمهایی به طول ۲ تا ۳ سانتیمتر با کرکهای فراوان دارد که به صورت توده‌ای و خوشه‌ای انتهائی قرار گرفته و زیبایی خاصی دارد.

این درخت در جنگلهای خزان‌کننده خزری در دشتها و جلگه‌های پست می‌روید و در اغلب مناطق معتدله سرد آن را در پارکها، حیاط منازل، کنار خیابانها و بلوارها به عنوان درختی زینتی می‌کارند و یکی از گیاهان زینتی رایج استان گیلان می‌باشد.

Malvaceae: Alcea lineariloba ختمی، خطمی: تیره ختمی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای برافراشته و منشعب در بالا با برگهای پوشیده از کرکهای ستاره‌ای و پهنکی با ۳ تا ۵ بریدگی عمیق و دمبرگی بلند و مشخص، گلهای زرد یا سفیدرنگ آن در محور برگها یا به صورت خوشه‌ای در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند.

ختمیها در ایران دارای تنوع رویشی زیادی بوده و اغلب به صورت علف هرز در مزارع و باغها، حاشیه جاده‌ها و مناطق دارای نور کافی رشد می‌نمایند و گلهای آنها به خاطر داشتن موسیلاژ در درمان سرماخوردگیها به عنوان خلط‌آور و رفع ناراحتیهای تنفسی مورد استفاده قرار می‌گیرند.

نمونه فوق‌الذکر در استان گیلان در دره سفیدرود در حاشیه جاده‌ها و مناطق با شیبهای تند و مراتع دامنه‌ای منطقه رشد می‌نماید، ختمی در ایران دارای گونه‌های زیادی است انواع اصلاح شده و پرپر آن در باغچه‌ها و پارکها کشت می‌شود و با رنگهای متنوع سفید، بنفش، قرمز ... زیبایی خاص می‌آفریند.

ختمیها جزء گیاهان داروئی شناخته شده‌اند قسمتهای مختلف به خصوص گلهای آن، محتوی لعاب، انتوسیانها و تاننهاست و به خاطر اثر نرم‌کننده خود مسکن و ضد سرفه است. در تمام عفونتهای مجاری تنفس که حتی توأم با تورم باشد و نیز در آبه و دملهای دهان و حلق، تورم روده، همچنین وقتی که ادرار به سختی خارج می‌شود مصرف می‌گردد. لاروس مدیکال جوشانده آن را برای غرغره کردن در مورد آنژین و دمل لثه‌های دندان تجویز کرده است.

دم کرده گل و برگ ختمی، که در سایه خشک شده باشد، برای درمان انواع زکام، برونشیت، درد گلو، ورم حنجره بسیار مفید است و جوشانده آن به شکل محلول، برای سوختگیهای خفیف و رفع خارشهای کهنه، به صورت شستشو مورد استفاده قرار می‌گیرد.

ریشه گل ختمی شیرین است و موارد استعمال زیادی دارد. از دم کرده یا جوشانده آن می‌توان، جهت درمان اسهال خونی و اولسره‌های معده سود برد.

Alisma plantago –aquatica :Alismaceae قاشق واش: تیره قاشق‌واش

گیاهی است علفی چندساله آبی با ساقه‌ای برافراشته به ارتفاع ۱۵ تا ۱۰۰ سانتیمتر با برگهای قاعده‌ای دمبرگذار بسیار بلند با پهنکی بزرگ،

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۷۷

تخم مرغی یا بیضوی تا سرنیزه‌ای پهن کم‌وبیش نوک‌تیز و برگهای شناور سرنیزه‌ای پهن تا تخم‌مرغی با گلهای سفید تا صورتی‌رنگ.

قاشق‌واش یکی از گیاهان پایابی و رطوبت‌پسند است که در سواحل دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و نهرها و جویبارها و مناطق مرطوب و باتلاقی و در خاکهای مرطوب و آبهای راکد با جریان ملایم می‌روید و در استان گیلان از علفهای هرز بسیار مزاحم مزارع برنج بشمار می‌رود و در سراسر استان پراکنده است. علاوه بر گونه فوق‌الذکر گونه‌های *A. lanceolatum* و *A. gramineum* نیز در مزارع و مردابهای استان گیلان می‌رویند.

Allium spp :Liliaceae پیاز: تیره لاله

پیازها گیاهانی هستند چندساله پیازدار و بدون ساقه، پیازها لایه‌لایه و پوشش‌دار یا به صورت گروهی متصل به ساقه‌های زیرزمینی می‌باشند. برگها در قاعده غلاف‌دار، نخ‌شکل، خطی یا تخت یا استوانه‌ای یا نیمه‌استوانه‌ای و اغلب لوله‌ای نائی‌شکل، گلها در انتهای دم گل آذین به صورت چتر و اغلب سفیدرنگ یا سفید متمایل به زرد می‌باشند، لازم به یادآوری است که پیاز نوعی ساقه زیرزمینی تغییر شکل یافته است که به صورت لایه‌لایه درآمده است.

پیازها در ایران دارای گسترش وسیعی بوده در نقاط مختلف ایران و در شرایط آب و هوایی بسیار متنوع رشد و نمو می‌نمایند. در استان گیلان به ویژه در مناطق خشک و کوهستانی گونه‌هایی از این گیاهان می‌رویند که عبارتند از:

Allium affine/ Allium rubellum

Allium atroviolaceum/ Allium scabriscapum

Allium aucheri/ Allium stamineum

Allium paradoxum/ Allium subvineale

و لیکن گونه‌هایی مانند پیاز خوراکی *Allium cepa* یکی از محصولات زراعی استان در منطقه منجیل و لوشان بوده و زراعت آن در سطح استان نیز گاهی رایج است.

پیاز خوراکی انواع و اقسام کوچک و بزرگ، تند و شیرین، پوست سفید و پوست قرمز دارد که به‌طور خام و پخته هر دو مصرف می‌گردد. این گیاه دارای ویتامینهای «ب» و «ث» و سرشار از املاح سیترات، استات، فسفات، نیترات و ترکیبات گوگردی و املاح کلسیم، سدیم، پتاسیم، ید، سیلیس و چندین نوع قند است. به کسانی که کارهای فکری دارند، خوردن پیاز که دارای فسفر است توصیه می‌شود. پیاز هضم مواد نشاسته‌ای را آسان و خواب را راحت می‌کند.

پیاز از لخته شدن خون جلوگیری می‌کند و از زیان آلودگی هوا می‌کاهد.

همچنین پیاز دارای یک ماده میکرب کش نظیر پنی‌سیلین است که میکروبهای وبائی شکل را می‌کشد و باسیلهایی را که سبب مسمومیت غذا می‌شوند از بین می‌برد و زهرابه آنها را خنثی می‌کند. به همین جهت است که طب‌اخان گوشت را همراه پیاز حفظ و نگهداری می‌کنند و هیچ غذای گوشتی را بدون آن نمی‌پزند.

خوردن پیاز به صورت خام یا پخته به رشد اطفال مخصوصا کودکان عقب‌افتاده کمک می‌کند. پیاز به علت داشتن مواد گوگردی، خون و مجاری تنفسی را ضد عفونی می‌کند و جهت درمان تنگی نفس، ورم گلو، برنشیت، گریپ و غیر آن مفید می‌باشد و نیز به علت داشتن گوگرد، موهای سر و صورت را تقویت و از ریزش آنها جلوگیری می‌کند. در درمان پروستات، بیماریهای کلیوی، ورم ساق پا و روماتیسم مفصلی و نظائر آنها مفید و مؤثر است. پیاز با آن که به هضم غذا کمک می‌کند و نفخ را از بین می‌برد خود کمی نفخ است و برای جلوگیری از آن بایست از مواد قندی استفاده کرد. خوردن کمی قند، شکر و آب‌نبات، نفخ ناشی از آن را از بین می‌برد. برای تسکین درد دندان کافی است کمی آب پیاز را با پنبه آغشته کنند و آن را در حفره دندان کرم‌خورده بگذارند. در استعمال خارجی برای از بین بردن زگیل و لکه‌های سیاهی پوست مفید است.

پیاز دارای چندین گونه قند است و با کمک نیتراتهایی که دارد، ادرار را زیاد می‌کند. در طب سنتی برای جلوگیری از تشمّع کبدی و سرطان، معالجه ورم پرده خارجی قلب و ذات‌الریه تجویز می‌گردد.

پیاز بوی زهم گوشت را از بین می‌برد و گرفتگی دماغ را که در اثر تنفس در هوای متعفن پیدا شده باز می‌کند. پیاز دارای انسولین گیاهی و اینولین است و به همین جهت برای مبتلایان به مرض قند مفید می‌باشد.

در برگ پیاز آنزیمهای مختلف و مقدار زیادی سبزینه وجود دارد، ضمناً نیم‌پخته پیاز مسکن التهابات و ناراحتیهای مربوط به

سوختگی و بواسیر است. پیاز اشک آور است و چشم را ضد عفونی می کند و از فشار آن می کاهد و در عین حال ضرری به چشم نمی زند. پیاز پادزهر سموم است به همین سبب در گذشته خوردن آب پیاز به مقدار زیاد، برای کسانی که مورد حمله سگ هار قرار می گرفتند تجویز می شد. چکاندن آب پیاز در چشم جهت جلوگیری از آبریزش و خارش پلک چشم نافع است و با غسل جهت رفع لکه سفیدی و زخم چشم و ضعف بینائی تجویز شده است.

چکاندن آب پیاز در گوش جهت رفع سنگینی و صدا کردن گوش و پاک کردن چرک آن نافع است. ضماد کوبیده پیاز بر روی پوست بدن، خون را به سوی جلد می کشد و آن را خوش آب و رنگ می کند. برای برطرف ساختن بوی پیاز خوردن سبزیهای معطر، باقلای خام، گردوی بوداده و نان سوخته مؤثر است. مؤلف کتاب «مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران» می نویسد:

جوشانده تخم پیاز با شکر و روغن نیز به عنوان مسهل در تبهای حصبه ای به کار می رود. در تحقیقاتی که بر روی پیاز انجام شده به این نتیجه رسیده اند که یکی از ترکیبات کم کننده قند خون که در پیاز موجود است دی فنیل آمین می باشد. دکتر لاکوفسکی که بر روی پیاز تحقیقات زیادی به عمل آورده عقیده دارد که پیاز برای پیشگیری از بروز سرطان مؤثر است. وی در اهمیت پیاز می گوید: ما همچنان روی پیاز مطالعه می کنیم و عقیده داریم که روزی این گیاه ناچیز مطمئن ترین وسیله برای درمان دردهای بشر از کار در آید. همچنین پزشک معروف دیگر روس دکتر توکین می گوید: از لحاظ میکروب کشی، پیاز در درجه اول و سیر در درجه دوم و ترب سیاه و فلفل قرمز در درجه سوم قرار دارند. دکتر توکین پژوهشهای خود را درباره ۱۵۰ نوع سبزی و گیاه منتشر ساخته و خاصیت میکروب کشی پیاز را در درجه اول اعلام داشته و آن را در نابودی میکروب تیفوئید (حصبه) و باکتریهای تک سلولی بسیار مؤثر توصیف کرده است. همچنین ادوارد کومن متخصص امور شیمیائی نیوجرسی

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۷۸

آمریکا و بسیاری از مهندسان کشاورزی عقیده دارند که کاشتن پیاز در مزرعه سبب ضد عفونی شدن محصولات دیگری گردیده آنها را از بسیاری آفات مصون می دارد. در گذشته با آب پیاز مرکب نامرئی می ساختند، زیرا جملاتی که با آب پیاز بر روی کاغذ نوشته شود خوانده نمی شود، اما هنگامی که حرارت داده شود نوشته آن ظاهر می گردد. رنگهای ظروف نیکلی و مسی با پیاز و لکه های مرکب و کلاههای حصیری با پوره پیاز پاک می شود. در ایران قدیم با پیاز چسبی درست می کردند که قطعات شیشه و چینی را به هم می چسبانید.

Allium sativum سیر: تیره لاله

سیر جزو یکی از پیازها محسوب می شود و از نظر مشخصات گیاهی شبیه پیاز است، اما از نظر خواص درمانی با آن متفاوت می باشد. سیر را می توان رایج ترین گیاه مورد استفاده مردم گیلان معرفی کرد که به صورت خام، پخته، سرخ کرده و ترشی مصرف می شود.

قسمتهای مورد استفاده این گیاه، برگ و مخصوصاً قطعات پیاز آن است که سرشار از ویتامینهای ب و ث می باشد و مقدار ویتامین ث در نوع بیابانی آن بیشتر است.

ابو علی سینا در کتاب «قانون» در مورد سیر و خواص درمانی آن چنین می نویسد:

«خاکستر سیر (گرد سیر) را عسل مخلوط کنند بهک (لکه‌های سفید پوست) و لکه خونی زیر پلک را می‌زداید و داروی داء الثعلب است ... سیر بیابانی را تا تر است بر زخم بدخیم گذارند زخم را به هم آرد ... حقنه (تنقیه) سیر در علاج عرق النسا (سیاتیک) مفید است، زیرا خون و خلط مراری را ریزش دهد ... دید را ناتوان کند و سبب جوشهای داخل چشم شود. سیر پخته گلو را صاف کند و داروی سرفه مزمن است ...»

ابو بکر مطهر جمالی یزدی در کتاب «فرخ‌نامه» در خواص درمانی سیر می‌نویسد:

«... اگر کسی را مار گزیده بود دانه سیر به دو نیمه کنند و بر زخم نهند درد بنشاند. خوردن سیر بلغم از معده پاک کند و لرزه دست و پای ببرد، و لقوه را نیک بود. و لیک صفرانگیزد و درد شقیقه و خارش اندام و تاریکی چشم آرد ... از بهر آنک طبع او گرم و خشک است ... و اگر پوست او بسوزاند و با روغن زیت بیامیزند و بر جایی طلا کنند موی بر آرد.»

در قدیم از سیر برای پیشگیری از آلوده شدن اماکن به میکرب بیماری‌های وبا، تیفوس، حصه و غیره استفاده می‌کردند و حتی به طوری که یکی از اطبای قدیم به نام دکتر ویگور و گس Vigouroux توصیه نموده بود، سیر را در موقع شیوع بیماری‌های واگیردار، روزانه بر روی نان می‌مالیدند و یا آن را در سالاد وارد کرده مصرف می‌نمودند. از سیر به طوری که دکتر لوئیر Loepper و فورستیه Forestier در سال ۱۹۲۱ بررسی کرده‌اند نه تنها در معالجه غانقاریای ریوی نتایج خوب به دست آمده، بلکه در رفع بیماری‌های دیگر ریه و درمان سل روده نیز مؤثر بوده است. سیر در دستگاه هضم نیز یک اثر ضد عفونی کننده قاطع ظاهر می‌کند. بررسی‌های دکتر کروئبر L. Kroeber نشان داد که از سیر نتایج بسیار خوب در رفع اسهالهای ساده، دیسانتری، ورم روده با منشأ عصبی، قولنجها، سوء هضم و عوارض آن از قبیل احساس سنگینی و چنگ‌زدگی در معده و همچنین اتساع معده به دست می‌آید. عده‌ای معتقدند که در سوء هضم‌های زمان یائسگی نیز اثر مفید از آن ظاهر می‌گردد. در مقابل این همه اثرات مفید درمانی، گفته می‌شود هنوز هیچگونه دلیل علمی قانع کننده‌ای وجود ندارد تا اثرات درمانی مذکور را بدان نسبت دهند. فقط کرچمر Kretschmer در این مورد، اثرات هضمی سیر را مربوط به ترشح صفر می‌داند که مواد ذکر شده: موجبات آن را در بدن فراهم می‌سازند.

سیر در پائین آوردن فشار خون تأثیر می‌نماید. زیرا مصرف آن موجب اتساع شرایین و مویرگها می‌شود و به نظر می‌رسد که بر روی حرکات و انقباضات قلب نیز اثر مفید ظاهر کند. بررسی‌های دانشمندی به نام ریپرژر W. Ripperger در سال ۱۹۳۷ نشان داد که بسیاری از سالخوردگان با خوردن سیر موفق به پائین آوردن فشار خون و رفع تصلب شرایین شده‌اند. یکی از محققان به نام لوران A. Lorand در سال ۱۹۳۳ اظهار داشت: سیر دارای اثر مفید در پیشگیری از بروز سرطان می‌باشد و با مصرف آن، ضد عفونی روده‌ها و زیاد شدن ترشحات صفر تأمین می‌شود. می‌گویند در چین سرطان بسیار کم است، زیرا مردم در آنجا به فراوانی سیر مصرف می‌کنند.

سیر به علت مدر بودن، در رفع آب آوردن انساج و معالجه استسقاء مؤثر است و از قدیم الایام از این خاصیت درمانی سیر استفاده شده است.

مایر Meyer در سال ۱۹۳۵ برای سیر اثر رفع مسمومیت نیکوتین قائل بود؛ زیرا معتقد بود که با مصرف آن تسکینی در ناراحتیهای ناشی از اثر نیکوتین در عروق و رفع اختلالات قلبی و هضمی در معتادین، ظاهر می‌شود.

سیر به سهولت کرمک را دفع می‌کند، عده‌ای آن را در دفع اسکاریس چندان مؤثر نمی‌دانند. اما برخی دیگر منجمله دکتر لکلر H. Leclerc، آن را در دفع این کرم نیز بسیار مؤثر دانسته‌اند.

در استعمال خارج، سیر دارای اثر ضد عفونی کننده است و می‌تواند در پانسمان زخمهای غانقاریائی و رفع زخمهای چرکین و

همچنین التیام زخمها، مورد استفاده قرار گیرد. در استعمال خارج اگر کسی گوشش بر اثر عوارض روماتیسم کر شود و یک تکه پنبه را با آب سیر مرطوب کند و در گوش بگذارد ثقل سامعه وی برطرف می شود. سرانجام اگر در گونیهای برنج یا گندم و یا حبوبات دیگر، کیسه های کوچکی که محتوی حبه های سیر است بگذارند هیچوقت دچار حملات و صدمات شپشه نخواهد شد.

از معایب مصرف سیر، بوی ناپسند آن است که به سرعت از راه ریه دفع می گردد. بوی بد سیر را می توان با چند قطره اسانس آنزلیک رفع کرد و یا نیم ساعت پس از مصرف آن، یک عدد سیب رنده شده و یا یک قاشق عسل خورد و یا آنکه برگ جعفری جوید. در مواردی که تحریکی در دستگاه هاضمه وجود داشته باشد باید از مصرف سیر خودداری کرد. طی سالهای اخیر قرصهائی از سیر درست شده که در داروخانه ها به فروش می رسد و مورد استفاده کسانی است که نمی توانند بوی سیر را تحمل کنند.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۷۹

Allium porrum تره: تیره لاله

تره که در اغلب نقاط گیلان کوار نامیده می شود در شمار پیازهاست و از سبزیهای مورد مصرف در تمام نقاط ایران است. تره به صورت سبزی خوردن، سبزی آش، سبزی پلو و کوکو و غیره مصرف می شود. مصرف آن برای مبتلایان به سوء هضم، چاقی، درد مفاصل، نقرس، تصلب شرائین و یبوست دائمی توصیه می گردد. تره از سبزیهای مدر و بسیار مفید است. اثر خلط آور و نرم کننده دارد؛ سوپ آن حبس البول، آب آوردن انساج و سنگ کلیه را درمان می کند در موارد گرفتگی صدا، گریپ، سرفه، ورم گلو و نای و تمام حالات التهابی حاد و مزمن دستگاه تنفس و سیاه سرفه مصرف می گردد.

Alnus spp: Betulaceae توسکاها: تیره غان

درختانی هستند به بلندی حدود ۳۰ متر با پوستی قهوه ای تیره و شیاردار و شاخه های جوان بدون کرک یا کرکدار و برگهای سبز تیره و از تخم مرغی یا تخم مرغی با قاعده ای شبه قلبی. میوه و گل این درختان بصورت شاتونهای است که توسط فلسهائی دانه را دربر می گیرند و عموماً پس از رسیدن سیاه رنگ می شوند.

توسکاها عموماً در مناطق جنگلی شمال ایران در کنار جاده ها و مناطقی که دارای نور کافی هستند، می رویند و به محض روشن شدن و قطع یکسره جنگل جایگزین سایر درختان صنعتی می گردند. چوب این درختان از نظر صنعتی با ارزش نبوده و بیشتر به مصرف کارهای غیرظریف و تهیه تراورس و تخته می رسد. دو گونه از آن با نامهای توسکا قشلاقی *Alnus glutinosa* در مناطق پست و توسکا بیلاقی *Alnus subcordata* در ارتفاعات استان گیلان می رویند.

اگرچه مصارف داروئی این درختان در طب سنتی ایران رایج نیست، اما برگهای جوان و پوست این درختان حاوی تاننها و آنتراکینین هستند و در نتیجه قابض و تلخ بوده در درمان کاتاره روده ای، اسهال مزمن و خونریزیهای داخلی مورد استفاده قرار می گیرند. برگهای تازه و سائیده شده آن برای درمان ترک خوردگی سینه و دملها تجویز می شود.

Amaranthaceae: Amaranthus spp: تاج خروسها: تیره تاج خروس

گیاهانی هستند یکساله یا چند ساله علفی با برگهای متناوب و کامل و گل‌های فاقد گلبرگ یک جنسی با دو برگک غشائی، درفشی شکل خاردار که به صورت محوری یا سنبله‌های انتهائی در محور برگها قرار گرفته‌اند و تولید دانه‌های سیاهرنگ فراوانی می‌نمایند.

غالب گونه‌های *Amaranthus* در ایران به صورت علف هرز در مزارع، مراتع مزارع آیش باغها و کناره جاده‌ها و پیاده‌روها می‌رویند. در استان گیلان گونه‌های چندی از این جنس می‌رویند که مهمترین آنها عبارتند از: ترشه‌تره چواش، که به صورت علف هرز در غالب نقاط استان پراکنده شده‌اند.

برگ انواع تاج خروس در اوایل فصل بهار گاهی به صورت سبزی آش به همراه دیگر سبزیهای صحرائی توسط روستائیان مصرف می‌گردد.

Primulaceae: Anagalis arvensis: تیره پامچال

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست، برافراشته یا خوابیده روی سطح زمین به ارتفاع حدود ۲/۵ تا ۷۰ سانتیمتر با برگهای متقابل یا گاهی فراهم و پهنکی تخم‌مرغی تا تخم‌مرغی کشیده، و گل‌های آبی تا قرمز با دم گلی نسبتاً بلندتر از برگهائی که در کنارش قرار دارند.

آناگالیس گیاهی است که در غالب نقاط ایران از جنوب تا شمال به صورت علف هرز در زمینهای زراعی، حاشیه رودخانه‌ها، روی خاکهای رسی و شنی و در شیبهای صخره‌ای می‌روید. در استان گیلان نیز یکی از علفهای هرز مهم مزارع، باغچه‌ها و گلدانها و اراضی آیش می‌باشد.

اندامهای مختلف آناگالیس دارای اثرات درمانی گوناگونی هستند.

اعضای مختلف گیاه دارای دو نوع ساپونین می‌باشند. ساپونینها طعمی تلخ دارند و از راه خوردن، ایجاد مسمومیت در انسان نمی‌کنند. ولی اگر حتی به حالت محلول بسیار رقیق به خون تزریق شوند موجب همولیز و از بین رفتن

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۰

گلبولهای قرمز خواهند شد. ساپونینهای موجود در گیاه، دارای اثری تحریک کننده بر روی پوست و مخاطها می‌باشند از این جهت مصرف آن نباید بی‌رویه صورت گیرد، زیرا ممکن است سبب مسمومیت شخص گردد.

از نظر درمانی آناگالیس گیاهی خلط‌آور و مدر است و در بیماریهای سینه و دستگاه دفع ادرار می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. با مصرف این گیاه، اخلاط سینه حالت سیلان و روان پیدا می‌کند و به سهولت دفع می‌گردد. به علاوه سرفه و ناراحتیهای دیگر بیمار از میان می‌رود.

در استعمال خارج، له شده اعضای گیاه به صورت ضماد یا شیره و یا جوشانده‌های غلیظ آن بر روی زخمهای دردناک و اولسرها نتایج مفیدی در بردارد. همچنین جوشانده اعضای گیاه به صورت لوسیون، بر روی زخمهای ملتهب و محل گزیدگی حشرات دارای اثرات سودبخشی است و به صورت حمام موضعی پا (قرار دادن پا در جوشانده) نیز در بیماری نفرس مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Anethum graveolens: Umbelliferae شوید: تیره جعفری

گیاهی است یکساله با ساقه‌ای بدون کرک با رنگ سبز کاهوئی و شاخه‌های فراوان در بخش فوقانی، برگهای قاعده‌ای ۳ تا ۵ بار شانه‌ای با قطعات طویل نخ‌شکل و بوئی خوش و گل‌های زردرنگ در گل آذین چتری در انتهای شاخه‌ها. اگرچه این گیاه به صورت خودرو دیده نمی‌شود، ولی در اغلب نقاط ایران کشت گردیده به عنوان سبزی پلوئی مصرف می‌شود. در استان گیلان نیز در غالب نقاط در مزارع و باغها و گاهی باغچه‌های منازل کشت می‌شود. میوه آن اثر نیرودهنده، مقوی معده، هضم‌کننده غذا، بادشکن، مدر، ضد تشنج، رفع استفراغ، آرام‌کننده و زیادکننده ترشحات شیر دارد. اضافه کردن مقدار کمی از میوه این گیاه به جوشانده‌ها اشتهاآور و آرام‌کننده اعصاب است، امروزه مصرف سرشاخه و برگ شوید برای کم کردن چربی خون و کم کردن کلسترول خون توصیه می‌گردد.

Apium graveolens: Umbelliferae کرفس: تیره جعفری

گیاهی است دو ساله یا چندساله با برگهای قاعده و ساقه‌ای یکبار شانه‌ای و برگهای بالای ساقه سه بخشی با ساقه‌ای نسبتاً راست و پرشاخه در بخش فوقانی و گل‌های سفیدرنگ در گل آذین چتری در انتهای شاخه و یا محور برگها. این گیاه در استان گیلان در دشتهای ساحلی و زمینهای مرطوب اطراف انزلی، لاهیجان و رشت می‌روید. نوع اصلاح شده این گیاه به عنوان یکی از سبزیهای خورشتی با ساقه‌های ضخیم و سفیدرنگ در غالب سبزی‌فروشیها در فصل زمستان و بهار به فروش می‌رسد، با ترکیبات گوناگونی که دارد مدر، مقوی معده، ضد اسکوربوت، نیرودهنده، بادشکن، صفرابر و تب‌بر است. ریشه آن برای درمان آب آوردن انساج، بیماریهای نقرس، روماتیسم، حالات مربوط به زیادی اسید اوریک، خیز عمومی بدن، سنگ کلیه، یرقان، نزله‌های ششی، آسم مرطوب، ضعف‌های مربوط به سیستم عصبی، ضعف عمل معده و بیماریهای مثانه و آلومینوری مورد استفاده قرار می‌گیرد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۱

Arachis hypogaea: Leguminosae بادام زمینی: تیره نخود

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست به بلندی حدود ۵۰ سانتیمتر و برگهای شانه‌ای زوج غالباً دو برگچه‌ای با برگچه‌های بزرگ بیضوی تا واژ تخم‌مرغی بدون کرک و گوشواره‌های بزرگ به طول ۴۰ سانتیمتر. گل‌های پروانه‌آسای زردرنگ با دمگل بلند و غالباً محوری و منفرد با میوه ناشکوفای زیرزمینی، استوانه‌ای مشبک با ۱ تا ۳ دانه که در فواصل دانه‌ها بهم آمده و دارای فرورفتگی می‌باشد از مشخصات این گیاه است. بادام زمینی یکی از گیاهان زراعی استان گیلان است و مردم محلی آن را در باغها و باغچه‌های خود به خاطر دانه‌های لذیذ آن کشت می‌نمایند. بیشترین رویشگاه و محل زراعت آن در اطراف آستانه اشرفیه است. بادام زمینی یا پسته زمینی که در خارج به آراشید معروف است بیشتر در گیلان و مخصوصاً آستانه اشرفیه پرورش می‌یابد. بادام زمینی فقط در آب و هوای گرم و مرطوب رشد پیدا می‌کند. زمینهای شنی و آهکی بهترین محل برای کشت این محصول است. محل کشت مخصوصاً باید به حدّ کافی مرطوب و نرم باشد تا ریشه گیاه بتواند به آسانی در آن فرو رود و

محصول دلخواه را حاصل نماید. شادروان استاد پوردادود در مورد چگونگی آشنائی مردم گیلان با بادام زمینی و کشت آن در این منطقه در کتاب «هرمزنامه» چنین می نویسد:

«پسته زمینی از گیاهانی است که از امریکا به ایران آمده و نام فارسی پسته زمینی به خود گرفته است، در یزد به پسته زمینی، بادام کوهی و در شهرهای مختلف ایران بادام زمینی و یا بادام شامی و در آذربایجان به آن پستخ [فستق می گویند. من نخستین بار آن را در بیروت دیدم و در تابستان ۱۲۸۹ هجری خورشیدی که به رشت، شهر زادگاهی خود برمی گشتم مقداری از آن را که در سوریه فستق العبید می گویند با خودم آوردم و به پدرم دادم. او دهی در یک فرسنگی شهر به نام آتشگاه داشت که در آنجا کاشته شد و پس از بیست و هفت سال که به ایران برگشتم یکی از محصولات بزرگ گیلان را پسته زمینی دیدم که در آستانه اشرفیه کشت آن زیاد شده است. حالا- نمی دانم که این محصول نتیجه همان مقداری است که من با خود به ایران آوردم و یا دیگری پس از من به ایران آورده و کشت آن را رواج داده است. چون این گیاه در زمینهای شنی خوب پرورش می یابد کرانه های دریای خزر بهترین محل کشت آن است و امید است که کشت و زراعت آن روزبروز زیادتر شود...» از نظر ترکیبات شیمیایی در آراشید مقدار قابل ملاحظه ای گلوکید (آمیدن)، مواد چرب، مواد پروتئیک، کولین، بتائین، مواد ازته، و ویتامین های A، B، F و D وجود دارد. مقدار مواد فوق بر حسب آب و هوا در کشورها و مناطق مختلف فرق می کند. علاوه بر آن، آراشید دارای ماده ای است که خون افراد مبتلا به بیماری هموفیلی را بند می آورد. ضمناً وجود ویتامین های B و D در پوسته های قرمز و در لپه های دانه محقق گردیده است که اغلب این پوسته ها پس از بو دادن به آسانی از لپه ها جدا می گردند و یا تمایل سریع به جدایی دارند.

آراشید برای تغذیه در نقاط بومی گیاه به کار می رود و در بعضی نقاط دانه های سرخ کرده و بوداده آن را مصرف می کنند. در امریکا دانه های آراشید را کباب می کنند و به مصرف می رسانند و علاوه بر آن یک نوع چربی آراشید به نام کره آراشید نیز در این کشور مصرف می شود.

روغن آراشید مصارف صنعتی و غذایی فراوان دارد. روغن آراشید یک حلال افسینال است. از ریشه، برگ و دانه های یک نوع آراشید که بومی آفریقای استوایی است، بر ضد تب های صفراوی هماتوریك استفاده به عمل می آید و نیز در بعضی مناطق دانه های آن را بو می دهند و به نام قهوه سیاه به جای قهوه اصلی به مصرف می رسانند.

روغنی که از دانه های آراشید گرفته می شود بسیار خوشمزه است و با روغن زیتون برابری می کند. در سراسر اروپا روغن آراشید را همراه با سالاد و اغلب اغذیه به مصرف می رسانند. بدین سبب آراشید در اروپا به اسامی:

پسته زمینی، بادام زمینی، گردو زمینی، فندق زمینی، لویا زمینی، بلوط زمینی و فندق نخودی نیز نامیده می شود. همچنین از نظر خواص درمانی، روغن آراشید به علت دارا بودن ویتامین F (اسید آراشیدونیک) و فقدان کلسترول خالص، برای افرادی که چربی خونشان زیاد است مفید می باشد و از بروز بیماری آتروم (جمع شدن چربی در جدار شریانها) جلوگیری می کند.

در روغن بادام زمینی استرولی وجود دارد که اثر ضد کلسترول حقیقی دارد. برای افرادی که چربی خونشان (کلسترول) زیادتر از حد طبیعی باشد و یا افرادی که دچار سکتته قلبی شده اند نه تنها مفید است بلکه نقش دارویی و درمانی مؤثر هم دارد. زیرا امروزه معلوم گردیده است که اگر مقدار مصرف این قبیل روغن های مایع زیاد شود کلسترول خون بالا نمی رود بلکه پایین هم می آید. بادام زمینی به علت دارا بودن ویتامین های گروه (B) برای رفع بی قوتی ماهیچه ها، کمبود فشار خون، خستگی شدید، گیجی، بی حوصلگی، بهت زدگی، ترس و دلهره مفید است. همچنین مصرف بادام زمینی برای کودکان مبتلا به

راشیتیسیم مفید و مؤثر است. نیز اخیراً به ثبوت رسیده که ویتامین (D) موجود در بادام زمینی مقدار اسید و ترشحات معده را زیاد می‌کند و باعث افزایش اشتها می‌گردد؛ بنابراین در رشد و نمو کودکان در حال رشد بی‌نهایت سودمند است. برای رفع پوسته‌پوسته شدن کف دست می‌توان از روغن آراشید سود جست و با مالیدن آن روزی چند نوبت، به درمان این عارضه پرداخت. روغن آراشید برای درمان شوره سر و ریزش مو نیز مؤثر است. برای این منظور لازم است روغن آراشید را روی پوست سر بمالند و پس از نیم ساعت آن را با سدر بشویند. نظر به اینکه آراشید دارای اسیدهای آمینه (آرژینین - هیستیدین - سیستین لیزین) می‌باشد که فاقد مواد سلولزی است در خوردن آن نباید افراط کرد، زیرا سبب یبوست شدید مزاج می‌گردد.

Compositae: Arctium lappa بابا آدم: تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای ضخیم و کرکدار پنبه‌ای تار کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۲ عنکبوتی سفید و شیاردار و منشعب و شاخه‌دار از قاعده یا در بخش فوقانی با برگهائی با پهنک بزرگ قلبی شکل. گل‌های آن لوله‌ای قرمز رنگ مجتمع و کپه‌ای است که توسط برگهای تغییر شکل یافته‌ای به نام برگه‌های (گریبان) سرعصائی و قلاب‌مانند دربر گرفته شده‌اند.

بابا آدم در مناطق مرطوب سایه، کنار نه‌رها و جویبارها، در حاشیه جاده‌ها و باغها و در حاشیه مزارع می‌روید و از برگهای بزرگ و کپه‌هائی که با برگه‌های قلاب‌مانند خود به لباس یا موی انسان و پوست چهارپایان می‌چسبند شناخته می‌شود و بخاطر داشتن برگهای بزرگ آن را بابا آدم نامیده‌اند. البته در زبان فارسی بابا آدم تقریباً به کلیه گیاهانی که برگهای بزرگ و پهن دارند اطلاق می‌گردد.

ریشه بابا آدم دارای اثر تصفیه‌کننده خون، مدر و معرق بوده برای رفع نقرس، رماتیسم، رفع عوارض سیفلیس و در درمان بیماری قند بکار می‌رود.

ریشه بابا آدم محتوی اینولین، اسانسهای روغنی، لعاب، تاننها و مواد ضد میکروبی و ضدباکتری است. از ریشه بابا آدم همچنین در دفع خیز عمومی بدن، سنگ کلیه، رفع جوشهای صورت، دانه‌های غرور و بیماریهای پوستی، رماتیسم و قولنجهای کبدی و نزله‌ای ششی استفاده می‌شود.

Rosaceae: Armeniaca vulgaris زرد آلو: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است با تنه راست و پرشاخه با پوستی در جوانی قرمز متمایل به قهوه‌ای و در سنین بالاتر سیاه‌رنگ و غالباً شیاردار و گاهی خاردار. برگهای آن تخم‌مرغی پهن با حاشیه‌ای دندانه‌اره‌ای و بدون کرک به رنگ سبز روشن و خزان‌کننده است. گل‌های سفیدرنگ آن به صورت منفرد یا دوتائی قبل از تولید برگ ظاهر گردیده و میوه آن آبدار به رنگ زرد روشن تا زرد تیره است.

زرد آلو یکی از درختان میوه کاشته شده در ایران می‌باشد و نوع اصلاح شده آن قیسی نامیده می‌شود.

این درخت بیشتر در مناطق معتدله و معتدله سرد کشت می‌گردد و اگرچه ممکن است در استان گیلان کمتر غرس شود لیکن

میوه آن در فصل بهار جایگاه خاصی در میان میوه‌های مصرفی مردم دارد.

Compositae: Artemisia absinthium افسنطین: تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله معطر با ساقه‌ای راست و پرشاخه در بالا پوشیده از کرکهای کوتاه- خاکستری و با ساقه‌های عقیم بسیار در کنار ساقه اصلی و ساقه بارور منفرد یا چندتائی راست و استوانه‌ای با شیارهای کم عمق به ارتفاع ۵۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر پوشیده از برگ.

افسنطین یکی از گیاهان داروئی ایران بوده و اغلب در مناطق شمالی ایران در مناطق مرطوب و با خاک نسبتاً خوب رشد می‌نماید در ارتفاعات کوهستانی گیلان در اطراف دیلمان و اسپیلی، اسالم و آستارا می‌روید و با برگهای نقره‌ای رنگ خود کاملاً مشخص است.

سرشاخه برگدار این گیاه حاوی ماده مؤثره اسانس روغنی است که محتوی توپول و شیره تلخ، ابسین‌تین، اسیدهای آلی و تاننهاست. قسمت‌های محرکه آن تلخ بوده در درمانهای داخلی یا به صورت مخلوط برای تحریک اشتها، ترشح معده و صفرا، علیه قولنج‌های روده‌ای، به عنوان تقویت معده، مقوی قلب، تب‌بر، مدر، قاعده‌آور، ضد کرم و ضد عفونی‌کننده بکار می‌رود. در دفع اسهالهای مزمن، نفخ و تب نوبه اثر عالی دارد. سرعت جریان خون را زیاد و ترشح ادرار را افزایش می‌دهد.

گونه‌ای از آن که در سواحل دریای مازندران، از گیلان تا آستارا می‌روید، در رشت و اطراف آن به «واش» و «گندواش» معروف است.

ابو علی سینا در کتاب «قانون» می‌نویسد: افسنطین لباس را از بید و گزند حشرات نگاه می‌دارد و اگر با مرکب ترکیب شود رنگ مرکب ثابت می‌ماند و تغییر رنگ نمی‌دهد و کاغذ را از موش خوردگی محفوظ می‌دارد ... افسنطین رنگ و روی را زیبا می‌کند، برای داء الثعلب (موخوره) و داء الحیه (فلس‌فلس شدن پوست) مفید است. لکه‌های بنفش زیر چشم را می‌زداید و فوائد دیگری نیز دارد ... بخار پخته شده آن درد گوش را تسکین می‌دهد ... ضماد آن در مداوای ورمهای پشت گوش، درد گوش و رطوبتهای گوش اثر مثبت دارد.

تناول آن با عسل از سکنه جلوگیری می‌نماید ... هر نوع افسنطین و به ویژه نوع نبطی آن اگر به صورت ضماد درآید و به زیر چشم ببندند برای معالجه هر نوع درد کهنه و تیرگی چشم مفید است و اگر آن را با می پخته ضماد کنند و بر چشم نهند ضربان چشم، ورم چشم و جوش چشم را از بین می‌برد ... اگر پخته و افشره افسنطین را به مدت ده روز و هر روز به اندازه سه بولوس (۱/۶ مثقال) سر بکشند در باز گردانیدن اشتها تأثیر عجیبی دارد. شربت افسنطین معده را تقویت می‌کند و در بسیاری از حالتها مفید است. اگر کسانی که یرقان دارند، افشره افسنطین را به مدت ده روز و هر روز به اندازه سه اوقیه (معادل هفت مثقال) تناول نمایند فایده می‌بینند. شربت نامبرده برای مداوای استسقاء نیز مفید است ... افسنطین را چنانچه با عدس یا برنج بپزند و بخورند کرمها را از بین می‌برد. افسنطین مخلوط با سنبل باد شکم و معده را چاره‌ساز است. اگر افسنطین را با روغن حنا مرهم کنند و بر کبد و بر تهیگاه بمالند درد کبد و تهیگاه تسکین می‌یابد و اگر آن را با روغن گل سوری (محمدی) مرهم کنند یا با گل سوری مخلوط کنند درد معده را از بین می‌برد و سفتی آن را برطرف می‌کند ... افسنطین در بیرون راندن بول و روان کردن حیض ... و مداوای تب کهنه نافع است. در گذشته که پنی‌سیلین و داروهای میکروب کش کشف نشده بود، افسنطین بهترین داروی ضد میکروب به حساب می‌آمد و در مواقع شیوع امراض مسری مانند طاعون تجویز می‌گردید.

همچنین افسنطین تب‌بر و ضد یرقان و مانع آب آوردن انساج بدن است و در درمان اسهال مزمن مؤثر می‌باشد. ضماد پخته نمک‌زده این گیاه، بر روی زخمهای عفونی و تاولهای چرکین، اثر ضد عفونی‌کننده، مفید و التیام‌بخش دارد. برای این کار از تنتور آن نیز می‌توان استفاده کرد. افسنطین سرعت جریان خون را زیاد کرده خون را

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۳

به سوی خود جذب می‌نماید و برای رفع ترشحات زنانه مفید و مؤثر است.

افراد مبتلا به حساسیت و مبتلایان به خونریزی و ناراحتیهای جهاز هاضمه و زنان باردار باید از مداوا توسط افسنطین پرهیز نمایند و بیمارانی که آن را مصرف می‌کنند از مصرف پی‌درپی خودداری کنند، زیرا این گیاه دارای اسانسی با ترکیبات سمی است و مصرف مداوم آن ایجاد مسمومیت می‌نماید.

Compositae: Artemisia annua: گندواش: تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست و در بالا منشعب و شاخه‌دار بدون کرک یا کمی کرک‌دار به ارتفاع حدود ۳۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر با برگهایی دارای دم‌برگ بلند و پهنگی با بریدگیهای زیاد سرنیزه‌ای، کامل یا دندانه‌ای و اغلب به رنگ سبز روشن و برگهای فوقانی کوچکتر و تقلیل یافته، گل‌های کپه‌ای در گل آذین پانیکول‌مانند و باز و با شاخه‌های فراوان. گیاه مذکور یکی از نباتاتی است که در محدوده جنگلی شمال ایران از آستارا تا آشخانه می‌روید و به صورت علف هرز در غالب نقاط مانند حاشیه جاده‌ها، مزارع، مزارع آیش، برنج‌زارها، حاشیه باغها و پارکها و خیابانها دیده می‌شود. در استان گیلان نیز کمتر جایی است که گندواش در آن وجود نداشته باشد.

Compositae: Artemisia vulgaris: برنجاسف: تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله کرک‌دار با ساقه‌ای مشخص و چندتائی و پرشاخه و منشعب در بخش فوقانی کرک‌دار یا بدون کرک به ارتفاع ۳۰ تا ۲۰۰ سانتیمتر عموماً قهوه‌ای خوش‌رنگ با گل‌های قاعده‌شانه‌ای بخش با دم‌گل کوتاه و قطعات سرنیزه‌ای نوک تیز با شانه‌ای بریده به صورت نامنظم دندانه‌ای اره‌ای یا کامل و بدون دندانه به رنگ سبز تیره در سطح فوقانی و پوشیده از کرک‌های پتوئی متراکم سفید رنگ در سطح زیرین.

گل‌های کپه‌ای آن در گل آذین پانیکول باز با شاخه‌های بلند گسترده یا راست و با شاخه‌های کوچک کم قرار گرفته‌اند. برنجاسف یکی از علفهای هرز حاشیه جاده‌ها و مناطق جنگلی شمال ایران بوده در گیلان در اطراف بندر انزلی، اسالم، جاده اسالم به خلخال، اطراف آستارا، لاهیجان و رودسر می‌روید. جنبه داروئی و مصارف داروئی برنجاسف عموماً شناخته شده می‌باشد به‌عنوان داروی تلخ، معطر، مقوی معده، ضد تشنج مدر، قاعده‌آور ضد کرم به کار می‌رود. دم‌کرده اعضای این گیاه مخصوصاً ریشه آن مقوی دستگام هاضمه بوده در رفع کم‌خونی و ضعف عمومی بدن، رفع اختلالات مربوط به سیستم عصبی مانند استفراغها، دردهای عصبی، صرع و هیستری به کار می‌رود، اثر نرم‌کننده، ضد عفونی‌کننده جهاز هاضمه و ضد انگل بودن آن قابل توجه است. در گذشته مبتلایان به انگل از دم‌کرده این گیاه استفاده می‌کردند.

Boraginaceae: Asperugo procumbens: تیره گل‌گاوزبان

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای گسترده روی سطح زمین به ارتفاع حدود ۴۰ سانتیمتر و برگهای پائینی متناوب و فوقانی متقابل تا دوتائی و غالباً با کرکهای بسیار و چسبنده و گل‌های بدون دمگل به رنگ آبی ارغوانی یا بنفش شونده و میوه‌های فندقه‌ای گلابی‌شکل با سطحی دارای زگیلهای کوچک.

گیاه فوق‌الذکر یکی از علفهای هرز مزارع، مزارع آیش، حاشیه مزارع و باغها و مناطقی با خاکهای آهکی و میان صخره‌هاست. در استان گیلان نیز از علفهای هرزی است که در اکثر نقاط به چشم می‌خورد. در کتاب شلیمر پزشکی مخصوص ناصر الدین شاه از آن به عنوان بادرنجبویه نام برده شده که غلط است و گیاه فوق‌الذکر هیچگونه ارزش دارویی شناخته شده‌ای ندارد.

نام بادرنجبویه برای گیاه *Dracocephalum moldavica* صحیح است که در قسمتهای وسیعی از آذربایجان کشت می‌شود و عرق آن به عنوان دارو به مصرف می‌رسد.

Compositae: Aster altaicus ستاره‌ای: تیره کاسنی

گیاهی است علفی دوساله یا چندساله با ساقه‌ای راست و منشعب و پرشاخه به رنگ سبز یا خاکستری و شاخه‌های کوچکی که در انتها به یک گل منتهی می‌شود. به ارتفاع حدود ۲۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر.

گل‌های آن مجتمع کپه‌ای به رنگ آبی آسمانی بسیار خوشرنگ می‌باشد.

ستاره‌ای، یکی از گیاهانی است که در مناطق مختلف معتدله و معتدله سرد ایران رویش یافته بیشتر در کنار جویبارها و مناطق مرطوب و دامنه‌ای کوهستانی و در استان گیلان در دره سفیدرود و ... می‌روید.

نوعی از ستاره‌ای امروزه در باغچه‌ها و حیاط منازل و گاهی پارکها کشت می‌گردد که با گل‌های بنفش یا آبی متمایل به بنفش فراوان خود و فرم رویشی پشته‌ای و کپه‌ای به نظر می‌رسد پارچه‌ای آبی‌رنگ را بر سر آن کشیده‌اند.

گونه دیگری از این جنس به نام *Aster alpinus* در ارتفاعات اسالم می‌روید.

Solanaceae: Atropa belladonna بلادون، شاییزک (شاهبیزک): تیره سیب‌زمینی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای پرشاخه و منشعب در بالا به ارتفاع حدود ۵۰ تا ۲۰۰ سانتیمتر و برگ‌هایی با دم‌برگ کوتاه تخم‌مرغی - بیضوی، نوک‌دار، و گل‌های بنفش متمایل به قهوه‌ای با رگه‌های قهوه‌ای‌رنگ، نسبتاً درشت منفرد و محوری که کاسبرگ آن نیز به مرور زمان رشد کرده کم‌وبیش متورم به نظر می‌رسد. میوه آن بسته‌ای سیاه‌رنگ شفاف می‌باشد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۴

بلادون گیاهی است که رویشگاه اصلی آن جنگلهای شمال ایران است و در استان گیلان نیز در مناطق مختلف جنگلی وجود دارد.

بلادون دارای الکل‌لوئیدهای آتروپین، هیوسیامین، بلادونین، آتروپامین، اسید کریزاتروپیک می‌باشد دارای مصارف دارویی بسیار است از جمله بر روی سلسله اعصاب تأثیر کرده اثر آرام‌کننده و ضد تشنج دارد. در درمان بیماریهای آسم، سیاه‌سرفه، صرع، بی‌اختیاری دفع ادرار، سرعت انزال، دردهای معدی قولنجهای ناشی از مسمومیت سرب، بیوستهای مقاوم، دردهای آپاندیسیت، ناراحتیهای بواسیر، دریاگرفتگی، سرگیجه، قولنجهای کبدی و کلیوی، اسپاسمهای ناحیه مقعد و مهبل، ترشح

عرق شبانه مسلولین به کار می‌رود.

Compositae: Bellis perennis مینای چمنی: تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله با برگهای طوقه‌ای قاشقی‌شکل و بدون ساقه‌ای مشخص. گل‌های سفید یا سفید متمایل به قرمز رنگ آن به صورت مجتمع و کپه‌ای روی دم گل آذین بلندی قرار گرفته است. همانگونه که از نام آن برمی‌آید یکی از گیاهانی است که در چمن‌زارها و مناطق مرطوب رویش می‌یابد و در استان گیلان نیز در ارتفاعات اطراف عمارلو، رودبار، ماسوله و گردنه حیران رشد می‌نماید. نوع اصلاح شده آن به همین نام در فصل بهار به همراه بنفشه سه رنگ و همیشه‌بهار در باغچه‌ها و پارکها و حیاط منازل به عنوان گیاهی زینتی کشت می‌گردد.

Butomaceae: Butomus umbellatus هزار نی: تیره هزار نی

گیاهی است، علفی چندساله بدون کرک، آبی یا رطوبت‌پسند و پایابی و ساقه‌های متعدد برافراشته به ارتفاع حدود ۴۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر. با برگهای خطی عموماً متناوب و غلافی مشخص در قاعده کمی پیچیده و نوک‌دراز. گل‌های زیبایی سفید با رگه‌های ارغوانی آن در گل آذینی چتری و انتهائی قرار گرفته‌اند. هزارنی در دریاچه‌ها، استخرها، نه‌رها و جویبارها، مناطق باتلاقی و مردابی و آبهای کم‌عمق می‌روید. در غالب نقاط مردابی استان گیلان مانند بندر انزلی، مرداب امیر کلایه و آبگیرهای اطراف صومعه‌سرا، رشت، فومن و لاهیجان دیده می‌شود.

Buxaceae: Buxus sempervirens – Buxus hyrcanica شمشاد خزری، کیش: تیره شمشاد

درخت یا درختچه‌ای است به ارتفاع حدود ۱۲ متر، غالباً به صورت درختچه‌ای همیشه سبز در جنگلهای شمال ایران در جلگه‌های پست می‌روید.

شاخه‌های جوان آن چهار گوشه و برگهای متقابل آن تخم‌مرغی- بیضوی با رنگ سبز تیره در سطح فوقانی و سبز روشن در سطح زیرین است. این درختچه در استان گیلان در غالب جلگه‌های جنگلی تا ارتفاع ۳۰۰ متر در اطراف جاده انزلی به آستارا، اسالم به خلخال و مناطق دیگر استان دیده می‌شود.

درختچه فوق‌الذکر با داشتن برگهای همیشه سبز، زیبایی خاصی داشته و

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۵

چوب بسیار خوشرنگ آن در کارهای دستی استفاده‌های گوناگونی دارد و از سرشاخه‌های بریده آن نیز برای گل‌آرائی در غالب گل‌فروشیها استفاده می‌شود.

برگ شمشاد دارای طعم تلخ بوده حاوی تاننها، الکالوئیدبوکسین و اسانسهای روغنی است. دم‌کرده آن در صورت بالا بودن درجه حرارت بدن یا ورم مجاری صفراوی و ادراری مؤثر بوده و تب‌بر نیز می‌باشد. در مصارف خارجی از برگهای این گیاه برای تهیه کمپرسها با حمامهای ضد درد روماتیسم، نقرس و بیماریهای پوستی استفاده می‌شود.

Caesalpinaceae: Caesalpinia gilliesii ابریشم مصری: تیره ارغوان

درختچه یا درختی است کوتاه به ارتفاع حدود ۳ متر با شاخه‌های نسبتاً فراوان به رنگ قهوه‌ای متمایل به سیاه با لکه‌های سفید و برگهای مرکب شانه‌ای با حدود ۱۰ جفت برگچه بیضوی شکل. گل‌های زیبای درشت و زردرنگ آن در خوشه‌های انتهائی دارای پرچم‌های بلندی به طول ۶ تا ۷ سانتیمتر و به رنگ قرمز است که از گلبرگها بلندتر بوده و زیبایی خاصی به آن می‌بخشد، میوه آن لوبیائی شکل است. این درختچه بومی ایران نیست، لیکن در سالهای اخیر به صورت زینتی در اکثر نواحی معتدله و معتدله سرد کشت گردیده و در استان گیلان نیز گاهی در بلوارها و حاشیه خیابانها و پارکها دیده می‌شود.

Calendula officinalis :Compositae همیشه‌بهار: تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله یا چندساله با ساقه‌ای برافراشته و پرشاخه در بالا و عموماً معطر به ارتفاع حدود ۱۰ تا ۵۰ سانتیمتر با برگهای کامل یا دندانه سینوسی بدون دم‌برگ با گل آذینی پرشاخه و گل‌های مجتمع کپه‌ای با گلچه‌های کناری زبانه‌ای زرد مایل به نارنجی بسیار خوشرنگ و گل‌های میانی طبق لوله‌ای. میوه آن فندقه‌ای است که در سطح پشتی دارای چروک‌های عرضی و غده‌دار می‌باشد.

همیشه‌بهار یکی از گیاهانی است که در غالب نقاط ایران به عنوان زینتی در باغچه‌ها، پارکها و حیاط منازل به همراه بنفشه سه رنگ، مینای چمنی و امثال آنها کاشته می‌شود. در استان گیلان نیز در پارکها، باغچه‌ها و بلوارها کشت می‌گردد. گل همیشه‌بهار تصفیه‌کننده خون، قاعده‌آور و التیام‌دهنده بوده و نیرودهنده و ضد تشنج می‌باشند، از آن برای تحریک فعالیت کبدی و خصوصاً صفرا استفاده می‌شود. برای تسکین اسپاسم‌های معده یا روده‌ای نیز به کار می‌رود. در مصارف خارجی با اثر دادن بر روی زخم‌های سطحی، سوختگی، سرمازدگی و رفع دانه‌های جلدی و اگزما اثر مفید دارد و در رفع جوشهای صورت، کورک، پینه بستن دست یا پا، میخچه و زگیل مفید می‌باشد. گل همیشه‌بهار در معالجه بیماریهای پوستی نیز به کار می‌رود.

Calligonum persicum :Polygonaceae اسکبیل: تیره علف هفت بند

درختچه‌ای است پرشاخ و توده‌ای به بلندی حد اکثر ۲ متر با شاخه‌های خمیده و سفیدرنگ و شاخه‌های کوچک نازک و ظریف، با برگهای درفشی شکل و ریزان. گلپوش سفیدرنگ آن در انتهای شاخه به صورت خوشه‌ای و نسبتاً متراکم قرار گرفته میوه‌های بالدار و غشائی آن در انتهای بالها دارای رگه‌های بسیار بوده به رنگ قرمز خوشرنگ و زیباست. این درختچه در استان گیلان فقط در دره سفیدرود در حوالی منجیل و رودبار در دامنه‌های کوهستانی منطقه می‌روید و شاید بتوان آن را انحصاری این ناحیه دانست. انواع دیگر این درختچه در ایران که تعداد آنها به ۱۷ گونه می‌رسد بیشتر در خاکهای شنی و دشتها و بیابانهای ایران می‌رویند و غالباً در کارهای حفاظت خاک و تثبیت شن به کار می‌روند.

Calystegia silvatica :Convolvulaceae تیره پیچک

گیاهی است علفی با ساقه‌ای پیچنده و بالارونده به طول ۴ متر یا بیشتر با برگهای بزرگ کم‌وبیش پیکانی یا قلبی با لبه‌ای کامل و گل‌های سفید درشت و قیفی شکل به طول ۵۵ تا ۷۵ میلیمتر.

گیاه فوق الذکر انحصاری شمال ایران بوده رویشگاه آن حاشیه جنگلها، بیشه‌زارها و پرچین حاشیه باغها و مزارع می‌باشد و شاید بتوان گفت یکی از معمولی‌ترین گیاهان جنگلهای شمال ایران است.

Theaceae: Camellia japonica کاملیا: تیره چای

درختچه‌ای است همیشه سبز با شاخه‌های فراوان به ارتفاع ۲ تا ۴ متر با برگهای پهن بیضوی یا تخم‌مرغی به طول ۵ تا ۸ سانتیمتر و با لبه‌ای دندانه‌اره‌ای و بدون کرک به رنگ سبز تیره و کاملاً درخشان با گل‌های پرپر (نوع کاشته در ایران) قرمز یا سفید و بسیار زیبا که عموماً در ماه‌های فروردین تا اردیبهشت و اوایل خرداد گل داده و زیبایی خاصی دارد. این گیاه در استان گیلان در پارکها، باغچه‌های منازل غالباً به خاطر جنبه زینتی آن کشت می‌شود. میوه کاملیا به صورت پوشینه، سه قسمتی و محتوی یک یا دو دانه است. کاملیا انواع مختلف دارد که هر کدام دارای اختصاصات معینی هستند. کتب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۶

Theaceae: Camellia sinensis or Thea sinensis چای: تیره چای

درختچه و یا گاهی درختی است همیشه سبز و با ساقه‌ای پرشاخه و غالباً درهم رفته، با برگهای چرمی دارای دم‌برگ کوتاه، بیضوی تا بیضوی باریک و لبه‌ای دندانه‌دار به داخل خمیده. گیلان مرکز تولید چای ایران است. در برخی از نقاط دیگر کشور ما نظیر مازندران نیز چای کشت می‌شود ولی محصول هیچ نقطه‌ای از نظر کیفیت با محصول چای گیلان - مخصوصاً لاهیجان - قابل قیاس نیست. استفاده از چای به عنوان آشامیدنی گرم با آنکه در ایران سابقه طولانی ندارد، ولی امروزه رایج‌ترین و اساسی‌ترین نوشیدنی مورد نیاز تمام طبقات مردم ایران است. این آشامیدنی رایج، مصرف درمانی قابل توجهی نیز دارد که کمتر مورد توجه مردم است.

قسمت مورد استفاده درختچه همیشه سبز چای، برگها و به ویژه جوانه‌های انتهایی آن است که در اصطلاح محلی گیلان به آن **Zappe** می‌گویند. این برگها و جوانه‌ها پس از بو دادن و انجام یک رشته اعمال مخصوص به صورت چای سبز و سیاه درمی‌آیند و جهت مصرف به بازار فروش عرضه می‌گردند.

چای سبز از بو دادن برگهای تازه بدون دم‌برگ، به عمل می‌آید که آنها را در طشته‌های بزرگ می‌ریزند و بلافاصله حرارت می‌دهند. وقتی برگهای چای را مدتی بگذارند تا تخمیر گردد، محصولی که از آنها فراهم می‌آید، چای سیاه نام دارد.

درباره چگونگی کشف چای افسانه‌های گوناگونی وجود دارد. همچنین در مورد آشنایی اروپائیان با این گیاه مفید و چگونگی انتقال آن به کشورهای اروپائی در کتابها آمده است که زادگاه چای، کشور چین بوده که از آنجا به هند رفت و مردم آسیا با چای از چند هزار سال پیش آشنائی داشتند، ولی اروپائیان از پانصد سال پیش با چای آشنا شدند. چای را نخستین بار انگلیسیها از مستعمره هند به انگلیس بردند، ولی راز آن را تا سیصد سال فقط برای خود نگه داشتند. تا اینکه از دویست سال پیش ناگهان بروز یک تصادف، پای چای را به آلمان و از آنجا به اروپای غربی و بعد به اروپای شرقی باز کرد. ماجرای تصادف مزبور در «تاریخ چای از آسیا تا اروپا» ذکر گردیده که خلاصه آن به نقل از کتاب «نسخه‌های تندرستی از

طبّ طبیعی» چنین است:

«دویست سال قبل، یک کشتی بادبانی انگلیسی که از هندوستان به انگلستان می‌رفت و محموله چای با خود داشت، در نزدیکی سواحل دریای شمال دستخوش طوفان شد و امواج کوه‌پیکر، این کشتی را برداشته در ناحیه واسرکانت، از نواحی شرقی آلمان، به خشکی بردند و به گل نشاندند. اهالی واسرکانت، وقتی به سراغ کشتی رفتند آن را تهی از ملوان و ناخدا و در عوض مالامال از نوعی سبزی خشک و سیاه‌رنگ دیدند. آنها در طول عمر خود هرگز چای ندیده بودند. از عطر چای خوششان آمد و آن را به خانه بردند و با مقداری روغن در ماهی‌تابه ریخته، سرخ کردند و از آن غذائی ترتیب دادند.

لیکن مزه این غذا به مذاق آنان خوش نیامد. آنگاه نمونه گیاه مزبور را به پایتخت فرستادند و از افراد مطلع و صاحب‌نظر برای شناسائی این ماده کمک خواستند. تا شش ماه بعد، به دنبال یک سلسله اقدامات سیاسی و دولتی و جاسوسی دریافتند که آن ماده خشک، گیاه چای نام دارد و به منظور تهیه یک نوشیدنی مطبوع و آرام‌بخش به کار می‌آید.»

کشت و صنعت و رواج مصرف چای در ایران نیز سابقه طولانی ندارد.

اولین مزارع چای به همت محمد میرزا ملقب به کاشف السلطنه، بانی چایکاری در ایران، به سال ۱۲۷۹ شمسی، مقارن با ۱۹۰۱ میلادی در لاهیجان و سپس تنکابن (شهبوار) احداث شد.

زارعین شمال ابتدا از کشت چای استقبال نکردند، لذا بازرگانان کماکان به وارد کردن چای از هندوستان و سیلان ادامه دادند. لیکن موقعی که بر اثر مساعی کاشف السلطنه پی‌بردند که بوته چای حدود ۹۰ تا ۱۰۰ سال عمر می‌کند و سالی چند بار محصول می‌دهد کم‌کم به کشت این گیاه پرسود رغبت پیدا کردند.

بطوری که می‌گویند کاشف السلطنه برای نیل به این منظور مثل یک کارگر در مزارع چای کشور چین به کار پرداخت تا به رموز کشت آن آگاهی حاصل کرد؛ سپس در بازگشت به ایران، مقداری از نشاء چای را با خود به گیلان آورد و در لاهیجان به زمین نشاند و به توسعه آن پرداخت.

گفته شده است که کاشف السلطنه بذر چای را (که تقریباً شبیه به فندق است ولی پوست آن نازکتر، شکننده‌تر و سیاهتر از فندق می‌باشد) با جاسازی و پنهان کردن آن در جوف عصای خویش به ایران آورد و به کشت آن پرداخت.

درخت چای اگر به حال خود رها شود به‌طور خودرو، به ارتفاع متجاوز از ۱۰ متر می‌رسد ولی در نمونه‌های پرورش‌یافته از ۲ متر تجاوز نمی‌کند.

معمولاً از درختچه چای سه بار در هر سال برگ‌چینی می‌کنند و تا عمر درختچه به هشت سال یا ده سال برسد بهره‌برداری از آن همچنان ادامه می‌یابد و چون از این سنین بگذرد بهره‌برداری از آن را متوقف می‌سازند و می‌گویند که پیر شده است و دیگر بهره‌برداری از آن صرفه ندارد.

بهترین زمین برای کشت چای، زمینی است که دارای سنگهای آتشفشانی باشد، زیرا گیاه چای احتیاج به شبه فلز (فلوئور) دارد و آن نیز در این نوع زمینها فراوان است. به این دلیل در ژاپن مزارع چای معمولاً در مجمع‌الجزایر آتشفشانی قرار دارد و آب و زمین و هوای آن سرشار از شبه فلز فلوئور می‌باشد.

چای نواحی مختلف، کم‌وبیش دارای مواد زیر است:

آب- خاکستر حاصل از گیاه- مواد ازته- مواد چرب- تانن- تئین- اسانس- موادی نظیر رزین‌ها- پکتین- صمغ- سلولز و دکسترین.

همچنین در چای مواد مؤثری چون پورین‌ها- گزانتین- تئوفیلین- آدنین و غیر آنها نیز یافت می‌شود. وجود مواد اخیر باعث

می‌گردد که بر اثر افراط در مصرف چای، موجبات ناراحتی مخصوص به نام تئیسیم در انسان فراهم شود. همچنین در چای مقدار زیادی اسید اکسالیک و املاح معدنی چون فسفات‌ها و اکسالات‌های پتاسیم، کلسیم، منیزیوم و منگنز وجود دارد.

مصرف دم‌کرده چای، باعث تسریع حرکات تنفسی و گردش خون می‌گردد. با مصرف آن، احساس تجدید نیرو، همچنین تقویت قوای فکری می‌شود و اثر درمانی در تصلب شرائین و ممانعت از بروز آن دارد. نیز در

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۷

بعضی از افراد، نوشیدن چای ایجاد بیخوابی می‌کند. مقدار زیاد آن، عوارضی نظیر سردرد، لرزش‌های عصبی، کرخ شدن و غیر آن پیش می‌آورد و اگر ادامه آن به صورت عادت تدریجی درآید، ایجاد یبوستهای سخت و مقاوم، سوء هضم، لاغر شدن تدریجی توأم با ناراحتیهای عصبی می‌کند. دم‌کرده چای را می‌توان برای شستشوی چشم (کولیر قابض) به کار برد. در مصارف داخلی دم‌کرده ۴ تا ۸ درصد آن، اثر مقوی، هضم‌کننده، مدر ملایم و معرق دارد. بطور کلی دم-کرده چای کمتر به مصارف درمانی می‌رسد و فقط از آن به عنوان نوشیدنی گرم برای رفع خستگی و هضم غذا استفاده می‌شود.

علاوه بر برگ چای، گل چای نیز دارای دو درصد کافئین و مقدار زیادی منگنز و آهن است. دم‌کرده گلبرگ چای برای درمان سوء هضم، اسهال، استسقاء و جلوگیری از پایین افتادن شکم مفید است و مصرف آن تجویز می‌گردد. ولی کسانی که مبتلا به اختلال اعصاب، طپش قلب، نقرس، سنگ کلیه از نوع او کسالات هستند نباید چای مصرف کنند.

تذکر لازم: مصرف زیاد چای همانطور که گفته شد ایجاد بعضی عوارض فیزیولوژیک قابل اهمیت می‌کند که به مجموع این عوارض نام تئیسیم داده‌اند.

بر اثر ایجاد همین عوارض بود که در سال ۱۹۲۷ میلادی آکادمی پزشکی فرانسه اعلام کرد که باید با عارضه تئیسیم که در تونس به علت مصرف جوشانده چای سیاه حاصل شده مبارزه همگانی صورت گیرد. طبق آزمایشهایی که انجام گردید چای سیاه سمی‌تر از چای سبز اعلام شد و نیز سمیت چای سبز بیش از دم‌کرده آن معرفی و اعلام گردید.

Campanulaceae: Campanula spp: گل‌های استکانی: تیره گل استکانی

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله علفی با ساقه‌ای عموماً برافراشته و راست منفرد یا چند شاخه و به ارتفاع ۱۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر با برگهایی بسیار متنوع از نظر شکل و گلهائی عموماً استکانی شکل به رنگهای متنوع سفید متمایل به آبی تا بنفش یا بنفش تیره که در گل آذین سنبله‌ای، خوشه‌ای یا مجتمع و گروهی قرار گرفته‌اند. گل‌های عموماً زنگوله‌ای آن زیبایی خاص دارد. گل‌های استکانی در سراسر ایران پراکنده بوده در استان گیلان نیز گونه‌های چندی به اسامی ذیل می‌رویند:

Campanula glomerata/ Campanula lactiflora

Campanula gilanensis/ Campanula odontosepala

Campanula patula/ Campanula rapunculoides

Campanula rapunculus/ Campanula involucreta

این گونه‌ها با گل‌های استکانی و عموماً بنفش‌رنگ خود شناخته می‌شوند.

اکثراً در جنگل‌ها و مراتع پراکنده بوده هیچگونه ارزش کاربردی بجز مصرف تغذیه‌ای دام ندارند و گاهی از نظر زیبایی مورد

توجه قرار می گیرند.

Campsis grandiflora :Bignoniaceae پیچ اناری: تیره پیچ اناری

درختچه ای است بالارونده و پیچان با ساقه ای به طول ۳ تا ۱۰ متر با پوستی قهوه ای رنگ و برگهای مرکب شانته ای با برگچه هائی تخم مرغی - سر نیزه ای بدون کرک به تعداد ۷ تا ۹ عدد. گلتهائی قیفی شکل درشت به رنگ قرمز - نارنجی و دندانه هائی به رنگ قرمز خونی و میوه کپسول لویبائی شکل دو حجره ای.

پیچ اناری یکی از گیاهان بالارونده است که در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران در حیاط منازل، پرچین باغها و سردر منازل کشت می شود، در استان گیلان نیز گاهی در حیاط خانه ها و پارکها کشت می شود و با گلتهای قیفی شکل درشت و خوش رنگ خود زیبایی خاصی دارد.

Canna indica :Cannaceae اختر: تیره اختر

گیاهی است علفی چندساله با ساقه های زیرزمینی و ساقه هوائی ناشی از تراکم غلاف برگها. به بلندی یک متر یا بیشتر با برگهای سبزرنگ بزرگ بیضوی تخم مرغی.

گلتهائی قرمز تیره یا ارغوانی رنگ درشت دارد که در محور برگها یا انتهای ساقه قرار گرفته اند.

اختر گیاهی است زینتی که در مناطق معتدله و معتدله سرد ایران کشت می گردد. در استان گیلان نیز در بلوارها، پارکها و منازل و گاهی به صورت پرچین منازل و باغچه ها کشت می شود.

Cannabis sativa :Cannabaceae شاهدانه: تیره شاهدانه

گیاهی است علفی یکساله با برگهای متناوب و پنجه ای و برگچه های سرنیزه ای یا سرنیزه ای - خطی با لبه های شدیداً دندانه اری با ساقه های راست و غالباً در بخش فوقانی پرشاخه و شیاردار.

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۸

شاهدانه یکی از گیاهان زراعی است که دانه های آن به مصرف تغذیه انسان و گاهی طیور رسیده و به علاوه از ساقه و قسمت های مختلف گیاه به خاطر داشتن فیبرهای بلند در صنایع بافندگی استفاده بعمل می آید، در بعضی از کشورها آن را برای تهیه مواد مخدر هم چون حشیش و ماری جوانا کشت می نمایند.

گیاه شاهدانه برای تهیه داروهای آرام کننده سیستم اعصاب که در بیماریهائی از قبیل فشارهای عصبی، اضطراب بیش از حد، کار فکری زیاد، میگرن، سرفه های آسمی و برای بی حسی موضعی در دندانپزشکی به کار می رود. فرآورده های گیاه عموماً موادی سمی و دارای آثار زیان بخش و غیرقابل جبران هستند.

Caspella bursa – pastoris :Cruciferae کیسه کشیش: تیره شب بو

گیاهی است علفی یکساله یا دو ساله پوشیده از کرکهای ساده، دو شاخه یا ستاره ای شکل با ساقه های برافراشته و منشعب و

پرشاخه در بالا- به ارتفاع ۴ تا ۵۰ سانتی متر و برگهای طوقه‌ای شانهای یا ساده و گل‌های سفید یا صورتی رنگ که در گل آذینی طویل و خوشه‌مانند در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند.

میوه آن شیشه کیسه کشیشها سه گوشه با قاعده‌ای قلبی شکل است. دانه‌های این گیاه دارای موسیلاژ فراوان است. از زمره گیاهان داروئی بوده و سرشار از ویتامین ث می‌باشد.

کیسه کشیش یکی از علفهای هرز مزارع است در مزارع غلات و حبوبات و زمینهای رها شده، حاشیه جاده‌ها و باغها به فراوانی دیده می‌شود.

اگرچه این گیاه در طب سنتی ایران ناشناخته است لیکن کیسه کشیش دارای اثر بندآورنده خون می‌باشد و برای متوقف ساختن خونریزیهای معده، ریه، رحم و درمان کاتاره معده- روده‌ای از آن استفاده می‌شود.

Solanaceae: Capsicum annum: فلفل سبز: تیره سیب زمینی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای سبزرنگ به ارتفاع ۲۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر راست و پرشاخه با برگهای دم‌برگدار. تخم مرغی تا سرنیزه‌ای و نوکی دراز و گل‌های دم‌گل دار کوچک سفیدرنگ. میوه هسته‌ای گوشتی و خشک (بدون آب) و متنوع از نظر شکل و رنگ آن دارای دانه‌های متعدد می‌باشد.

میوه فلفل سبز در ایران غالباً به حالت سبز به مصرف می‌رسد و لیکن پس از رسیدن قرمز رنگ می‌گردد. و در سالهای اخیر به نام فلفل قرمز به صورت پودر به مصرف تغذیه می‌رسد. یکی از گیاهان زراعی رایج استان گیلان می‌باشد که عموماً در اوایل فصل بهار محصول آن به ثمر می‌رسد. انواع سیاه آن نیز که از هندوستان و پاکستان وارد می‌شود از ادویه موجود در غذاهای ایرانی می‌باشد.

مصرف آن به مقدار کم اشتها آور و محرک معده است و مصرف زیاد آن التهاب و ورم معده و مسمومیت ایجاد می‌کند. در داروسازی از آن همه نوع عصاره، تنتور، مرهم و ضماد با اثر تحریک کننده پوست و مخاط تهیه می‌گردد و در درمان دردهای روماتیسمی، سیاتیک یا سینه‌پهلوی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Corylaceae: Carpinus betuls: ممرز: تیره فندق

درختی است به بلندی حد اکثر ۲۵ متر با پوستی خاکستری رنگ و ساقه‌ای عموماً شیاردار در بخش پائینی و شاخه‌های جوان قهوه‌ای درخشان و گاهی کرکدار. برگها تخم مرغی، نوک تیز یا نوک دراز و لبه‌ای دو بار دندانه‌اره‌ای منظم و با قاعده‌ای قلبی شکل نامتقارن و بدون کرک.

درختی است خزان کننده که عموماً همراه با بلوط، راش، نارون و کلهو در جنگلهای شمال می‌روید.

چوب این درخت ارزش صنعتی زیادی ندارد و عموماً به عنوان گونه مهاجم هنگامی که راشستانها یا بلوطستانها قطع یکسره می‌گردند جایگزین می‌شود و بیشتر به مصرف تهیه تراورس می‌رسد. گونه دیگر از این جنس به نام کرکف *Carpinus orientalis* به همراه ممرز در جنگلهای گیلان و مازندران می‌روید.

پوست ممرز از نظر درمانی قابل استفاده است. برگ این درخت دارای اثر قابض قطعی است و جوشانده ۳۰ در ۱۰۰۰ آن به صورت غرغره جهت رفع درد گلو، مورد استفاده قرار می‌گیرد. در طب سنتی گفته می‌شود که با مصرف

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۸۹

پوست و حتی برگ این درخت اثر مقوی و تب‌بر ظاهر می‌شود.

صرف‌نظر از خواص درمانی، برگ درخت ممرز، به جهت دارا بودن تانن فراوان قابل توجه است. همچنین در پوست آن یک ماده رنگی زرد وجود دارد.

دانه‌اش دارای نوعی ماده روغنی قابل استخراج اما با ارزش اندک می‌باشد.

درخت ممرز که با نام محلی مازندرانی، در کتابهای گیاهان دارویی ایران ثبت و معرفی گردیده، در گیلان بیشتر در جنگلهای طالش (در ارتفاع ۴۰۰ تا ۵۰۰ متری) جنگلهای بین رشت و کهدم، جنگلهای رستم‌آباد و لاهیجان دیده می‌شود.

Ulmaceae: Celtis spp داغداغانها: تیره نارون

داغداغانها گیاهانی هستند درختی و یا درختچه‌ای با پوست صاف و ساقه‌ای منفرد و مستقیم و یا متعدد و اغلب درختچه‌مانند با برگهای سه رگبرگی به اشکال تخم‌مرغی پهن - تخم‌مرغی، تخم‌مرغی - سرنیزه‌ای با قاعده‌ای نامتقارن و مورب با سطح فوقانی زبر و کناره‌های دندان‌اره‌ای و نوک تیز. میوه شفت گوشتی تقریباً کروی یا تخم‌مرغی شکل است.

داغداغانها در شمال ایران دارای دو گونه درختی به نامهای محلی تادار، ته‌دار، لوخ، تی، تی‌گیله، تادانه، تاگران، تایله *Celtis australis* و *Celtis caucasica* یا داغداغان می‌باشند. گونه اخیر درختچه‌ای است که در غالب نقاط ایران در لابلای صخره‌ها و مناطق دارای شیبهای تند و به‌ندرت در مناطق جنگلی می‌روید.

Celtis australis

درخت تناوری است که ارتفاع آن به ۳۰ متر نیز می‌رسد و چوب آن دارای ارزش صنعتی ویژه‌ای می‌باشد. این درختان در بعضی مناطق، در کنار امامزاده‌ها و قبرستانها به عنوان درختان مقدس مورد احترام عامه قرار دارند.

Compositae: Centaurea spp گل گندمها: تیره کاسنی

گیاهانی هستند یکساله، دو ساله یا چندساله، علفی و به‌ندرت در قاعده چوبی و شاخه‌های فراوان منتهی به کپه‌های فراوان اغلب خاردار در بالا به ارتفاع ۲۵ تا ۱۵۰ سانتیمتر، اغلب پوشیده از کرک با برگهای متناوب خیلی متنوع که هیچگاه خاردار نبوده به اشکال شانه‌ای بریده، شانه‌ای منقسم، تخم‌مرغی و سرنیزه‌ای دیده می‌شوند.

گل‌های گیاهان مزبور به صورت لوله‌ای منظم یا نامنظم ناجور جنس هستند که به صورت مجتمع و کپه‌ای به رنگهای سفید، زرد، ارغوانی، قرمز و بنفش می‌باشند.

گل گندم به اعتبار نام *Centaurea depressa* که گل‌های آبی متمایل به بنفش زیبایی دارد و یکی از علفهای هرز مزارع گندم می‌باشد به این جنس اطلاق شده اغلب گونه‌های آن، که در ایران متجاوز از ۸۰ گونه است اسم فارسی ندارند. این جنس در ایران دارای گسترش و پراکنش جغرافیائی قابل ملاحظه‌ای بوده و غالباً در مزارع، مراتع، کوهستانها، دشتهای دارای آب و هوای مدیترانه‌ای، سرد، معتدله و گرمسیری می‌رویند.

در استان گیلان نیز گونه‌های چندی از این گیاه به اسامی ذیل وجود دارد:

Centaurea aziziana/ Centaurea Kotschyi

Centaurea behen/ Centaurea ovina
Centaurea gilanic/ Centaurea sintenisiana
Centaurea hyrcanica/ Centaurea sosnovskyi
Centaurea iberica/ Centaurea urvillei

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۰

Centaurea zuvandica/ Centaurea Cyanus

دو گونه Centaurea hyrcanica و Centaurea zuvandica خاص مناطق جنگلی شمال ایران و C. ovina و C. aziziana. در اطراف رودبار و منجیل و مراتع کوهستانی استان و C. iberica و C. cyanus به صورت علف هرز در اغلب نقاط استان در چمنزارها، حاشیه مزارع، باغها و جاده‌ها دیده می‌شود.

برای نوع اخیر خواص درمانی بسیاری ذکر شده است که ذیلا- به آنها اشاره می‌شود. اما باید دانست که از نظر دارا بودن خواص درمانی انواع گل - گندمها تفاوت زیادی با یکدیگر ندارند.

گل‌های «گل گندم» که در فاصله اردیبهشت تا مرداد باز می‌شوند دارای املاح پتاسیم، فسفر، منیزیم و مقداری منگنز و نیز یک ماده تب‌بر به نام سانتورین Centaurine است. همچنین گل‌های این گیاه مدر بوده برای معالجه نسوج آب آورده و استسقاء به کار می‌رود. در درمان سرماخوردگی، سینه درد و سرفه نیز مفید و مؤثر است و همچنین شستشوی چشم با دم‌کرده گل‌های گیاه مزبور باعث از بین رفتن التهاب پلکها می‌شود. دانه‌های گل گندم که به رنگ سفید است اثر مسهلی دارد. برگ و ساقه و ریشه این گیاه نیز که اثر تب‌بری دارد برای معالجه بیماریهای کبدی، یرقان و بیماریهای پوست تجویز می‌گردد. از دم‌کرده گل گندم نیز امروز برای بهداشت پوست استفاده می‌شود بدین ترتیب که ۵۰ گرم از آن را در یک لیتر آب جوش دم می‌کنند و به صورت کمپرس بکار می‌برند تا پوست شاداب شود و از پیدایش چین و چروک جلوگیری نماید.

Rosaceae: Cerasus avium: گیلاس: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است با ساقه‌ای راست و شاخه‌هایی غالباً افقی و کم و بیش متقابل در بالا. به رنگ قرمز روشن تا تیره، غالباً بدون کرک. برگها تخم‌مرغی یا واژ تخم‌مرغی کشیده تا بیضوی با لبه‌ای دندانانه اره‌ای. گلها به رنگ سفید و به صورت چتری در انتهای شاخه‌چه‌ها قرار دارند.

گیلاس یکی از میوه‌های شناخته شده غالب نقاط ایران است که باغهای وسیعی از آن در نقاط مختلف غالباً مخلوط با سایر درختان میوه کشت گردیده است. میوه شیرین و خوشمزه‌ای به رنگهای صورتی تا قرمز و قرمز تیره می‌دهد. در استان گیلان نیز در باغها کشت می‌شود و جنبه دارویی دم گیلاس نیز بر عموم مردم شناخته شده است، برگهای درخت گیلاس در فصل پائیز به هنگام خزان قرمز رنگ شده و زیبایی خاصی دارد.

Rosaceae: Cerasus vulgaris: آلبالو: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است به بلندی حد اکثر ۵ متر و پرشاخه با شاخه‌های جوان عاری از کرک و غالباً به رنگ قرمز روشن.

برگهای بیضوی پهن تا بیضوی-واژ تخم مرغی با لبه‌ای دندان‌اره‌ای و گل‌های سفیدرنگ این درخت به صورت دیهیم در انتهای شاخه‌های کوچک قرار گرفته‌اند و میوه شفت آبدار آن غالباً از قرمز روشن تا قرمز تیره و کمی ترش مزه است. این درخت نیز در غالب نقاط ایران از جمله در استان گیلان در حاشیه باغها و مزارع غرس می‌گردد و میوه آن به مصرف تغذیه و تهیه مربا می‌رسد. در ضمن *Cerasus microcarpa* نیز درختچه کوچکی است که در دره سفیدرود و اطراف رودبار به صورت خودرو و به نام آلبالوی کوهی رشد و نمو می‌نماید.

Ceratophyllum spp: Ceratophyllaceae رازم واش: تیره رازم واش

گیاهانی هستند آبی، غوطه‌ور در آب و فاقد ریشه که غالباً توسط جریانهای آب جابجا می‌گردند و در آبهای راکد نیز رشد و نمو می‌نمایند. برگها در این گیاهان به صورت چرخه‌ای و تقسیمات دوشاخه‌ای است. این گیاهان جایگاه مناسبی برای تخم‌ریزی جانوران آبی از جمله ماهیها می‌باشند. دو گونه از این جنس با نامهای علمی *Ceratophyllum demersum* و *Ceratophyllum submersum* در استان گیلان به خصوص در مرداب انزلی و امیر کلاویه و سایر برکه‌ها و باتلاقیهای استان می‌رویند. آنچه باعث دائمی و پایا شدن این گیاهان می‌شود جوانه‌های انتهائی آنهاست که به حالت خواب باقی می‌مانند.

Caesalpinaceae Cercis siliquastrum: تیره ارغوان

درخت یا درختچه‌ای است خزان‌کننده با ساقه‌های منشعب یا منفرد از پائین و شاخه‌های فراوان با ارتفاع ۲ تا ۱۰ متر با برگهای ساده دم‌برگدار شبه دایره‌ای یا قلبی‌شکل، گل‌های خوشه‌ای یا گروهی ارغوانی‌رنگ در انتهای کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۱ شاخه‌ها یا در محور برگها. میوه نیام آن قهوه‌ای‌رنگ است و گل‌های ارغوانی آن معمولاً قبل از پیدا شدن برگها ظاهر می‌شود. و این خود عاملی برای جلب توجه دوستداران طبیعت و زیبایی است. اگرچه ارغوان در جنگلهای شمال به صورت درختچه دیده می‌شود و لیکن امروزه آن را به خاطر زیبایی خاصی که دارد اغلب در پارکها، بلوارها و تفرجگاهها غرس نموده‌اند. در استان گیلان نیز بیشتر در بلوارها، حاشیه خیابانها و گاهی در حیاط منازل و باغچه‌ها دیده می‌شود. گل ارغوان در طب سنتی دارای مصارف ویژه‌ای است. برگهای جوان آن خوراکی است و پوست آن نیز که اثر قبض دارد برای درمان اسهال مورد استفاده قرار می‌گیرد. طب سنتی و اعتقادات درمانی گذشته خواصی برای ارغوان قائل هستند که ذیلاً به آنها اشاره می‌شود: این درخت که به بهار ارغوان معروف است و به صورت خوشه‌هایی قبل از پیدایش برگ ظاهر می‌شود شربتی می‌سازند که خوش مزه و خمارشکن است. اگر چوب ارغوان را بسوزانند و بر ابرو بمالند آن را سیاه و پرپشت می‌کند. بهار ارغوان که قدری شیرین است، صدا را صاف می‌کند و اخلاط لزج دهان، سینه، گلو و نیز ناراحتی معده و کلیه‌ها را از بین می‌برد. گل‌های این گیاه دستگاه تنفس را زهکشی کرده برای مداوای سنگ کلیه و مثانه مؤثر است. نوشیدن جوشانده گل‌های ارغوان قی آور است و سبب پاک کردن دستگاه تنفس و معده می‌گردد.

پاشیدن گرد سوخته گل و ریشه آن بر روی زخم، خون را بند می آورد.

Chelidonium majus: Papaveraceae (مامیران کبیر، کوف‌واش، عنبرک‌واش): تیره خشخاش

گیاهی است دائمی با ارتفاع حد اکثر ۹۰ سانتیمتر و شیرابه‌ای به رنگ پرتقالی درخشان و برگهای شانه‌ای با ۵ تا ۷ برگچه که برگچه انتهائی آن غالباً سه پاره است با حاشیه که لبهای کنگره‌ای کاملاً مشخص دارد. گل‌های زردرنگ آن به صورت چتری در انتهای ساقه قرار گرفته‌اند.

این گیاه در گیلان بیشتر در مناطق مرطوب، کنار جویبارها و مردابها و گاهی به صورت علف هرز در مزارع زراعی می‌روید و در طب سنتی نیز دارای مصارف و کاربردهای ویژه‌ای می‌باشد.

موارد استفاده: کلیه قسمت‌های مامیران در طب سنتی مصارف درمانی دارد، ولی ریشه گیاه مزبور مؤثرتر از سایر قسمت‌هاست. مامیران دارای الکالوئیدهایی است که بعضی از آنها اثری سمی دارند. غیر از این الکالوئیدها، مواد دیگری نظیر موسیلاژ (لعاب گیاهی) مواد رزینی، پکتیکی، ماده رنگی، اسیدهای آلی، املاح معدنی، مخصوصاً فسفات‌های کلسیم، منیزیم و آمونیوم نیز در مامیران وجود دارد. از نظر خواص درمانی، مامیران اثر مدر، مسهلی، آرام‌کننده، مخدر، ضد تشنج، پائین‌آورنده فشار خون، صفرابر، تصفیه‌کننده خون و دفع کرم در مصارف داخلی دارد. در استعمال خارج، قرمزکننده پوست بدن، تاول‌آور و بهبوددهنده زخم‌های سطحی بدن است.

مقدار زیاد مامیران در مصارف داخلی، سمی و خطرناک است.

مؤلف «گیاهان داروئی» نوشته است که از مامیران، سابقاً برای مداوای بیماری‌های مختلف نظیر آب آوردن، نقرس، سنگ کلیه، ضعف مفرط، تب‌های نوبه، زردی، التهاب کبد همراه با زیاد شدن حجم آن، انسداد کیسه صفرا و غدد لنفاوی استفاده به عمل می‌آمده است.

ابو علی سینا در خواص درمانی مامیران می‌نویسد: «... زداینده و پالاینده است. سفیدی ناخن‌ها را از بین می‌برد. افشراهش رطوبت‌های پرمایه را از مغز بیرون کشد و مغز را از زائده پاک کند. بیخ‌ش دوای درد دندان است. سپیدی چشم را تنقیه کند، دید را قوت دهد به شرطی در چشم کشند. مامیران و به ویژه افشراهش در برچیدن رطوبت‌های غلیظ چشم مفید است. بیخ‌ش داروی یرقان است. بول را ریزش دهد و مسکن درد و پیچ روده است.» بررسی‌های علمی نیز نشان داده است که مامیران در رفع تحریکات مغزی، در مبتلایان به هیستری و اشخاص مبتلا به ضعف قوای دماغی که از بی‌خوابی، اضطراب و ... رنج می‌برند، همچنین در مداوای تصلب شرائین مغزی بسیار مؤثر است.

کاپلا D. R. Capla در سال ۱۹۳۶ میلادی در موارد مذکور، مصرف گرد یا دم‌کرده ۲ تا ۳ گرم مامیران را، به هنگام شب توصیه کرده است. برای مامیران اثرات مفید دیگری نیز در درمان آنژین دوپواترین (خفقان صدری)، آسم، انقباضهای ایاف ماهیچه‌ای معده و اختلالات مربوط به تشنج ماهیچه‌های صاف، نیز ذکر شده است. مصرف آن اگر همراه با رازک باشد دردهای سرطانی معده را در حالات بحرانی تسکین می‌دهد.

در استعمال خارج، جوشانده برگ یا شیر تازه آن که به صورت بسیار رقیق در آب مقطر تهیه شده باشد، در رفع ورم مزمن کره چشم، اثرات مفید و خوب نشان داده است. از قدیم الایام مصرف آن برای رفع ورم پلک و بیماری‌های دیگر چشم میان مردم معمول بوده است. با مالیدن شیر مامیران به صورت خالص یا مخلوط با آب، همچنین با قرار دادن ریشه تازه و له شده

آن بر روی زخمهای چرکین یا خنازیری و یا زخمهایی که بر اثر کمبود ویتامین ث حاصل می شود. التیام بخش است. شیره گیاه، اثر مفید در رفع بیماریهای جلدی نظیر سودا دارد. اگر شیره گیاه بر روی میخچه پا یا زگیل مالیده شود موجب از بین رفتن آنها می گردد.

در مصارف درمانی مامیران باید جانب احتیاط را رعایت کرد، زیرا مصرف بی رویه آن ایجاد مسمومیت می کند. قرار دادن مقدار زیاد شیره له شده گیاه بر روی زخمهای جلدی نیز مسمومیت به وجود می آورد.

Chenopodium album: Chenopodiaceae سلمک: تیره چغندر

گیاهی است علفی یکساله با ساقه ای راست و عموماً منشعب و پرشاخه در بالا- به ارتفاع ۲۰ تا ۲۰۰ سانتیمتر با برگهای لوزی شکل، دلتائی یا تخم مرغی- سرنیزه ای کامل یا دندانه دار و گلهای فاقد گلبرگ گروهی و دسته ای که به صورت سنبله ای، خوشه ای یا گرزنهاهی محوری یا انتهایی قرار گرفته اند.

سلمک یکی از علفهای هرزی است که در مزارع، باغها، باغچه ها، حاشیه جاده ها و به طور کلی در اغلب نقاط مرطوب می روید. از برگهای جوان آن در فصل بهار گاهی برای تهیه بورانی استفاده می شود. (نظیر اسفناج) کتب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۲

Chenopodium ambrosoides: Chenopodiaceae خاک سلیمه: تیره چغندر

گیاهی است علفی یکساله یا دو ساله و معطر با ساقه ای کم و بیش راست و ساده یا شاخه دار به ارتفاع ۲۵ تا ۱۲۰ سانتیمتر و پوشیده از کرکهای مخملی و غالباً قرمز رنگ با برگهای قاعده ای مستطیلی تا سرنیزه ای و برگهای ساقه ای فوقانی ساده و کامل با گلهای بدون گلبرگ دسته ای یا گروهی مترکم در گل آذینی سنبله ای طویل که در انتهای شاخه ها قرار گرفته اند. این گیاه نیز به صورت علف هرز در غالب نقاط استان گیلان از جمله در جلگه های پست ساحلی، حاشیه مزارع و باغها و جاده ها و کنار جویبارها و نهرا می روید.

Chelidonium botrys: Chenopodiaceae درمنه ترکی: تیره چغندر

گیاهی است علفی یکساله و معطر به ارتفاع ۱۰ تا ۵۰ سانتیمتر با کرکهای غده دار و برگهای بیضوی یا کشیده شانهای بریده با ۴ تا ۶ لوب در هر طرف، با گل آذین طویل انتهایی تقریباً بدون برگ. گیاه فوق الذکر عموماً به صورت علف هرز در مناطق شنی ساحلی یا سنگلاخی، حاشیه جاده ها و بستر رودها و مزارع کشاورزی می روید و با عطر تند خود شناخته می شود. در استان گیلان اطراف بندر انزلی، رشت تا آستارا و هشتپر و اطراف رودبار و منجیل و در بستر رودخانه سفیدرود می روید.

Cichorium intybus: Compositae کاسنی (کاسنه، انگویا): تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله اغلب با ساقه ای نسبتاً ضخیم شیاردار به ارتفاع ۲۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر و برگهای طوقه ای با دمبرگهای کوتاه و سرنیزه ای دندانه دار تا نیش بری (شیردندانی) و برگهای ساقه ای کوچکتر و مشابه با برگهای قاعده ای فاقد هرگونه

خار، گل‌های آبی‌رنگ زبانه‌ای آن به صورت مجتمع و کپه‌ای در محور برگ‌ها یا در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند. کاسنی در ایران یکی از علف‌های هرز مزارع کاشته شده، مزارع آیش، باغها، چمنزارها و گاهی مراتع می‌باشد و در استان گیلان نیز در غالب نقاط جلگه‌ای استان به ویژه اطراف رودبار، اطراف رشت و لاهیجان می‌روید. کاسنی یکی از گیاهان باارزش دارویی بوده و در طب سنتی ایران جایگاهی خاص دارد. کلیه قسمت‌های گیاه مخصوصاً ریشه و برگ آن جهت مداوای انواع بیماریها مؤثر است. تاریخ استفاده درمانی از کاسنی به صدها سال قبل از میلاد مسیح می‌رسد. دانشمندانی نظیر جالینوس، پلینی و ابو علی سینا برای آن اثرات درمانی بسیار قائل بودند. پرورش کاسنی به سبب زیبایی گل‌های آن نیز از قدیم الایام معمول بود.

برگ کاسنی دارای املاح مختلفی مانند سولفات‌ها و فسفات‌های سدیم، منیزیوم و پتاسیم و نیترات پتاسیم است و ریشه آن محتوی قندهای گوناگونی از جمله گلوکز، ساکاروز و لولز می‌باشد. مواد دیگری که در ریشه این گیاه یافت می‌شوند عبارتند از: موسیلاژ، تانن، اینولین، پکتین، لوولین و شیکورین است.

برای درمان بیماریهای مختلف از دم‌کرده ریشه و برگ کاسنی استفاده می‌کنند و در استعمال خارجی برگ‌های تازه و کوبیده شده آن را بر روی پوست قرار می‌دهند تا ناراحتیهای جلدی ناشی از التهاب و تحریکات سطحی را درمان نمایند.

دم‌کرده ریشه و برگ کاسنی، مقوی، مقوی جهاز هاضمه، مدر، ملین، صفرابر، تب‌بر، اشتها آور و تصفیه‌کننده خون است. به علاوه برای مداوای یرقان و نارسایی اعمال کبد، هیستری و ناراحتیهای عصبی، قولنج‌های کبدی، اخلاط خونی، وجود خون در ادرار، آب آوردن انساج، تب‌های نوبه، تب‌های مخاطی، بیماریهای جلدی، کم‌خونی، عفونت مجاری ادرار، نقرس و رماتیسم مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در گذشته مردم گیلان و سایر نواحی شمالی ایران قسمت‌های گوشتدار ریشه کاسنی را در آب خیسانده در اختیار مبتلایان به بیماری مالاریا می‌گذاشتند و معتقد بودند نوشیدن آن در هر بامداد به صورت ناشتا مالاریا را درمان می‌کند.

پزشکان و گیاه‌شناسان هندی معتقدند که ریشه کاسنی ورم‌های التهابی لثه دندان و خونریزیهای آن را مداوا می‌کند. اگر از ریشه این گیاه سودمند در تهیه خمیردندانها استفاده شود اثر ضد میکروبی آن به حفظ و مراقبت دندانها کمک مؤثر می‌نماید. در این زمینه برخی از محققان عقیده دارند که اثر ضد میکروبی

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۳

ریشه کاسنی از برخی آنتی‌بیوتیکها مؤثرتر و قوی‌تر است.

شربتی که از شیر کاسنی تهیه می‌شود برای درمان یبوست به ویژه یبوست اطفال مؤثر است.

پودر ریشه این گیاه را مانند چای و قهوه دم می‌کنند. نوشیدن یک فنجان از آن (صبح و شب) دارای اثر مقوی روده، ملین ملایم و تحریک‌کننده اشتهاست و در مداوای تنبلی کبد و ناراحتیهای ناشی از آن تأثیر زیاد دارد.

Rutaceae: Citrus spp. مرکبات: تیره مرکبات

درختانی هستند کوتاه با ساقه‌ای راست و برافراشته و در بالا منشعب و پرشاخه. شاخه‌های جوان دارای خاری در محور برگ‌ها می‌باشند. برگ‌ها ساده، متناوب و غالباً چرمی، با حاشیه‌ای کامل به اشکال گوناگون خطی، سرنیزه‌ای تا تخم‌مرغی - سرنیزه‌ای و گاهی با دم‌برگ‌های بالدار و معمولاً در قاعده گوشواره‌دار. دارای گل‌های سفید معطر در محور برگ‌ها به صورت منفرد یا

خوشه‌ای کوتاه و میوه پرتقالی که دانه‌های زیادی دارد.

درختان مرکبات سطح وسیعی از باغهای استانهای شمالی ایران را اشغال کرده‌اند و میوه آنها با نامهای پرتقال، نارنج، لیمو شیرین، لیموترش، نارنگی، گریپ‌فروت، دارابی و بادرننگ به مصرف تغذیه می‌رسند و ارزش اقتصادی آنها بر کسی پوشیده نیست.

اینک اسامی علمی چند نوع از مرکبات را جهت اطلاع علاقمندان به همراه اسم انگلیسی و لاتین آنها ذکر کرده سپس به شرح چند نوع از آنها می‌پردازد:

نام فارسی / نام انگلیسی / نام لاتین

بادرننگ (بالنگ، تورنج) / *Citrus media* / Citron

لیمو شیرین / *Citrus lemon* / Lemon

نارنج /

Citrus aurantium / The bitter or seville orange

پرتقال / *Citrus sinensis* / The sweet or dessert orange

نارنگی /

Citrus deliciosa / The mediterranean Satsuma tangerines

نارنگی /

Citrus unshiu / The mediterranean Satsuma tangerines

گریپ‌فروت / *Citrus paradisi* / Grape fruit

لیموترش / *Citrus aurantifolia* / Lime

توسرخ / *Citrus grandis* / The pomelo or Shaddock

کشت مرکبات در مناطق شرقی استان گیلان اطراف لاهیجان، رودسر و لنگرود رایج‌تر از مناطق غربی اطراف آستارا و اسالم، هشتپر و طولش و نیز رشت و صومعه‌سرا و فومن می‌باشد.

قسمتهای مختلف پرتقال خواص درمانی بسیار دارد. اسانس آن که از فشردن قسمت خارجی پوست به دست می‌آید خلط‌آور و ضد عفونی کننده است. پرتقال خون را رقیق می‌کند و اثر مدر و ملین دارد. برای درمان کم‌خونی، سوء هاضمه، التهاب مخاط لثه دندان و دهان مؤثر است و کمبود عناصر فلزی بدن را جبران می‌کند.

مؤلف گیاهان داروئی می‌نویسد: «با آن که پرتقال میوه‌ای است شیرین معه‌دا در کتب علمی جدید مصرف آن برای مبتلایان به چاقی به شرح زیر توصیه شده است: ۱ عدد پرتقال و ۳ عدد لیموترش را که به قطعات کوچک درآمده باشند به مدت ۱۰ دقیقه در نیم لیتر آب بجوشانند و سپس ۲ قاشق عسل بدان افزوده مجدداً به مدت ۵ دقیقه بجوشانند و بعداً صاف کنند. مقدار مصرف محلول صاف شده پس از سرد شدن ۳ لیوان کوچک در روز است.»

استعمال خارجی پرتقال تأثیر زیادی در شادابی پوست دارد و از پیدایش چین و چروک صورت جلوگیری می‌کند. لیموترش که دارای مقادیر زیادی ویتامین ث است خواص درمانی بسیار دارد. فعالیت گلبولهای سفید خون را برای دفاع از بدن زیاد می‌کند و سیستم عصبی و سمپاتیکی و قلب را تقویت می‌نماید. برای درمان بیماریهای رماتیسم، نقرس و اسکوربوت بکار می‌رود و اثر مدر، تصفیه کننده خون و ضد سم دارد.

پوست لیموترش بادشکن و مقوی است و دانه‌های آن تب‌بر و ضد کرم می‌باشد. در مداوای بیماری‌های عفونی از جمله عفونت‌های ریوی و روده‌ای و نیز مالاریا، بی‌اشتهائی، رماتیسم، نقرس، چاقی، واریس، یرقان، نارسائی اعمال کبد و لوزالمعده، اسهال، اسهال خونی، تیفوئید، فشار خون، یرقان، استفراغ و رفع رسوبهای مربوط به ادرار و صفرا تأثیر قابل توجهی دارد.

از نظر استعمال خارجی، آب لیموترش برای درمان گریپ، آژین، ناراحتی‌های مجرای گوش، سینوزیت، خونریزی‌های بینی، التهاب مخاط دهان و زبان، ورم پلک و ضایعه ناشی از سرماخوردگی و رفع چربی صورت بکار می‌رود. چکاندن چند قطره آب لیموترش در بینی، خونریزی را بند می‌آورد.

ناراحتی‌های حاصل از گزش حشرات را رفع می‌کند؛ لکه‌های صورت و کک‌ومک را از بین می‌برد؛ پوست دستها و صورت را شفاف و شاداب می‌نماید.

نارنگی دارای عناصر معدنی است، ولی این عناصر در نارنگی به مراتب کمتر از پرتقال است. به سبب دارا بودن برم اعصاب را تسکین می‌دهد.

لیمو شیرین مدر و مقوی است و در مداوای بیماران مبتلا به تب‌های عفونی مؤثر است.

بالنگ خواص درمانی قابل توجهی دارد. در کتب طب سنتی از بالنگ با اسامی بادرنج، بادزنج و اترج کبیر یاد شده است. از میوه درختچه بالنگ معمولاً به صورت مربا استفاده می‌شود؛ مربای بالنگ در هضم غذا و درمان نفخ مؤثر است؛ پوست زرد آن برای تقویت حافظه و قلب تجویز شده است؛ دم کرده پوست زرد بالنگ استفراغ‌های شدید را تسکین می‌دهد. از شکوفه بالنگ و میوه آن و نیز برگ‌های درخت، روغن مخصوصی تهیه می‌کنند که برای درمان سیاتیک، دردهای مفصلی، بی‌حسی‌های موضعی، لقوه و رعشه مؤثر است. در طب سنتی به منظور معالجه این گونه دردها ضماد بالنگ نیز توصیه شده است. این ضماد از پختن میوه بالنگ با سرکه یا شراب قرمز به دست می‌آید.

در برخی از باغ‌های مرکبات گیلان تعدادی درخت بالنگ پرورش می‌یابد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۴

Colutea uniflora: Leguminosae دغدغک: تیره نخود

درختچه‌ای است با شاخه‌های ترکه‌ای و گاهی خاردار، پرشاخه و منشعب به ارتفاع حد اکثر ۲ متر و برگ‌های شانه‌ای ۲ تا ۳ جفت برگچه‌ای و گل‌های منفرد پروانه‌آسای زردرنگ در محور برگ‌ها یا انتهای شاخکها. میوه نیام متورم به شکل تخم‌مرغی پهن است به طوری که پس از رسیدن دانه‌ها از بدنه آن جدا شده با تکان دادن صدای خاصی ایجاد می‌نماید.

دغدغکها در ایران بیشتر در مناطق جنگلی و بیشه‌زارها و گاه به صورت پراکنده در مناطقی که نور کافی دارند رشد می‌نمایند و با گل‌های زردرنگ و میوه‌های متورم و غالباً غشائی خود زیبایی خاصی دارند. گیاه مزبور در استان گیلان بیشتر در حوالی رودبار و منجیل و رستم‌آباد رشد می‌نماید.

Conium maculatum: Umbelliferae شوکران: تیره جعفری

گیاهی است یکساله یا دو ساله و معطر با ساقه‌ای به بلندی ۳۰ تا ۲۰۰ سانتیمتر، شیاردار و بدون کرک با لکه‌های بنفش در

پائین ساقه و برگهای قاعده‌ای مرکب تا ۴ بار شانه‌ای و دمبرگی بسیار بلند تا ارتفاع ۶۰ سانتیمتر و قطعات بیضوی. گل‌های سفیدرنگ گیاه در گل آذین چتری با شعاعهائی به تعداد ۸ تا ۱۴ عدد قرار گرفته‌اند. گیاه مذکور به خاطر سمی بودن شهرت بسزائی دارد و در گیلان در مناطق جنگلی، حاشیه نهرها و جویبارها می‌روید. شوکران مسکن دردهای سرطانی است و از پیشرفت آن جلوگیری می‌کند. مصرف شوکران برای درمان اختلالات اعصاب ماهیچه‌ها، تکانهای غیر ارادی عصبی، سیاه‌سرفه، آسم، برونشیت مزمن نیز توصیه شده است. مصرف زیاد آن باعث سردرد و سپس مسمومیت‌های مرگ آور می‌شود. ضماد موضعی شوکران در معالجه کچلی و بیماریهای جلدی، بادسرخ، زخمهائی که منشأ سیفلیسی دارند و سوداهای سرکش تأثیر بسزائی دارد.

Convolvulaceae: Convolvulus arvensis پیچک صحرائی: تیره پیچک

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای پیچیده و بالارونده و اغلب گسترده روی سطح زمین یا شاخه‌های بسیار کوتاه به بلندی حد اکثر ۳ متر و برگهای پیکانی یا پیکانی باز با اندازه‌های متفاوت و نیز گل‌های سفید یا سفید متمایل به صورتی منفرد یا به‌ندرت ۱ تا ۳ تائی محوری و قیفی شکل. پیچک صحرائی یکی از علفهای هرز ایران بوده، در مزارع آیش، مراتع، حاشیه نهرها، جویبارها، رودها و در سطح تپه‌های شنی و بیشه‌زارها و حاشیه جاده‌ها می‌روید. این گیاه در اکثر نقاط گیلان به چشم می‌خورد. در معالجه برخی بیماریها تأثیر ناچیزی دارد و لذا به‌ندرت در طب سنتی از آنها استفاده می‌شود.

Convolvulaceae: Convolvulus cantabrica نوعی پیچک: تیره پیچک

گیاهی است علفی چندساله با قاعده‌ای چوبی و ساقه‌های راست، برافراشته یا خوابیده روی زمین به ارتفاع ۳۰ تا ۶۰ سانتیمتر با برگهای قاعده‌ای قاشقی کشیده و دمبرگ‌دار و برگهای ساقه‌ای بدون دمبرگ و گل‌های صورتی‌رنگ محوری با انتهائی قیفی شکل. گیاهی است که در گیلان بر روی تپه‌های شنی بین رشت و انزلی و انزلی و آستارا و اطراف آب‌کنار دیده می‌شود.

Convolvulaceae: Convolvulus persicus پیچک ایرانی: تیره پیچک

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای برافراشته یا گسترده و خوابیده روی سطح زمین، با برگهای تخم‌مرغی تا بیضوی پهن و گل‌های سفید قیفی شکل نسبتاً درشت. پیچک ایرانی یکی از گیاهان کناره‌های دریای خزر در گیلان و مازندران بوده و در گیلان بر روی تپه‌های شنی ساحلی بین رشت و انزلی و انزلی تا آستارا می‌روید.

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۵

Conyza squamata: Compositae تیره کاسنی

گیاهی است دو ساله یا چندساله علفی با ساقه‌ای نسبتاً ضخیم به ارتفاع حد اکثر ۳۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر پرشاخه و با گل‌های فراوان و برگ‌های خطی- سر نیزه‌ای، بدون دم‌برگ با دانه‌های کوچک و نوکی تیز و گل‌های مجتمع و کپه‌ای. گیاه مذکور یکی از علف‌های هرز مزارع، مراتع، باغها، حاشیه مزارع و چمنزارهای مناطق مختلف گیلان می‌باشد.

Coriandrum sativum: Umbelliferae گشنیز: تیره جعفری

گیاهی است یکساله یا دوساله با ساقه‌ای توپر و استوانه‌ای به بلندی حد اکثر ۵۰ سانتیمتر و برگ‌های قاعده‌ای یا طوقه‌ای یک تا دو بار شانه‌ای با قطعات تخم‌مرغی دندان‌دار و گاه شدیداً بریده، برگ‌های ساقه‌ای شانه‌ای یا شانه‌ای بخش با قطعات خطی، گل‌های سفید تا سفید متمایل به صورتی در گل- آذینی چتری در انتهای شاخه‌ها و میوه‌ای دوقلو که دارای شکل خاصی است.

گشنیز در گیلان و اکثر مناطق ایران کاشته می‌شود در غذاهائی مانند کوکو، خورش و سبزی پلو، مصرف می‌گردد. میوه گشنیز نیرودهنده، هضم‌کننده غذا، بادشکن، مدر، ضد تشنج و به‌طور ملایم قاعده‌آور، ضد صرع و ضد کرم می‌باشد. از عصاره گیاه به عنوان مسکن دردهای روماتیسمی استفاده می‌شود.

Cornus australis: Cornaceae لفل درختی: تیره ال

درختچه‌ای است به بلندی ۲ تا ۴ متر و ساقه‌ای منشعب و شاخه‌هایی عموماً متقابل در بالا با برگ‌های بیضوی پهن یا تخم‌مرغی و نوک تیز و گل‌های سفید کوچک در گل آذینی دیهیم. در محور برگ‌ها یا انتهای شاخه‌ها و میوه‌ای شفت نسبتاً بدون گوشت که پس از رسیدن سیاه‌رنگ شده و شبیه لفل سیاه می‌باشد.

یکی از درختچه‌هایی است که در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران در حاشیه باغها، کنار نه‌رها، در بیشه‌زارهای شمال و مناطق جنگلی تنگ در دره‌های نسبتاً مرطوب رشد می‌نماید و در استان گیلان بیشتر در اطراف اسالم و دره اسالم- خلخال و آستارا می‌روید.

گونه دیگری از این جنس به نام زغال‌اخته یا *Cornus mas* در جنگلهای ارسباران و ندرتا در شمال ایران می‌روید. میوه‌های قرمز رنگ و ترش مزه آن در فصل بهار و تابستان در غالب شهرهای ایران به فروش می‌رسد. از زغال‌اخته برای تهیه مربا استفاده می‌شود.

Coronilla varia: Leguminosae یونجه باغی (نسرین گول): تیره نخود

گیاهی است چندساله علفی با ساقه‌ای برافراشته یا گسترده روی سطح زمین به ارتفاع ۱۵ تا ۶۰ سانتیمتر و با برگ‌های شانه‌ای ۳ تا ۴ جفت برگچه‌ای و گل‌های بنفش یا سفید یا صورتی‌رنگ، در گل آذینی کپه‌ای چترمانند در محور برگ‌ها یا انتهای شاخه‌ها و میوه نیام ناشکوفای بندبند که از محل بندها می‌شکافد.

این گیاه یکی از علف‌های هرز مزارع و مراتع و باغهای استان بوده و در کنار جاده‌ها و مزارع و مناطق دارای رطوبت نسبتاً کافی

و پرنور رشد می‌کند و گونه دیگری از آن به نام *Coronilla orientalis* با گل‌های زرد غالباً در حاشیه جاده‌های جنگلی و مراتع گیلان در نواحی دیلمان و عمارلو و ماسوله و جاده اسالم - خلخال دیده می‌شود.

مصرف این گیاه در طب سنتی ایران ناشناخته است. گیاهی است سمی، خشک‌شده آن محتوی یک گلوکزید سمی محلول در آب کورونیلین، تاننها، مواد تلخ، نمک‌های آلی و ویتامین ث می‌باشد. این مواد اضطراب قلبی را تسکین می‌دهند، اما در حال حاضر به علت سمی بودن کمتر از آن استفاده می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۶

Corylus avellana: Corylaceae فندق: تیره فندق

درختچه‌ای است با تاجی نسبتاً بزرگ و گسترده به بلندی حد اکثر ۶ متر و ساقه‌های متعدد. برگ‌های تخم‌مرغی تا تخم‌مرغی پهن با نوکی دراز و قاعده‌ای قلبی و حاشیه‌ای دو بار دندانه‌اره‌ای.

درختچه‌ای است خزان‌کننده که در جنگلهای پهن‌برگ به همراه بلوط، ممرز و راش در کنار نهرها و بستر رود می‌روید. در عین حال درختچه‌ای است که وارد زراعت و باغبانی شده به خاطر محصول بارزش فندق در مناطق مختلف ایران به خصوص در استان گیلان در اطراف لاهیجان، رودسر، رودبار، عمارلو و پره‌سر و مناطق دیگر استان کشت می‌گردد و عموماً به همراه خشکبارهای دیگری مثل، پسته و مغز گردو مصرف می‌گردد.

فندق سرشار از ویتامینهای آ، ب، مواد چربی و سفیده‌ای و دارای آهن و کلسیم می‌باشد. میوه درخت فندق دارای ۶۰ درصد روغن است و مایع چرب آن را در نقاشی و عطرسازی به کار می‌برند.

در طب سنتی فندق مثل گردو و بادام برای تغذیه اشخاص مسلول و کسانی که مبتلا به بیماری قند می‌باشند و نیز برای درمان بیماری سنگ کلیه و ناراحتیهای اعصاب تجویز شده است. همچنین روغن فندق از داروهای مؤثر برای از بین بردن کرم کدو است. جوشانده پوست شاخه‌های جوان و تازه درخت فندق در رفع ناراحتیهای ناشی از تب مفید است. مصرف جوشانده گل‌های آن برای مبارزه با چاقی مؤثر است. ضماد سوخته فندق با پوست آن و پیه خوک جهت درمان طاسی سودمند است و باعث روئیدن موی صورت جوانان و اشخاص کوسه می‌گردد. مصرف دم‌کرده فندق، خون را تصفیه می‌کند و به شکل محلول برای التیام زخمها و جراحات واریسی و غیر آن مفید واقع می‌شود. گرد گل فندق را به عنوان داروی شفافبخش در مورد بیماریهای حمله عصبی و صرع می‌توان به کار برد. چون فندق از مواد نشاسته‌ای عاری است استفاده از آن برای مبتلایان به مرض قند تجویز می‌شود.

Rosaceae: Crataegus spp. زالزالکها (سرخه‌ولیک، کومار، مارخ، مرخ، ولک، بلک، ولیک): تیره گل سرخ

درختان یا درختچه‌هایی هستند خاردار با تاج گسترده و ارتفاع حد اکثر ۵ متر و برگ‌های متناوب ساده یا لوب‌دار کامل یا دندانه‌اره‌ای و گل‌های سفید یا گاهی صورتی‌رنگ در گل‌آذینی دیهیم که بر روی شاخه‌های یکساله ظاهر می‌گردند. میوه زالزالکها به رنگهای مختلف زرد، قرمز روشن تا قرمز تیره و سیاه‌کروی کوچک با هسته‌های منفرد تا ۵ تائی دیده می‌شوند که در فصل پائیز زیبایی خاصی به این درختان می‌دهند.

زالزالکها در غالب نقاط ایران از جمله گیلان بیشتر در حاشیه جاده‌ها و بیشه‌زارها، و جنگلهای تخریب‌یافته و گاهی در کنار

باغها می‌رویند. از گونه‌های مهم آن در گیلان می‌توان سیاه‌ولیک (سیاکوتیل، سیاکوتی) *Crataegus melanocarpa* و زالزالک زرد *Crataegus azarolus subsp. aronia* و سرخه‌ولیک یا *Crataegus microphylla* را نام برد که در مناطق اسپیلی، عمارلو، دیلمان، امامزاده هاشم- بین رشت و رودبار- آستارا، هشتیر و اطراف لاهیجان و دره سفیدرود می‌رویند.

قسمتهای قابل استفاده سرخه‌ولیک، پوست، میوه و مخصوصاً گل‌های آن است. میوه و گل‌های این درختچه بدون این که هیچ اثر سمی داشته باشند برای قلب بسیار مفید و مقوی هستند.

به علاوه ضد تشنج و تب‌بر نیز می‌باشند. هسته‌های خشک‌شده این گیاه را برای درمان اسهال مصرف می‌کنند و همچنین گیاه مزبور برای معالجه بیماران مبتلا به سنگ کلیه و مثانه مؤثر است. طب سنتی معتقد است که دم‌کرده سرخه‌ولیک آثار معجزه‌آسایی در فشار خون دارد. دم‌کرده آن با کمی عسل برای درمان و معالجه تورم و جراحات مخاط دهان و گلو مصرف می‌شود.

برای تقویت قلب اثر قطعی دارد، زیرا ضربان‌های قلب را متعادل و مرتب می‌کند و اعصاب فرسوده را آرام می‌سازد. مبتلایان به بیماری‌های تپش قلب، تصلب شرایین، زیادی فشار خون، تشنج، غم و اندوه، آنژین دوپواترین (آنژین صدری)، ورم آئورت، لرزش اعضای بدن، صدا کردن گوش و اختلالات جریان خون (مخصوصاً زنانی که در دوران یائسگی به سر می‌برند) اگر به‌طور مرتب هرروز دم‌کرده گل سرخه ولیک را مصرف کنند پس از مدتی آثار بهبود نسبی را احساس خواهند کرد.

سرخه‌ولیک برعکس بعضی از گیاهان، دارای هیچگونه مواد سمی نیست و

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۷

اگر مدتهای متوالی مقدار زیادی از آن مصرف شود شخص را مسموم نمی‌سازد علاوه بر آنچه گفته شد در کتاب معروف «مفردات پزشکی و گیاهان دارویی ایران» اثر دکتر آینه‌چی مطالبی نیز در مورد خواص درمانی سرخه‌ولیک و کاربرد آن ذکر گردیده که نمی‌توان آنها را نادیده انگاشت. در کتاب مذکور آمده است: «گیاه سرخه‌ولیک از دیرباز در طب سنتی مورد استفاده بوده و امروزه عصاره تهیه شده از گلها یا پودر میوه‌های آن به فراوانی در اروپا و ایران به کار می‌رود. فراورده‌های حاصل از این گیاه بر روی قلب یا سیستم جریان خون بتدریج اثر کرده و در نتیجه، باعث اتساع عروق و بخصوص شریان‌های قلبی شده و تا اندازه‌ای نیز سبب پایین آمدن فشار خون می‌گردد. این دارو را جهت پیشگیری در آنژین صدری به کار می‌برند و ادعای مشابهت اثر دارو با ترکیبات دیژیتال یا سایر داروهای تقویت‌کننده قلب صحیح نیست.

مسمومیت‌های ناشی از مصرف سرخه‌ولیک تاکنون دیده نشده است.

سرخه‌ولیک حاوی مقدار قابل ملاحظه‌ای گلوکزیدهای فلاونی است. به نظر می‌رسد که عامل مؤثر این دارو همین گلوکزیدهای فلاونی موجود در آن باشند.

به علت اهمیت این دارو از نظر خاصیت کاهش فشار خون و کاربرد آن در پیشگیری آنژین صدری توصیه می‌شود که مصرف آن تحت نظر پزشک صورت گیرد.»

همچنین عرق سرخه‌ولیک که به عرق کیالک نیز مشهور است برای درمان بیماری‌های قلبی بخصوص آنژین پکتوریس مؤثر می‌باشد.

آنژین پکتوریس: درد گهگیر سینه، یا حمله شدید اما موقتی درد قلبی است که ممکن است به بازوها نیز تیر بکشد. این حالت

ناشی از کم‌خونی موضعی قلب می‌باشد.

Cotinus coggygia: Anacardiaceae درخت پر: تیره پسته

درختچه‌ای است خزان‌کننده به ارتفاع حد اکثر ۵ متر با تاجی گسترده و باز و پرشاخه و برگهای دم‌برگدار واژ تخم‌مرغی تا بیضوی پهن تا شبه-دایره‌ای به رنگ روشن که در فصل پائیز قرمزرنگ می‌گردد. گل‌های سفید متمایل به سبز آن در گل آذینی خوشه‌ای یا پانیکول قرار گرفته و دم‌گل‌های حاوی گل‌های عقیم طویل شده پوشیده از کرک‌های بلند پرمرغی شبیه پر به نظر می‌رسند.

این درختچه در ایران به صورت وحشی و خودرو در جنگلهای ارسباران می‌روید ولی نوع پرورش یافته آن در غالب نقاط ایران در پارکها، بلوارها، حیاط منازل و باغچه‌های سازمانهای دولتی کشت می‌گردد. تاج چتری و پر شاخه آن که حامل گل‌های بسیار و دم گل‌های پرمرغی می‌باشد در زمان گلدهی زیبایی خاصی دارد، در گیلان نیز در پارکها و بلوارها دیده می‌شود.

در کتابهای مختلف گیاهان دارویی و همچنین در طب سنتی برای درخت پر، خواص درمانی و دارویی قائل نشده‌اند.

Compositae: Cousinia spp تیره کاسنی

گیاهانی هستند یکساله تا چندساله علفی خاردار با ساقه‌ای در قاعده چوبی و اغلب پرشاخه و منشعب دیهیم‌مانند و دارای کپه‌های متعدد و اغلب پوشیده از کرک‌های تار عنکبوتی پشمالو یا کرک‌های پتویی و گاهی بدون کرک با برگهای چرمی و خاردار به اشکال گوناگون دنداندار، لوب‌دار، شانه‌ای بریده، شانه‌ای منقسم و ممتد به طرف دم‌برگ و روی ساقه به طوری که ساقه بالدار و خاردار بنظر می‌رسد. گل‌های لوله‌ای نر و ماده و منظم یا به‌ندرت نامنظم مجتمع و کپه‌ای توسط برگهای تغییر شکل یافته‌ای به نام برگ‌های عموما خاردار با زواید خارمانند دربر گرفته می‌شوند و به رنگهای متنوع زرد، سفید، ارغوانی، صورتی یا به‌ندرت بنفش‌رنگ دیده می‌شوند.

این گیاهان در ایران دارای گسترش و پراکندگی زیاد هستند به طوری که قریب به ۲۱۰ گونه از آنها در مناطق معمولا خشک و بیابانی و ارتفاعات کوهستانی می‌رویند و عموما در مناطق مرطوب در حاشیه دریاچه‌ها و رودها و چمن‌زارها کمتر دیده می‌شوند. در استان گیلان چندین گونه از این گیاهان می‌رویند که اغلب کوهستانی و ارتفاع‌پسند بوده و در مراتع استان دیده می‌شوند از جمله آنها می‌توان گونه‌های زیر را نام برد:

Cousinia gilanica / *Cousinia hypochionea*

Cousinia erinacea / *Cousinia pinaroccephalus*

Cousinia pterocaulos

Rosaceae: Cydonia oblonga تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است به بلندی ۴ تا ۶ متر، بدون خار و خزان‌کننده با شاخه‌های جوان کرک‌دار، برگهای تخم‌مرغی تا مستطیلی یا گاهی شبه دایره‌ای کامل، با کرک‌های خاکستری متمایل به سفید در سطح زیرین و بدون کرک در سطح فوقانی به

طوری که در سطح فوقانی سبز تیره و در سطح زیرین خاکستری‌رنگ به نظر می‌رسد. گل‌های منفرد، درشت و سفید یا صورتی‌رنگ آن در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته و میوه درشت آن گلابی‌شکل تا شبه کروی و پوشیده از کرک‌های متراکم و غالباً زردرنگ و دارای عطر و بوی خوش می‌باشد.

به درختی است که در جنگل‌ها و بیشه‌زارها می‌روید لیکن نژادهای کشت شده آن بسیار است و در غالب نقاط ایران که دارای آب و هوای معتدله و معتدله سرد می‌باشد کشت می‌گردد.

میوه آن ارزش تغذیه‌ای دارد و از آن در تهیه مربا، کمپوت، ژله و شربت استفاده می‌شود و دانه‌های آن به علت داشتن موسیلاژ جنبه‌های داروئی با ارزشی دارند و اثر ضد سرفه آن کاملاً شناخته شده است، پخته آن در رفع گلودرد و اسهال مؤثر است.

میوه به دارای مواد قندی، پکتین، اسید مالیک، ویتامین‌های ب. ث، پ، پرو

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۸

ویتامین آ، تانن، اسانس‌های روغنی و اسیدهای آلی می‌باشد.

جوشانده و پخته این میوه به علت داشتن پکتین اسهال‌های ساده و دیسانتری را متوقف می‌سازد. در طب سنتی پوست به را مدت ۱۵ روز در الکل خیس کرده محلول مزبور را روی پوست صورت ماساژ می‌دادند تا چین و چروک زائل شود.

شربت به در مداوای ورم حاد روده و سل ریوی و دیر هضمی مؤثر است.

دم کرده برگ درخت به اگر با بهار نارنج و عسل مخلوط شود برای درمان سیاه‌سرفه و بی‌خوابی بسیار مفید بوده اثر آرام‌کننده و مسکن دارد.

در استعمال خارجی، خیسانده دانه‌های به برای سرمازدگی، شکاف و ترک پستان و لب، سوختگی و تحریکات جلدی مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد.

در طب سنتی به برای حفظ جنین: از بین بردن بوی بد دهان، برطرف ساختن حالت‌های خماری و مستی، درمان یرقان، میگرن و تقویت کبد و معده مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Iridaceae: Crocus caspius زعفران خزری، زعفران وحشی: تیره زنبق

گیاهی است علفی چندساله دارای بنه‌ای با پوست غشائی شفاف و برید گیها و رشته‌های طولی، با گل‌هایی به رنگ سفید یا بنفش کم‌رنگ با لکه‌های آجری زرد در قاعده که در فصل پائیز ظاهر می‌گردد.

زعفران وحشی یا جنگلی در استان گیلان دارای گونه‌های چندی است که با گل‌های زیبای خود در فصل پائیز زیبایی خاصی به مناطق مختلف استان می‌دهند و علاوه بر گونه فوق‌الذکر دو گونه *Crocus speciosus* و *Crocus gilanicus* نیز در مناطق مختلف استان گیلان در ارتفاعات مرتعی و یا چمن‌زارهای جلگه‌ای رشد می‌نمایند.

زعفران خوراکی یا *Crocus sativus* اگرچه در مناطق مختلف استان گیلان نمی‌روید و لیکن کلاله‌های آن در اغلب نقاط ایران به عنوان ادویه و ماده رنگی مصرف می‌شود.

قسمت‌های مورد استفاده زعفران خوراکی ناحیه انتهائی خامه و کلاله آن یا همان تارهای گل می‌باشد که تحت عنوان زعفران وارد بازار تجارت می‌گردد.

کلاله و ناحیه انتهایی خامه گل به صورت الیافی، به رنگ قرمز نارنجی تیره (در ناحیه کلاله) می‌باشد. همراه بودن این تارها با خامه، اگرچه به منظور تقلب در امر عرضه و فروش نیست با این همه از قیمت و اعتبار آن می‌کاهد. بوی زعفران قوی، معطر و طعمش تلخ و کمی تند است.

زعفران وحشی یا جنگلی که دارای مواد چربی، املاح معدنی، صمغی، یک نوع ماده رنگی، یک نوع اسانس و عطر مخصوصی می‌باشد از نظر درمانی خواص مشترکی با زعفران خوراکی دارد.

ابو علی سینا و سید اسماعیل جرجانی این خواص را شرح داده‌اند که خلاصه آن چنین است:

عفونت را می‌زداید و درون را تقویت کند. خوردن آن رنگ رو را صفا دهد. ورم را می‌گدازد. خواب آور و مایه تیرگی حواس است. شراب با زعفران، مستی آوری است که حرکت را سلب می‌نماید. داروی ورم گرم داخل گوش است. دیده را جلا دهد. اشک‌ریزی را منع کند. تیرگی چشم را برطرف کند.

شادی‌افزا و توانبخش قلب است. بیماران که از التهاب حجاب حاجز و پیچش شکم رنج می‌برند زعفران یا روغن آن را بوی کنند به خواب روند و نفس روان شود و ابزار تنفسی را نیرو بخشد. مخالف ترشی است که اشتها را در معده برانگیزد و از این رو زعفران اشتها را از بین می‌برد. و لیکن با حرارتی که دارد کبد و معده را تقویت کند. بعضی گویند زعفران برای طحال خوب است. شهوت‌انگیز است. در کتاب «زبان خوراکیها» و «گیاهان دارویی» موضوع سمیت زعفران نادرست و اغراق آمیز تلقی و توصیف گردیده و در کتاب اخیر (گیاهان دارویی) ذکر شده که در بررسی‌های دانشمندان مختلف و آزمایشگاهی که بر روی حیوانات به عمل آمده خلاف آن ثابت گردیده است.

زیرا با خوراندن ۳۶ گرم عصاره زعفران در طی ۳۶ روز به یک سگ، هیچگونه عارضه مسمومیت در جانور ظاهر نشده است. همچنین در این کتاب آمده است که زعفران به علت دارا بودن مواد تلخ، از جهتی موجبات سهولت هضم را فراهم می‌سازد و از طرف دیگر به علت داشتن اسانس، اثر محرک بر روی سلسله اعصاب دارد. از نظر درمانی دارای اثر مسکن بر روی اعصاب سطحی بدن است. در طب عوام برای آن اثر قاعده آور قائل‌اند و معتقدند که با مصرف آن، موجبات خونروی در فواصل قاعدگی و حتی سقط جنین فراهم می‌شود. علاوه بر آن زعفران اثر مسکن سرفه در برونشیت‌های مزمن دارد و آن نیز به علت اثر بیحس کننده آن بر روی انتهای اعصاب حبابهای ریوی است. از زعفران می‌توان جهت رفع بی‌خوابی‌هایی که منشأ تحریکات مغزی و حالات تشنجی دارند و نیز تسکین و درد دندان استفاده به عمل آورد.

Cucurbitaceae: Cucurbita spp کدوها: تیره کدو

گیاهانی هستند رونده یا بالارونده و گاهی کاملاً گسترده روی زمین با پیچکهای ۳ تا ۷ شاخه‌ای و گاهی فاقد پیچک با برگهای بزرگ تخم‌مرغی یا قلبی شکل و دم‌برگ توخالی و کرکهای غده‌مانند و زبر. گل‌های درشت، منفرد زردرنگ و یک جنسی با گلبرگهای لوله‌ای و به هم پیوسته شبیه قیف دارند.

میوه کدوها اغلب درشت با دیواره‌های سخت و گوشتی هستند.

کدوها در غالب نقاط ایران به خصوص گیلان و مازندران کشت می‌شوند و فضای زیادی از مزارع استان زیر کشت کدو می‌رود و گاهی نیز در حاشیه مزارع و باغها به همراه دیگر محصولات کشاورزی کشت می‌گردند.

انواعی هم‌چون کدو تنبل (*Cucurbita pepo*)، کدو حلوائی یا قلیائی (*Cucurbita maxima*) و کدو مسمائی در

استان کشت می‌گردد و رایجترین نوع آن کدوی حلوائی است.

دانه کدو در ایران به صورت آجیل و خشکبار مصرف می‌گردد. دانه انواع آن دفع‌کننده انگل‌های روده‌ای (کرم کدو) می‌باشند. کدو دارای موادی از قبیل آلبومینها، قندها، چربیها، ویتامینها و مقدار زیادی مواد معدنی است. گاهی پخته کدو را در رفع سرماخوردگیها و جهت نرم کردن سینه به کار می‌برند.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۳۹۹

Cupressaceae: Cupressus sempervirens زربین: تیره سرو

درختی است همیشه سبز از گروه بازدانگان به ارتفاع حد اکثر ۳۰ متر با تاجی مخروطی شکل و شاخه‌های عموماً افقی و برگهای فلسی شکل به هم فشرده و هم‌پوش. گسترشگاه این گیاه در دره چالوس و اطراف حسن‌آباد است. در استان گیلان در منطقه رودبار و منجیل و منطقه هرزویل به فراوانی دیده می‌شود که سرو معروف و تاریخی هرزویل نمونه بارز آن می‌باشد. چوب این گیاه که دارای خاصیت رنده‌خوری بسیار است از چوبهای باارزش در صنایع نجاری می‌باشد و به علت رزین موجود در آن و عطری که متصاعد می‌نماید در برابر آفات و امراض انباری و انواع بیدها دوام قابل توجهی دارد.

Primulaceae: Cyclamen persicum نگونسار، سیکلامن: تیره پامچال

گیاهی است علفی چندساله بدون ساقه‌ای مشخص و غده‌دار با برگهای چرمی طوقه‌ای با دم‌برگ بلند بدون کرک، تخم‌مرغی یا شبه قلبی یا کلیوی - شکل با قاعده‌ای قلبی و لبه‌ای کامل یا دندانه‌دار و گاهی لوب‌دار. گل‌های قرمزرنج گاهی متمایل به سفید، منفرد و از گون با دم‌گلی بلند و بدون برگ دارد که عموماً در فصل پائیز یا بهار ظاهر می‌گردند.

نگونسار یکی از گیاهانی است که در جنگلهای گیلان و مازندران و عموماً در مناطق صخره‌ای آهکی با نور نسبتاً کافی رشد کرده و با گل‌های قرمز و از گون خود شناخته می‌شود.

نژادهای اصلاح شده آن با نام سیکلامن به رنگهای زیبای قرمز، سفید یا سفید متمایل به قرمز در فصل بهار در گل‌فروشیها به عنوان گیاهی زینتی به فروش می‌رسد.

Cyperaceae تیره جگن

گیاهانی هستند علفی یکساله، دو ساله یا چندساله با ساقه‌های استوانه‌ای یا سه گوشه، توپر یا توخالی، گاهی دارای ساقه‌های زیرزمینی گسترده و اغلب با ساقه‌های هوایی کاملاً مشخص برگ‌دار یا بدون برگ با برگهای چمنی یا کاملاً تحلیل‌رفته و تقلیل‌یافته؛ گل آذین متشکل از سنبلچه‌های یک تا چندین گلی که به صورت پانیکول، چتر، خوشه، سنبله، گروه و دسته یا یک سنبلچه انتهایی قرار گرفته حامل گل‌های بدون گلپوش رنگی نر و ماده یا یک جنسی است که در محور یک پوشه قرار دارند.

گیاهان این تیره اغلب رطوبت‌پسند و آبرزی بوده عموماً در مناطق مرطوب حاشیه مردابها و باتلاقها، کنار نهرها و جویبارها، سواحل گل‌آلود رودها و سواحل دریاها و جنگلهای متراکم و نقاط مرطوب و چمن‌زارهای کوهستانی می‌رویند. چون در گیلان چنین محیط‌هایی فراوان است لذا جگنیها نیز مانند گندمیان جزء چهره‌های غالب پوشش گیاهی استان می‌باشند و لیکن

به علت نداشتن صفات مشخصه چشمگیر و بیانگر ارائه و معرفی گونه‌های آنها بسیار دشوار است. در اینجا از ارائه شرح جنسها و گونه‌ها خودداری گردیده اشاره می‌نمائیم که جنس *Cyperus* و *Carex* و *Scirpus* دارای گونه‌های متعدد و زیاد بوده و در اکثر نقاط مرطوب و ساحلی و جلگه‌ای استان دیده می‌شوند.

Liliaceae: Danae racemosa همیشه: تیره لاله

درختچه‌ای است همیشه سبز به ارتفاع ۵۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر با ساقه‌های کم‌انگیشتگی. برگهای ساقه‌ای کوچک و فلس‌مانند و غشائی و ساقه‌های برگ‌نمای سرنیزه‌ای، نوک‌تیز که غالباً تصور می‌گردد که برگ گیاه است. گل‌های کوچک نر ماده سبز متمایل به سفید آن بر روی گل‌آذین خوشه‌ای انتهائی قرار گرفته. میوه سته‌ای نسبتاً بزرگ آن به رنگ قرمز و معمولاً یک دانه‌ای است.

همیشک فقط در جنگلهای شمال ایران در استانهای گیلان و مازندران می‌روید و عموماً توسط گل‌فروشیها همراه شاخه‌های گل به علت سرسبزی و زیبایی آن به مشتریان عرضه می‌شود و جنبه تزئینی دارد.

Solanaceae: Datura stramonium (تاتوره، داتوره): تیره سیب‌زمینی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای منشعب و پرشاخه به ارتفاع ۴۰ تا ۲۰۰ سانتیمتر با برگهای دم‌برگدار تخم‌مرغی و دندان‌های عمیق سینوسی.

گل‌های سفیدرنگ و درشت قیفی‌شکل آن به صورت منفرد و محوری همراه کاسه‌ای لوله‌ای و بلند میوه‌ای کپسولی خاردار و پروانه‌ای می‌دهد.

تاتوره گیاهی است که به صورت علف هرز در مزارع، مناطق و اراضی رها

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۰

شده و متروکه و حاشیه جاده‌ها می‌روید. در استان گیلان در حاشیه جاده‌ها و اراضی دارای خاکهای دست دوم و جابجا شده به خصوص در اطراف بندر انزلی رویش یافته و با گل‌های سفید درشت و برگهای سبز روشن خود قابل تشخیص است. تاتوره یکی از گیاهان سمی است و مصرف داروئی آن در مقیاس و میزان بسیار کم برای درمان بعضی از بیماریها توصیه می‌گردد.

گونه دیگری از تاتوره به نام *Datura innoxia* با مشخصات عمومی فوق و تفاوت برگهای تخم‌مرغی کامل به رنگ سبز تیره و کرکدار و گل‌های سفید قیفی درشت‌تر در استان گیلان در بین رشت و انزلی به فراوانی می‌روید.

تاتوره گیاهی است سمی و دارای الکلوئیدهای هیوسیامین، آتروپین، هیوسین، اسید داتوریک و اسکوپولامین. برای درمان تشنج، آسم و نقرس و دردهای عصبی مورد استفاده قرار می‌گیرد. اثر آرام‌بخش داشته ترشح غدد را کاهش می‌دهد و برونشها را متسع می‌نماید. از این گیاه تنها در صنعت داروسازی استفاده می‌شود و داروهای تهیه شده از آن باید تحت نظر پزشک مصرف گردد.

Umbelliferae: Daucus littoralis subsp. hyrcanicus هوپج وحشی: تیره جعفری

گیاهی است علفی یکساله یا چندساله با ارتفاع ۳۰ تا ۱۱۰ سانتیمتر با ساقه‌ای راست منشعب و شاخه‌دار در بالا و گاهی

چندساقه‌ای و گسترده روی سطح زمین با برگهای قاعده‌ای مرکب دو بار شانه‌ای عموماً معطر و کرکدار با گل‌های سفیدرنگ و گل‌آذینی چتری که دارای برگهای تغییر شکل یافته شانه‌ای بریده (گریبان) در کنار چترها و چترکها بوده و میوه خاردار آن به مقدار زیاد در انتهای چترکها ایجاد می‌گردد.

هویج وحشی یکی از علفهای هرز مناطق مختلف گیلان بوده بر روی شنهای ساحلی و دشتهای جلگه‌ای منطقه و گاهی در کنار جاده‌ها و مزارع می‌روید. انواع اصلاح‌شده هویج *Daucus sativa* به نامهای هویج فرنگی و هویج ایرانی که گاهی در مناطق مختلف استان، در باغچه‌ها و حیاط منازل و مزارع کشت می‌شود از سبزیهایی است که ریشه غده‌ای آنها سرشار از ویتامینهای آ و ث و ترکیبات ویتامین ب، قند و پکتین و مواد رنگی است. هویج تازه خصوصاً کاروتنهای موجود در آن دید چشم را بهبود بخشیده و آنرا تقویت می‌نماید. اثرات دیگری مثل دفع انگلهای روده‌ای، آسکاریس و کرمک دارد. ناراحتیهای روده‌ای را تنظیم می‌نماید و خصوصاً از آن در تغذیه کودکان استفاده می‌شود.

میوه هویج وحشی برای علاج بیماریهای مختلف مانند آب آوردن انساج، قولنجهای کلیوی، هیستری بکار می‌رود و به عنوان مقوی معده، بادشکن، دفع نفخ و پادزهر سم مار مورد استفاده قرار می‌گیرد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۱

Dianthus orientalis :Caryophyllaceae میخک: تیره میخک

گیاهی است علفی چندساله، توده‌ای با ساقه‌های متعدد به ارتفاع ۱۵ تا ۴۰ سانتی‌متر و برگهای متقابل خطی، نوک تیز یا نوک‌دراز، گل‌های قرمز یا صورتی‌رنگ با گلبرگهائی ریش‌دار و در حاشیه شرابه‌ای منفرد که در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته و شبیه کوسنی از گل‌های قرمز به نظر می‌رسد.

میخک غالباً در نقاط صخره‌ای در لابلای شیار صخره‌ها و شیبهای تند می‌روید. در گیلان بیشتر در ارتفاعات منطقه دیده می‌شود. گونه‌های دیگری از میخک در ارتفاعات و مناطق مختلف گیلان در اطراف گردنه الماس، ماسوله، بین فومن و ماسوله، دره سفیدرود، اطراف رودبار و منجیل می‌رویند که اسامی علمی آنها بدین قرار است:

Dianthus armeria/ Dianthus agrostolepis

Dianthus strictus/ Dianthus gilanicus

Dianthus cretaceus/ Dianthus crossopetalus

Dianthus hyrcanicus

انواع پرورش‌یافته میخک با گل‌های پرپر و زیبای خود به رنگهای سفید، قرمز تیره یا صورتی در اغلب گل‌فروشیها به فروش می‌رسد.

Digitalis nervosa :Scrophulariaceae گل انگشانه، دیژیتال: تیره گل میمونی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست و برافراشته به ارتفاع ۳۰ تا ۱۱۰ سانتیمتر، پوشیده از برگ در تمام طول ساقه، با برگهای سرنیزه‌ای - کشیده با لب‌های کامل که به تدریج به طرف انتهای ساقه کوچکتر و کوچکتر می‌شوند، گل‌های زردرنگ نسبتاً درشت و استکانی‌شکل آن در انتهای ساقه به صورت گل‌آذین خوشه‌ای متراکم قرار گرفته است.

گل انگشتانه یکی از گیاهان رطوبت‌پسند مناطق جنگلی و بیشه‌زارهای ایران بوده در غالب نقاط جنگلی با نور کافی و بیشه‌زارهای تنک در ارتفاعات کوهستانی می‌روید. رویشگاه آن در گیلان اطراف جاده اسالم-خلخال، بین رشت و لاهیجان و سایر جاده‌های جنگلی و مناطق مرتعی کوهستانی است.

این گیاه در طب سنتی ایران جایگاه مهمی ندارد و لیکن انواع آن در عین سمی بودن از جمله داروهای مقوی قلب بوده برای تقویت و تنظیم انقباضات قلب مورد استفاده قرار می‌گیرد. چون تنگ‌کننده مجاری عروق سطحی است باعث بالا رفتن فشار شریانی می‌گردد و در مصرف آن باید دقت کافی بعمل آید.

گل انگشتانه از جمله داروهای مهم مقوی قلب است و عمل ملایم‌کننده، تقویت و تنظیم‌کننده انقباضات قلب را در بر دارد. به علاوه چون تنگ‌کننده مجاری عروق سطحی می‌باشد، باعث بالا رفتن فشار شریانی می‌گردد. دیژیتال اثر مدر نیز دارد، ولی این عمل، با آن‌که در اشخاص سالم به نحو ضعیف بروز می‌کند، در مبتلایان به استسقاء و خیراندامها به نحو مؤثر ظاهر می‌شود. اثر مدر گل انگشتانه معمولاً ۲۴ تا ۳۶ ساعت پس از مصرف آن ظاهر می‌گردد و ۳ تا ۷ روز نیز ادامه پیدا می‌کند. [۱]

کتب طبی انتزاعی (فارسی)؛ ج ۳؛ ص ۴۰۱

ن گیاه در بیماریهای مختلف قلب، نظیر بی‌نظمی و نارسائی ضربان، ورم ماهیچه قلب و نیز ضعف قلب مورد استفاده قرار می‌گیرد. آن را در ذات الریه، ذات الجنب، روماتیسمهای حاد، سل و جز آنها به کار می‌برند. با مصرف دیژیتال، چون ضمن دفع ادرار، کلرورها نیز دفع می‌گردد، حالت عمومی بیمار، وضع رضایت‌بخش پیدا می‌کند.

Diospyrus lotus: Ebenaceae کلهو، خرمندی: تیره کلهو

درخت یا درختچه‌ای است خزان‌کننده با پوست خاکستری‌رنگ و شیاردار در ساقه‌های مسن و منشعب و پرشاخه در بالا با شاخه‌های جوان کرکدار. برگهای بدون کرک کامل بیضوی تا بیضوی کشیده، گل‌های نریک تا سه‌تائی و گل‌های ماده منفرد به رنگ زرد یا ارغوانی یا قرمز متمایل به قهوه‌ای با میوه‌های سته‌ای [۲] آبدار کروی زردرنگ که پس از رسیدن، سیاه یا بنفش متمایل به سیاه می‌گردد.

خرمندی یکی از درختان جنگلی شمال ایران است که چوب آن فاقد ارزش صنعتی بوده و عموماً در جنگلهای متروکه و با نور کافی در حاشیه جاده‌ها و بیشه‌زارها می‌روید.

درخت خرمندی را در برخی نقاط گیلان-اربه‌دار می‌گویند. از چوب آن برای تصفیه خون استفاده می‌شود. میوه‌اش اثر آرام‌کننده دارد.

نوعی از آن به نام خرمالو *Diospyrus Kaki* امروزه در نقاط مختلف ایران کشت شده و میوه درشت و نارنجی متمایل به قرمز رنگ آن به مصرف تغذیه می‌رسد. از تخم خرمالو به عنوان مسکن استفاده می‌شود، میوه آن ضد تب بوده برای ازدیاد اسیدهای بدن بکار می‌رود.

Composite: Dittrichia graveolens تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله با شاخه‌های متعدد و معطر به ارتفاع حد اکثر یک متر پوشیده از کرک‌های بلند همراه کرک‌های

غده‌دار و برگ‌های خطی-سرنیزه‌ای، گل‌های زبانه‌ای و لوله‌ای مجتمع و کپه‌ای آن در گل‌آذینی خوشه‌ای تنک در انتهای شاخه‌ها قرار دارند.

گیاه مذکور عموماً بر روی خاک‌های شنی و سنگلاخی، در حاشیه مزارع و نهرها و مزارع آیش و دشتهای جلگه‌ای مناطق مختلف استانه‌های گیلان و مازندران به صورت علف هرز در مزارع و باغها دیده می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۲

Echium amoenum: Boraginaceae گل گاوزبان: تیره گل گاوزبان

گیاهی است دو ساله یا چندساله علفی با ساقه‌ای ساده یا منشعب و بر-افراشته به ارتفاع ۲۰ تا ۸۰ سانتیمتر، پوشیده از کرک‌های ریش‌مانند، برگ‌های قاعده‌ای سرنیزه‌ای و برگ‌های ساقه‌ای سرنیزه‌ای و کرک‌دار.

گل‌های نامنظم لوله‌ای و درشت به رنگ‌های ارغوانی تیره یا ارغوانی متمایل به بنفش دارد.

گل گاوزبان گیاهی است که در ایران ارزش دارویی آن بر همگان شناخته شده است و مصرف عمومی دارد. در کشورهای اروپائی از *Borago officinalis* به نام گل گاوزبان استفاده می‌شود و لیکن گیاه فوق در ایران کاملاً شناخته شده و به همراه سنبل الطیب به عنوان آرام‌بخش مصرف می‌گردد.

گل گاوزبان در گیلان در مناطق نسبتاً مرطوب دامنه‌های جنگلی و مرتعی در اطراف رودبار و منجیل و رستم‌آباد، عمارلو، پره‌سر و اطراف گردنه حیران و مناطق ییلاقی طالش در فصل بهار می‌روید و با گل‌های زیبای خود جلوه‌ای خاص به طبیعت زیبای استان می‌بخشد. در سالهای اخیر کشت آن نیز به لحاظ مصارف دارویی رایج گشته و در ارتفاعات مناطق مختلف استان روستائیان به پرورش و تکثیر آن می‌پردازند.

ابو علی سینا در کتاب «قانون» می‌نویسد: «... به منظور درمانی، گاوزبان خراسانی که برگش سستبر و بر روی برگش نقطه‌هایی هست که از آنها خارماندهائی یا کرک و پرزهائی جدا شده است خوب است. امّا آنچه را که در مملکت ما گاوزبان می‌پندارند و طبیبان از آن استفاده دارویی می‌نمایند گاوزبان راستین نیست و اکثراً تیره‌ای از گیاه مرو (مرماخوز) را به نام گاوزبان بکار می‌برند و فایده‌اش به فایده گاوزبان نمی‌رسد...»

تمام داروشناسان در خاصیت ادرارآوری این گیاه طبی متفق القولند. ساقه و برگ گل گاوزبان برای درمان ناراحتیهای کلیه مخصوصاً التهاب و ضایعه کلیوی و سرماخوردگی مثانه تجویز می‌گردد. زیرا برگها و ساقه گل گاوزبان دارای مقدار زیادی نیترات دوپتاس است و این ماده ادرار آور می‌باشد.

همچنین گل گاوزبان معرق بوده در مداوای تب‌های مختلف بیماریهائی چون سرخک، آبله، مخملک، تبخال، تب با کبیر و رماتیسم بکار می‌رود. برگ‌های تازه گل گاوزبان را اگر له کنند و با شیر بپزند برای ضماد روی آبه و تسکین درد اعضای خارجی بدن و سوختگی مفید واقع می‌شود. ابو علی سینا سوخته گل گاوزبان را داروی زخم دهان کودکان و فرونشاندن التهابات درون دهان می‌داند و می‌گوید البته ناسوخته این گیاه نیز برای علاج زخم و التهابات درون دهان خوب است، اما سوخته‌اش بهتر و مؤثرتر است. ابن سینا همچنین مصرف دم کرده گل گاوزبان را نشاط‌آور، مقوی قلب، علاج بیماری ترس (توخش)، پیش قلب و بیماریهای سودائی معرفی کرده است. عرق گل گاوزبان جهت رفع امراض سودائی، وسواس و خفقان مفید یاد شده و به سبب داشتن منیزیم بازدارنده سرطان معرفی گردیده است.

دم کرده گل گاوزبان همراه با لیمو عمانی از مطبوخترین نوشیدنیهای گرم است.

Erigeron canadensis – Conyza canadensis (Compositae) پیرمرد باغ: تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله و به ندرت دو ساله با ساقه‌ای نسبتاً ضخیم پوشیده از کرکهای ریش‌مانند و زبر و برگهای مژه‌دار، به ارتفاع ۳۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر، در بالا منشعب و شاخه‌دار و پر گل با برگهای واژ سرنیزه‌ای باریک که در بخش فوقانی باریک‌تر می‌شوند.

گل‌های مجتمع و کپه‌ای با گلچه‌های کناری زبانه‌ای ارغوانی و گلچه‌های طبقی زردرنگ دارد.

گیاه مذکور یکی از علفهای هرز رایج باغها، مزارع، مزارع آیش، کنار جاده‌ها و پیاده‌روهای مناطق مختلف گیلان بوده و با گل‌های زیاد و دانه‌های فراوانی که تولید می‌کند از قدرت پراکنش و رشد و توسعه بسیار زیادی برخوردار است. گونه‌ای دیگر از این جنس به نام *Erigeron acer* با گل‌های کناری آبی خوشرنگ خاص چمن‌زارها و مناطق مرطوب می‌باشد که در ارتفاعات دیلمان، ... رشد می‌کند و گونه *Erigeron bonariensis* نیز مانند گونه فوق‌الذکر از علفهای هرز استان گیلان می‌باشد. کاربرد دارویی گیاهان فوق در ایران کاملاً ناشناخته است و لیکن کلیه اندامهای *Erigeron canadensis* مقوی، قابض، بندآورنده خون و مدر می‌باشد، مصرف فرآورده‌های آن نتایج مفید در رفع اسهالهای ساده، آب آوردن انساج، روماتیسم مزمن، نقرس، ورم مثانه و نزله‌های ششی دارد.

برای درمان روماتیسم و نقرس بسیار مؤثر است و اسید اوریک خون را به میزان زیادی پائین می‌آورد. درمان مرحله پیشرفته حصبه بوده و در دفع سنگ کلیه و معالجه و خونریزیها در فواصل قاعدگی مؤثر است، در رفع خونریزیهای سینه و بیماریهای کلیه و مثانه بسیار مفید است.

Rosaceae: Eriobotrya japonica از گیل ژاپنی: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است بدون خار با برگهای همیشه سبز ساده و بزرگ به ارتفاع حد اکثر ۵ متر با ساقه‌ای در بالا منشعب و پرشاخه و شاخه‌های جوان پوشیده از کرکهای فراوان، برگها سرنیزه‌ای کشیده تا واژ تخم‌مرغی با سطح فوقانی بدون کرک و سبز شفاف و گل‌های معطر و سفیدرنگ و میوه گلابی‌شکل یا بیضوی‌شکل زردرنگ با دانه‌های متعدد قهوه‌ای.

از گیل ژاپنی اگرچه بومی ایران نمی‌باشد و لیکن در سالهای اخیر به ایران وارد شده از جمله در گیلان در پارکها و بلوارها و حیاط خانه‌ها و باغچه‌ها به خاطر همیشه سبز بودن آن کشت می‌گردد و برگهای آنرا به همراه شاخه‌های گل در گل‌فروشیها به فروش می‌رسانند. میوه آن نیز در فصل تابستان با نام گلابی جنگلی فروخته می‌شود. در ایران مورد استفاده درمانی نیست، اما بطور کلی در ازدیاد اشتها، تسکین درد، رفع استفراغ، درمان سوء هاضمه، امتلاء معده، اسهال و سرفه مؤثر است.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۳

Geraniaceae: Erodium spp سوزن چوپانها: تیره شمعدانی

گیاهانی هستند یکساله، دو ساله یا چندساله علفی با برگهای اغلب قاعده‌ای و برگهای ساقه‌ای با پهنک درازتر از پهنای شانه‌ای لوب‌دار یا بریده بریده و با ساقه‌ای برافراشته یا گسترده روی زمین. گل‌های منظم یا نامنظم سوزن چوپانها به رنگهای

مختلف سفید متمایل به آبی، قرمز روشن تا تیره و بنفش تا آبی هستند.

این گیاهان اغلب گیاهانی رطوبت دوست و نورپسند بوده و در دشتهای و جلگه‌های ساحلی در حاشیه جاده‌های جنگلی، در مناطق صخره‌ای آهکی شیب‌دار مزارع زراعی و باغها می‌رویند. در بیشتر نقاط گیلان گونه‌های متعددی از این گیاهان به شرح زیر پراکنده‌اند:

Erodium ciconium/ Erodium malacoides

Erodium cicutarium/ Erodium oxyrrhynchum

Erodium laciniatum/ Erodium pulverulentum

Eruca sativa :Cruciferae: تیره شب‌بو منداب:

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست بدون شاخه یا در بالا منشعب و شاخه‌دار به بلندی ۱۰ تا ۵۰ سانتیمتر با برگهای طوقه‌ای شانهای بریده و دم‌برگ‌دار و برگهای ساقه بدون دم‌برگ، گل‌های منداب سفید یا زرد با رگه‌های قهوه‌ای یا قرمزرنگ بوده میوه آن خرجین با ساقه فشرده نسبتاً پهن و کوتاه با کفه‌های بدون کرک یا کرک‌دار است.

منداب یکی از علفهای هرز مزارع گندم، حبوبات و زمینهای آیش و رها شده می‌باشد. در گیلان نیز در غالب نقاط به خصوص در مزارع دره سفیدرود، اطراف رودبار، اسپیلی و دیلمان رشد می‌نماید. منداب یکی از دانه‌های روغنی است که در بعضی مناطق کشت می‌شود.

قسمتهای مختلف گیاه اثر ضد اسکوربوت، درد، نیرودهنده، مقوی قوه باه داشته مقوی معده و دفع کننده آب انساج می‌باشد.

Eryngium caeruleum :Umbelliferae: چوچاغ، چوچاخ: تیره جعفری

گیاهی است دو ساله یا چندساله با ساقه‌ای به ارتفاع ۱۰ تا ۵۰ سانتیمتر و عموماً آبی‌رنگ با برگهای قاعده‌ای تخم‌مرغی - قلبی پهن یا سه لوبه و خاردار که در زمان گلدهی می‌ریزند و نیز برگهای ساقه‌ای بدون دم‌برگ با بریدگیهای عمیق پنجه‌ای تا شانهای بریده خاردار.

چوچاغ از گیاهانی است که در غالب نقاط استان در دشتهای باز، چمنزارها و نقاط دارای رطوبت کافی و گاهی خشک و روی شنهای ساحلی می‌روید و مردم محلی به عنوان سبزی صحرایی از آن استفاده کرده و ترشی مخصوصی با آن درست می‌کنند.

Euphorbia spp :Euphorbiaceae: شیرسگها: تیره فریون

گیاهانی هستند یکساله، دوساله یا چندساله با شیرابه‌ای سفیدرنگ و برگهای ساقه‌ای متناوب و گاهی متقابل و ساقه‌ای برافراشته و راست، خوابیده و گاهی گسترده روی سطح زمین. برگهای کنار گل آذین به صورت چرخه‌ای یا فراهم و برگهای کنار *Cyathium* گل آذین ویژه این جنس به صورت چرخه‌ای یا متقابل قرار گرفته‌اند.

مشخصه عمومی این گیاهان داشتن شیرابه و گل‌هایی با غدد شهدی زردرنگ است. شیرسگها از جمله گیاهان مهاجم هستند که موجبات تخریب مراتع و چراگاهها را فراهم می‌سازند. در گیلان تعداد ۱۹ تا ۲۵ گونه از این

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۴

گیاهان می‌رویند که همگی شیرابه‌دار هستند، و لیکن از مشهورترین آنها گیاه یکساله *Euphorbia helioscopia* است که در اکثر مناطق استان در میان مزارع، حاشیه مزارع و باغها و مراتع می‌روید، همچنین دو گونه دائمی و چندساله *Euphorbia amygdaloides* و *Euphorbia squamosa* که در جنگلهای گیلان می‌رویند. گونه‌های دیگری از شیرسگها در مناطق مختلف استان از جمله در اطراف رودبار و لاهیجان، رشت، بندر انزلی، امامزاده هاشم به چشم می‌خورند.

Celasteraceae: Evonymus latifolius گوشوارک: تیره شمشاد

درختچه‌ای است خزان‌کننده به ارتفاع حد اکثر ۳ متر با ساقه‌ای از پائین منشعب و با پاجوشهای فراوان و شاخه‌های جوان چهار گوشه، با برگهای بیضوی تا واژ تخم‌مرغی بدون کرک و به رنگ سبز تیره و نوک تیز با لبه‌ای دندانه‌اره‌ای و گاهی اوقات بسیار بزرگ. گل‌های سفید متمایل به سبز آن در گل‌آذینی گرزنی محوری یا انتهایی قرار گرفته میوه‌های کپسول گوشتی ۴ تا ۵ برچه‌ای آن بالدار و آویزان بوده پس از رسیدن به رنگ قرمز خوشرنگ درمی‌آید. درختچه‌ای است که در جنگلهای شمال ایران در بیشه‌زارها می‌روید و در گیلان در مناطق جنگلی گسترش دارد. گونه‌ای از این جنس به نام شمشاد *Euonymus japonicus* با نژادهای گوناگون درختچه‌ای است همیشه سبز با برگهایی به رنگهای گوناگون سبز یا ابلق که در مناطق معتدله و معتدله سرد ایران به عنوان پرچین در حاشیه باغچه‌ها، پارکها و بلوارها کشت می‌شود و به دلیل همیشه سبز بودن زیبایی خاصی دارد.

Fagaceae: Fagus orientalis راش: تیره بلوط

درختی است خزان‌کننده با تنه‌ای راست به بلندی حد اکثر ۴۰ متر با پوستی به رنگ خاکستری روشن و صاف و با تاجی گسترده در بالا- و برگهای بیضوی پهن تا واژ تخم‌مرغی یا واژ تخم‌مرغی - مستطیلی با انتهایی نوک تیز یا نوک دراز و لبه‌ای کامل یا کمی موج و بدون کرک.

راش یکی از درختان باارزش جنگلهای شمال ایران (گیلان و مازندران) می‌باشد که از ارتفاع حدود ۸۰۰ متر به بالا (از سطح دریا) همراه ممرز *Carpinus betulus*، افراها *Acer spp*، بلوطها *Quercus spp*، و نارونها *Ulmus spp* رشد می‌نماید. چوب آن از چوبهای مناسب برای کارهای ظریفه و روکش و صنایع نجاری از قبیل میز و مبل و صندلی و تراورس می‌باشد.

نهالهای جوان راش سایه‌پسند و بطئی‌الرشد است به‌طوری که یک دختر ۲۰ ساله راش ارتفاعی بیش از ۴ تا ۵ متر ندارد و لیکن از این سن به بالا- رشد آن سریع‌تر می‌گردد. عمر فیزیکی این درخت به ۲۵۰ سال هم می‌رسد و مناسبترین سن برای برداشت و قطع و استحصال آن ۱۲۰ سال است.

راش در مناطق مختلف گیلان فقط در جنگلهای محلی چلر، مرس، راج، قزل آغاج، قول‌گر و آلس شناخته می‌شود. راش در طب سنتی ایران جایگاه مهمی ندارد و لیکن پوست آن اثر قابض و تب‌بر دارد و به عنوان اشتها‌آور مصرف می‌گردد. گرد درخت راش به عنوان مسهل، قی‌آور و جهت درمان روماتیسم، نقرس و بیماریهای پوستی دیرعلاج مصرف

می‌گردد.

چوب راش در تهیه زغال گیاهی بکار می‌رود که جاذب گازهای آزاد شده می‌باشد. برای درمان سوء هضمهای ناشی از نفخ و التهاب و ورم معده و روده، پیدایش قند در ادرار به علت اختلالات کبدی و معدی، دفع نفخ و جلوگیری از پیدا شدن گاز در دستگاه هضم و در تمام موارد تخمیرات معدی یا روده‌ای بکار می‌رود.

Moraceae: Ficus carica (سیانجیل، سیاه‌انجیل): تیره نوت

درخت یا درختچه‌ای است شیرابه‌دار به ارتفاع حد اکثر ۱۰ متر و پرشاخه با برگهایی بزرگ با پهنگی کامل و بدون تقسیم که در غالب نقاط جنگلی استان در بیشه‌زارها، حاشیه جاده‌ها و باغها می‌روید.

میوه انجیر به عنوان میوه تابستانی برای عموم مردم شناخته شده است و نوع خشک شده آن نیز به صورت خشکبار و در غالب نقاط کشور مصرف می‌گردد. انجیر در استان گیلان به فراوانی و به‌طور خودرو و وحشی می‌روید.

ارزشهای دارویی و غذایی انجیر بر همگان شناخته شده است. شیرابه درخت انجیر طعم تلخ و تند و اثر مسهلی دارد و شبیه شیره لوزالمعده می‌باشد.

کتاب طبى انتزاعى (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۵

در استعمال خارجی، شیرابه درخت انجیر بر روی زگیل و میخچه اثر داشته و تدریجا آن را برطرف می‌کند. مصرف جوشانده ساقه‌های جوان درخت انجیر برای رفع آب آوردن انساج و جوشانده پوست تازه درخت برای رفع اسهالهای ساده و خونی توصیه می‌گردد. برگ پخته انجیر اثر ملین دارد و له شده آن را به صورت ضماد جهت درمان بواسیر به کار می‌برند.

میوه انجیر ملین و نرم‌کننده است. جوشانده انجیر خشک جهت درمان التهاب مجاری تنفسی و کلیه بیماریهای التهابی ذات الریه، ذات‌الجنب، نزله‌های مربوط به شش و مثانه، ورم کلیه، سرخک، مخملک و آبله مورد استفاده قرار می‌گیرد. جوشانده غلیظ انجیر خشک اثر مفید در سرماخوردگیهای مداوم ظاهر می‌کند.

مصرف گرد انجیر بو داده با قهوه برای درمان سیاه‌سرفه، برونشیت، ذات‌الریه و دفع نزله توصیه می‌گردد، انجیر خشک فعالیت معده و روده را زیاد می‌کند و از این جهت در رفع سوء هضمها و بعضی یبوستهای دیرعلاج به کار می‌رود. جوشانده انجیر خشک در شیر به صورت غرغره جهت رفع تحریکات گلو و دهان در موارد آئزین، ورم لته، ورم مخاط دهان اثرات شفافبخش دارد.

Oleaceae: Forsytia x intermedia یاس زرد: تیره زیتون

درختچه‌ای است با ساقه‌های متعدد و منشعب و شاخه‌های ترکه‌ای فراوان و شاخه‌های کوچک کوتاه به رنگ قهوه‌ای روشن و لکه‌های سفیدرنگ بر روی شاخه‌های مسن‌تر، به ارتفاع حد اکثر ۳ متر با برگهای متقابل خزان‌کننده و پهنک ساده یا ۳ قسمتی یا ۳ برگچه‌ای. گل‌های زردرنگ نسبتا درشت آن که غالبا در اواخر اسفند تا اوایل فروردین و قبل از شکوفائی برگها ظاهر می‌گردد به صورت منفرد یا گروههای ۱ تا ۶ تائی در محل جوانه‌های جانبی یا شاخه‌های سال گذشته ظاهر می‌گردد.

این درختچه در سالهای اخیر به ایران وارد شده و به سبب پیش‌رس بودن گل آن در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد کشت گردیده است. در گیلان نیز این گیاه در بلوارها، باغچه‌های منازل و پارکها کشت شده و در فصل بهار زیبایی خاصی دارد.

Fragaria vesca: Rosaceae توت‌فرنگی وحشی: تیره گل سرخ

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های رونده و ساقه گل‌دهنده فاقد برگ، برگهای برگچه‌ای تخم‌مرغی، واژ تخم‌مرغی یا بیضوی‌شکل با لبه‌ای دندان‌اره‌ای که غالباً به حالت طوقه‌ای قرار گرفته‌اند، ساقه گل‌دهنده آن عموماً بلندتر از برگها و دارای ۲ تا ۷ گل نر و ماده سفیدرنگ می‌باشد. میوه آن عبارت از فندقه‌هایی چند است که به صورت متراکم و توت‌مانند در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند.

توت‌فرنگی وحشی غالباً در مناطق جنگلی و در نقاط مرطوب استان گیلان می‌روید و لیکن نوع اصلاح شده و پرورش‌یافته آن که دارای میوه‌های درشت‌تر و بسیار خوشمزه است در مناطق مختلف استان کشت می‌گردد و یکی از میوه‌های پیش‌رس بهاره محسوب می‌شود.

اگرچه توت‌فرنگی به عنوان دارو مصرف ندارد اما میوه توت‌فرنگی سرشار از ویتامین ث بوده کم‌خونی را درمان می‌کند ضمناً اشتهاآور و آرام‌کننده است. برگ و ریزوم توت‌فرنگی اثر قابض و مدر دارد و برگهای آن به صورت چای به عنوان مدر مصرف می‌گردد. مایع غلیظ شده جوشانده برگ آن اثر قابض داشته تصفیه‌کننده خون و آرام‌کننده اعصاب است و برای درمان اسهالهای ساده، خونرویه‌های عادی، وجود خون در ادرار نیز به کار می‌رود.

مصرف آن در بیماریهای مختلف نظیر سنگ کلیه و مجاری ادرار، بواسیر، ضعف اعمال معده، تنگی نفس، ضعف اعصاب، نقرس، روماتیسم، آب آوردن انساج، بروز دانه‌های جلدی توصیه می‌شود.

Frangula alnus: Rhamnaceae سیاه‌توسه، سیاتوسکا: تیره کنار

درختچه‌ای است بدون خار با برگهای خزان‌کننده و ساقه‌ای به ارتفاع ۲ تا ۵۰ متر با پوستی تیره و سیاه‌رنگ و برگهای واژ تخم‌مرغی - بیضوی یا سرنیزه‌ای مستطیلی دم‌برگدار، به رنگ سبز تیره و گل‌های گروهی یا دسته‌ای و میوه‌ای شفت و آبدار که پس از رسیدن رنگ آن سیاه می‌شود.

سیاه‌توسه از درختانی است که در جنگلهای مناطق شمالی ایران، گیلان و مازندران و غالباً همراه با توسکای قشلاقی در کنار نهرها می‌روید.

پوست درخت سیاه‌توسه جمع‌آوری شده از روی شاخه‌های جوان حاوی آنترانول - گلوکوزید، فران‌گولاروزید می‌باشد که در اثر ماندن و کهنه شدن تبدیل به گلوکوزیدهای آنتراکینونیک، فران‌گولامودین و گلوکز می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۶

عصاره این پوست ملین بسیار قوی است و در اکثر موارد می‌توان از آن برای مداوای یبوست مزمن استفاده کرد؛ در عین حال حرکات دودی معده را نیز تقویت می‌کند؛ همچنین برای درمان ناراحتیهای کبد، کیسه صفرا و طحال مورد استفاده است. این گیاه را در ترکیب جوشانده‌های لاغرکننده و همچنین علیه انگلهای روده‌ای به کار می‌برند.

Fraxinus rotundifolia: Oleaceae زبان‌گنجشک: تیره زیتون

درختچه یا درختی است خزان‌کننده با ساقه‌های مشخص و پوستی خاکستری‌رنگ و گاهی شیاردار به بلندی ۲ تا ۷ متر با

برگهای مرکب ۳ تا ۵ برگچه‌ای و گل‌های فاقد گلبرگ خوشه‌ای. میوه آن فندقه بالدار یک دانه‌ای به شکل زبانکی است که به صورت انبوه و متراکم در محور شاخه‌ها یا انتهای آنها قرار گرفته است. زبان گنجشک درختچه‌ای است که در مناطق جنگلی در کنار نهرها و مناطق مرطوب و گاهی خشک رشد می‌کند و امروزه از بعضی از گونه‌های آن به عنوان گیاهان مقاوم در مقابل خشکی برای احیای مناطق خشک در جنگلکاریها استفاده می‌شود. گونه فوق‌الذکر در استان گیلان در دره سفیدرود، اطراف رشت، لاهیجان، انزلی تا آستارا گسترش دارد. گونه دیگری از این جنس به نام *Fraxinus excelsior* در اطراف اسالم و آستارا می‌روید. زبان گنجشک گل یا *Fraxinus ornus* نیز به عنوان گیاهی زینتی در پارکها و باغهای گیاهشناسی و تفرجگاهها کشت می‌شود.

Umbelliferae: Frieriepia subpinnata: زلنگ: تیره جعفری

گیاهی است دو ساله و بدون کرک با ساقه‌ای استوانه و گرد به ارتفاع حد اکثر ۱۸۰ سانتیمتر به رنگ قرمز و برگهای عموماً قاعده‌ای شانهای بخش خطی و قطعات تخم‌مرغی بدون دم‌برگچه و لبه‌ای دندانه‌ای - بریده و برگهای فوقانی بسیار تحلیل رفته، به طوری که در فصل تابستان و پائیز گیاه بدون برگ به نظر می‌رسد. گل‌های سفید یا سفید متمایل به قرمز آن در گل آذین چتری محوری یا انتهایی با شعاعهای نامساوی قرار گرفته‌اند. زلنگ یکی از علفهای هرز دشتها و جلگه‌های ساحلی مناطق شمالی ایران می‌باشد و با ساقه‌های استوانه‌ای و غالباً قرمز رنگ و بدون برگ خود شناخته می‌شود. این گیاه در اطراف لاهیجان، رودسر و لنگرود تا رشت و انزلی و آستارا در حاشیه جاده‌ها و مناطق دارای نور کافی دیده می‌شود. برگهای آن در اوایل بهار و قبل از دوران گلدهی عطری خوش دارد و بعضی از مردم محلی آن را به عنوان سبزی صحرائی مصرف می‌نمایند.

Fumariaceae: Fumaria parviflora: شاه‌تره: تیره شاه‌تره

گیاهی است علفی یکساله به ارتفاع حد اکثر ۲۵ سانتیمتر و غالباً گسترده روی زمین به رنگ سبز روشن و برگهای مرکب شانهای و گل آذین خوشه‌ای با گل‌های متعدد و غالباً بدون دم‌گل و عموماً بنفش متمایل به سفید یا صورتی رنگ. این گیاه بیشتر به صورت علف هرز در مزارع و باغها و حاشیه جاده‌ها در فصل بهار رویش می‌یابد. ارزش داروئی عرق شاه‌تره برای همگان شناخته شده است. این گیاه محتوی الکلوئیدها و خصوصاً فومارین و تاننهاست. روی عضلات صاف اثر گذارده و حرکات دودی معده و روده را شدت می‌بخشد و به همین دلیل اشتها آور است؛ همچنین دارای اثرات مدر و مسهل صفرا بوده در مصارف خارجی ناراحتیهای پوست را درمان می‌نماید و همراه با برگ گردو برای معالجه بواسیر بکار می‌رود. شاه‌تره خون را تصفیه می‌کند و تصلب شرائین را از بین می‌برد. اثر آن بیشتر روی کبد و دستگاه ترشح ادرار است.

Geranium spp. شمعدانیهای وحشی: تیره شمعدانی

شمعدانیهای وحشی گیاهانی هستند یکساله، دو ساله یا چندساله علفی با برگهای عموماً طوقه‌ای و ساقه‌ای با پهنای بیشتر از

طول، پنجه‌ای شکل.

گل‌های منظم جدا گلبرگ سفید متمایل به آبی، بنفش یا قرمز رنگ آنها عموماً به

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۷

صورت منفرد در محور برگ‌ها یا انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند. میوه آن دارای نوکی طویل است که هنگام شکوفایی به چند بخش تقسیم می‌شود.

شمعدانی‌های وحشی در ایران بیشتر به صورت علف‌های هرز در مزارع و باغها، مزارع آیش، جنگل‌ها و شیب‌های تند، حاشیه جاده‌ها و مکان‌های دارای نور کافی و گاهی مرطوب رشد می‌نمایند. گونه‌های چندی از این گیاهان در مناطق جلگه‌ای و ساحلی و جنگل‌های گیلان رشد می‌نمایند و با گل‌های زیبا و برگ‌های عموماً معطر خود شناخته می‌شوند. این گونه‌ها عبارتند از:

Geranium albanum/ Geranium montanum

Geranium columbinum/ Geranium platyetalm

Geranium dissectum/ Geranium purpureum

Geranium divaricatum/ Geranium pyrenaicum

Geranium lucidum/ Geranium rotundifolium

نوعی شمعدانی خودرو به نام *Geranium robestianum* وجود دارد که برخی به آن شمعدانی بدبو می‌گویند و در عربی به عطر و همچنین ابره‌الراهب شهرت دارد.

این گیاه در اماکن سایه‌دار و مرطوب برخی از نواحی ایران و از جمله شمال لوشان، اطراف رشت و لاهیجان به عمل می‌آید. برگ گیاه مزبور، برخلاف شمعدانی عطری، بوی ناپسندی دارد و گل آن که به رنگ ارغوانی یا گلی‌رنگ است مقوی معده و مدر است. همچنین به عنوان رفع خونریزی و درمان بیماری قند به کار می‌رود. شمعدانی خودرو به علت دارا بودن تانن در معالجه اسهال اثری قاطع دارد. غرغره جوشانده این گل، برای درمان گلودرد، ورم مخاط دهان و لوزه‌ها مؤثر است. مصرف این گیاه برای رفع اخلاط خونی و خونروی در فواصل قاعدگی توصیه شده است. بررسی‌های علمی نشان داده است که گیاه مزبور در تقویت قلب و کم کردن فشار خون تأثیر زیادی دارد.

Iridaceae: Gladiolus segetum گلایول وحشی: تیره زنبق

گیاهی است چندساله علفی با بنه‌های متقارن تخم‌مرغی تا شبه کروی که به وسیله چندین لایه از تارهای رشته‌ای قهوه‌ای رنگ پوشیده شده، با ساقه‌ای به بلندی ۴۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر، دارای برگ‌های ساقه‌ای چندتائی شمشیری شکل با رگبرگ‌های موازی، گل‌های قرمز یا ارغوانی رنگ تنک یا مترکم در طول ساقه و در گل آذینی گرز.

این گیاه همراه گونه دیگری به نام *Gladiolus atroviolaceus* عموماً در مزارع غلات و مزارع آیش می‌روید و در گیلان نیز در مزارع گندم دیم و در مناطقی که زراعت دیم یا آبی گندم رایج است دیده می‌شود.

گونه‌ها و نژادهای پرورش یافته گلایول امروزه در غالب نقاط ایران کشت شده و با رنگ‌های گوناگون، سفید، زرد، قرمز، و غیره در گل‌فروشیها به فروش می‌رسد.

Leguminosae: Glycyrrhiza echinata شیرین بیان خاردار: تیره نخود

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای برافراشته و منشعب و پرشاخه به بلندی حد اکثر ۲ متر و برگهای شانه‌ای با ۴ تا ۸ جفت برگچه سرنیزه‌ای تا بیضوی پهن، گل‌های سفید تا پنیرکی‌رنگ با گل آذینی کروی متراکم و میوه‌های نیام به رنگ قرمز قهوه‌ای با ۱ تا ۳ دانه و پوشیده از خارهای تیغالی.

این گیاه در استان گیلان بیشتر در مناطق مرطوب و حاشیه نهرها و جویبارها می‌روید و آن را می‌توان به فراوانی در بین رشت و رستم آباد در کنار جاده مشاهده کرد. شیرین بیان *Glycyrrhiza glabra* اغلب به صورت علف هرز

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۸

در مزارع آیش، حاشیه مزارع و کنار جاده می‌روید و ریشه آن دارای مصارف طبی بوده در طب سنتی جایگاهی خاص دارد و در استان گیلان دره سفیدرود، رویشگاه آن است. ریشه شیرین بیان محتوی گلوکزیدهای گروه فلاونها، ساپونینها، اسانس روغنی، تاننها و آنزیمهاست. ریشه شیرین بیان به صورت پودر در داروها مصرف می‌گردد و دارای خواص خلط‌آور، ملین ضعیف و آرام‌بخش می‌باشد. از این گیاه علیه زخمهای معده- روده‌ای استفاده می‌شود.

عصاره آن به صورت تبخیر تصفیه و تغلیظ شده به خاطر طعم و قدرت انعطاف‌پذیری آن در داروسازی بکار می‌رود. پودر شیرین بیان همراه دیگر گیاهان دارویی مثل رازیانه و برگ سناملین بسیار خوبی را تشکیل می‌دهند.

توضیح این نکته لازم به نظر می‌رسد که شیرین بیان بر چند نوع است.

نوعی که بیشتر در داروسازی مورد استفاده قرار می‌گیرد به نام لا-تینی *Glycyrrhiza glabra* معروف است. شیرین بیان خاردار که در گیلان به فراوانی می‌روید کم‌ویش دارای خواص نوع اصلی است.

Malvaceae: Gossypium herbaceum پنبه: تیره پنیرک

گیاهی است علفی یکساله یا درختچه‌ای و چندساله (درختچه‌ای آن بیشتر به حالت زینتی کشت می‌شود) با برگهای عموماً پنجه‌ای یا به ندرت کامل با گل‌های زردرنگ درشت در محور برگها. میوه کپسول شکوفای آن دارای دانه‌های متعدد با کرکهای بلند می‌باشد و طول تارهای آن در نمونه‌های اصلاح شده به ۴۰ تا ۴۵ میلیمتر می‌رسد که در واقع همان پنبه است.

گیاهی است صنعتی و باارزش که تارهای آن برای تهیه پارچه بکار می‌رود و دانه‌های آن نیز برای تهیه روغنهای خوراکی نباتی استفاده می‌شود. پنبه در غالب نقاط شمالی ایران کشت می‌شود. امروزه نوعی پنبه زینتی درختچه‌ای به نام *Gossypium fruticosum* هم در بعضی مناطق کشور به ویژه در پارکها کشت شده است.

Gramineae تیره گندمیان، غلات

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله علفی به ارتفاع ۵ سانتیمتر تا ۳ متر و گاهی بیشتر با ساقه‌های استوانه‌ای بندبند، راست یا گسترده و خزننده روی سطح زمین که گاهی از محل گره‌ها ایجاد ریشه‌های نابجا می‌کنند؛ در میان بندها توخالی و در محل گره‌ها توپر و گاهی در تمام طول ساقه توپر می‌باشند.

سیستم ریشه‌ای افشان و گاهی در انواع چندساله ریشه‌های زیرزمینی به خوبی گسترش یافته تا مسافت قابل توجهی می‌خزند. برگها متناوب و دارای پهنک، زبانک، و غلافی است که ساقه را در بر می‌گیرد. پهنک معمولاً باریک و بلند تسمه‌ای شکل با رگبرگهای موازی و به ندرت دمیرگذار می‌باشد.

گل آذین به اشکال گوناگون به ندرت متشکل از یک سنبلچه، اغلب سنبله، پانیکول خوشه یا خوشه‌ای کاذب بوده، گلها اکثرا نر و ماده، گاهی مواقع یک جنسی و معمولا دارای پرچمها و مادگی و دو یا سه فلس غشائی کوچک هستند که نمایانگر گلپوس بوده و در میان دو برگه به نام پوشینه و پوشینک قرار گرفته‌اند و به همگی گلچه گفته می‌شود. گلچه‌ها به صورت متناوب بر روی محور محکمی به نام محور سنبلچه واقع شده و دارای دو برگه (پوشه) در قاعده سنبلچه می‌باشند به ندرت دیده شده است که یکی از دو پوشه یا هر دو وجود نداشته باشند.

تیره گندم در جهان بیشتر از ششصد جنس و ۱۰ هزار گونه دارد و بیشترین گسترش و پراکنش جغرافیائی را در میان گیاهان گلدار داشته در اکثر مناطق چهره غالب پوشش گیاهی را به وجود می‌آورد.

گندمیان یکی از تیره‌های موفق گیاهان عالی است و بسیاری از جنسهای آن دارای گسترش و پراکنش جغرافیائی بسیار وسیع هستند. بعضی از گونه‌های آن جهان وطنی بوده و در ساوانها، چمنزارها، مرغزارها، در استپها و مراتع کوهستانی پوشش غالب قطعات بزرگی از سرزمینها را تشکیل می‌دهند.

گندمیان دارای ارزش اقتصادی قابل توجهی بوده از نظر غذایی برای انسان و حیوانات در درجه اول اهمیت قرار دارند. غلات شامل برنج (*Oryza sp.*)، گندم (*Triticum spp.*)، جو (*Hordeum spp.*)، ذرت (*Zea meys*)، ارزن (*Panicum spp.*)، چاودار (*Secale spp.*)، یولاف (*Avena spp.*) در نقاط مختلف جهان قوت غالب مردم را تشکیل می‌دهند. بسیاری از گندمیان هم چراگاه و چمنزارهای وسیعی را برای تغلیف حیواناتی مانند گوسفند، گاو، شتر، اسب و سایر حیوانات اهلی یا وحشی به وجود می‌آورند.

گندمیان در گیلان متجاوز از ۷۰ گونه داشته و به علت شرایط خاص اقلیمی در اغلب مناطق جلگه‌ای و مراتع کوهستانی چهره غالب پوشش گیاهی منطقه را به وجود می‌آورند. لیکن اغلب آنها بسیار شبیه یکدیگر بوده به علت نداشتن اسامی فارسی شناخته شده و نیز بی بهره بودن از گل‌های زیبا که یکی از عوامل مهم شناسائی گیاهان است از یکدیگر به آسانی قابل تشخیص نمی‌باشند.

بنابراین در اینجا فقط چند گونه که اهمیت ویژه‌ای دارند (پوشش گیاهی، علفهای هرز، تغذیه‌ای، علوفه‌ای) به طور خلاصه معرفی می‌گردند.

Arundo donax قمیش

گیاهی است علفی چندساله با ریشه‌ها و ساقه‌ای ضخیم و پرگره، به ارتفاع حد اکثر ۵ متر، ساده و بدون شاخه یا دارای شاخه‌های کوتاه در گره‌های بالائی. برگها پهن خطی (تسمه‌ای شکل) بزرگ با غلافی بزرگ که غلاف برگهای بعدی را می‌پوشاند. گل آذین آن بزرگ و با شاخه‌های فراوان خوشه‌ای و کرک دار (پشمالو) است.

قمیش عموماً در کنار آب، بستر رودها و مناطق دامنه‌ای کوهستانی می‌روید؛ بیشترین پراکنش آن در استان گیلان در دره سفیدرود می‌باشد. قمیش

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۰۹

در سالهای گذشته برای ایجاد سقفهای منازل به خصوص شیروانیها بکار می‌رفته و امروزه نیز در بعضی نقاط به عنوان پرچین یا بادشکن کاشته می‌شود و از ساقه طویل آن نیز گاهی به عنوان وسیله‌ای می‌شود.

Avena spp . جو دوسر، یولاف (گندم واش)

گیاهانی هستند علفی یکساله با ساقه‌ای برافراشته و چند شاخه در بالا به ارتفاع ۳۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر با برگهای تسمه‌ای نوک تیز تا نوک دراز و گل آذین پانیکول باز با سنبلچه‌هایی بزرگ و پوشینه‌ای پشمالو و سیخک دار. یولافها در غالب نقاط ایران به صورت علف هرز به خصوص در مزارع گندم و علوفه و گاهی حاشیه مزارع و باغها می‌رویند. از مشهورترین گونه‌های آنها *Avena barbata*، *Avena fatua* است که در غالب نقاط ایران می‌رویند و در بعضی نقاط نیز *Avena sativa* با نام فارسی یولاف کشت می‌گردد در استان گیلان نیز می‌توان آنها را در مزارع گندم، حبوبات، انواع صیفیها و حاشیه مزارع برنج مشاهده کرد.

Catabrosa aquatica

گیاهی است علفی چمنی با ساقه‌های زیرزمینی خزنده و ساقه هوایی به بلندی ۱۵ تا ۱۲۰ سانتیمتر، رطوبت‌پسند و گاهی پایابی دارای برگهایی با پهنک نوک تیز یا نوک کند با گل آذین پانیکول. این گیاه بیشتر در مناطق مرطوب، باتلاقها و مردابها، در کنار نهرا و استخرها می‌روید. در گیلان نیز در غالب نقاط به خصوص در مزارع برنج، حاشیه باغها و سایر زمینهای زراعی در کنار مردابها و باتلاقها و آبگیرها به چشم می‌خورد.

Coix lacryma – jobi شال تسبیح

گیاهی است علفی چمنی یکساله با ساقه‌هایی به بلندی حد اکثر ۲ متر بدون کرک و برگهایی با پهنک بزرگ و نسبتاً پهن و گل آذین پانیکول با شاخه‌های راست، سنبله‌ای خوشه‌ای و سنبلچه‌هایی انتهایی که در بالای زائده‌ای تخم‌مرغی یا کروی سفید یا آبی‌رنگ که از رشد و تغییر شکل غلاف برگها بوجود آمده قرار گرفته‌اند. شال تسبیح بیشتر در مناطق مرطوب رشد کرده در گیلان یکی از علفهای هرز مزارع برنج محسوب می‌شود و با داشتن زائده‌های کروی یا تخم‌مرغی بر روی ساقه شبیه دانه‌های تسبیح مشخص می‌گردد.

Cynodon dactylon مرغ

گیاهی است علفی چمنی با ساقه‌های زیرزمینی خزنده، ساقه‌های هوایی رونده و خزنده و گسترده بر روی سطح زمین و پربند به بلندی حد اکثر ۳۰ سانتیمتر بدون کرک و اغلب به رنگ زرد کاهی با برگهایی خطی - سرنیزه‌ای با گل آذینی انتهایی پنجه‌ای و حامل سنبلچه‌هایی دو ردیفی در امتداد محور گل آذین.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۰

مرغ عموماً در شیبهای تپه‌های سنگی، در کنار نهرا، مردابها و باتلاقهای آب شیرین، تپه‌های شنی سواحل دریا و دریاچه‌ها، استپها و اراضی آیش، مناطق مخروبه و کنار جاده‌ها و در استان گیلان نیز به صورت علف هرز در غالب نقاط می‌روید. از نظر خواص درمانی، دانه گیاه طعمی تلخ و اثری مفید در کم کردن وزن بدن دارد. همچنین به عنوان مقوی و مدّر نیز مصرف می‌گردد. از ریشه این گیاه به تفاوت در نواحی مختلف جهت رفع عوارض یائسگی و ناراحتی دفع ادرار استفاده

می‌گردد. در چین، مالایا و فیلیپین از آن نوعی مشروب برای معلولین و افراد ضعیف و ناتوان تهیه می‌کنند که در عین حال مَدَر و ضدّ نزله است.

Digitaria sanguinalis

گیاهی است علفی چمنی یکساله با ساقه‌های برافراشته یا گسترده و خوابیده روی سطح زمین و اغلب به بلندی ۲۰ تا ۶۰ سانتیمتر با برگهائی خطی - نوک‌دراز و گل آذینی خوشه‌ای پنجه‌ای حامل سنبلچه‌های فراوان. گیاه مذکور یکی از رایج‌ترین علفهای هرز ایران بوده در استان گیلان نیز در غالب نقاط می‌روید.

Graminae: Echinochloa crus -gali سورف

گیاهی است علفی چمنی یک ساله بدون کرک با ساقه‌ای برافراشته و راست به ارتفاع حد اکثر ۱۵۰ سانتیمتر و برگهائی بلند و پهن با لبه‌ای زبر و گل آذینی خوشه‌ای برافراشته و راست یا سر به زیر با سنبلچه‌های یک طرفه، سیخک‌دار یا بدون سیخک. سورف رطوبت‌پسند است و عموماً در مناطق مرطوب، کنار نهرها، رودخانه‌ها، جویبارها و در مزارع برنج و باغها می‌روید. این گیاه از علفهای هرز مزارع برنج استان بوده و اغلب به هنگام وجین مزارع برنج با بوته آن اشتباه می‌گردد و لیکن وجه تمایز آن با برنج مربوط به زبانکی است که در قاعده برگها و محل اتصال آنها به غلاف و ساقه در گیاه برنج و جو دارد، در صورتی که سورف فاقد آنست. علاوه بر مزارع برنج در کناره‌های آبگیرها، مردابها و باتلاقهای استان نیز سورف به فراوانی می‌روید.

Hordeum spp . جو وحشی

گیاهی است یکساله علفی و چمنی با ساقه‌ای برافراشته و به ارتفاع ۲۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر، گاهی پیازدار با برگهائی خطی - سرنیزه‌ای و گل آذینی سنبله‌ای حاوی سنبلچه‌های یک تا دو گلچه‌ای که به صورت دسته‌های سه‌تائی در محل گره‌های محور سنبله قرار گرفته‌اند. عموماً سنبلچه میانی بارور و بدون پایک است و سنبلچه‌های کناری پایک‌دار و عقیم (در نمونه‌های خودرو) می‌باشد.

انواع جوهای وحشی در اغلب نقاط ایران در حاشیه جاده‌ها، چمنزارها، جنگلهای خشک و استپها می‌رویند. در استان گیلان گونه **Hordeum violaceum** بیشتر در چمنزارهای کوهستانی و حاشیه جویبارها و چشمه‌های کوهستانی وجود دارد و انواع دیگر مانند

Hordeum geniculatum

و **Hordeum glaucum** و **Hordeum marinum** به صورت علف هرز در حاشیه جاده‌ها دیده می‌شوند. گونه **Hordeum bulbosum** بیشتر در مزارع گندم دیم، حاشیه جنگلهای مخروطی و بیشه‌زارها و شیبهائی که دارای سنگهای آهکی هستند می‌روید. گونه‌هائی از جو به نامهای **H. vulgare** یا **H. sativum** و **H. distichon** در مناطق مختلف ایران از جمله گیلان کشت می‌شوند و در شمار علفهای مهم جهت تغذیه چهارپایان قرار دارند. گاهی نیز در نقاط مختلف به صورت وحشی می‌رویند.

Lolium spp . چچمها

گیاهانی هستند علفی چمنی یکساله، دو ساله یا چندساله با ساقه‌ای برافراشته و راست یا گسترده و خوابیده روی سطح زمین با برگهائی خطی- سرنیزه‌ای و گل آذینی سنبله‌ای با سنبلچه‌های دو ردیفی متناوب که در دو طرف محور سنبله قرار گرفته‌اند. گلچه‌ها سیخک‌دار یا بدون سیخک می‌باشند.

چچمها در ایران غالباً به صورت علف هرز در مزارع، مراتع، چمن‌زارها، تپه‌های شنی و مناطق متروکه یا در کناره‌های جاده‌ها و پیاده‌روها و داخل باغچه‌ها و گلدانها می‌رویند.

در گیلان نیز گونه‌هایی چندی از چچمها به صورت علف هرز می‌رویند که عبارتند از:

Lolium loliaceum/ Lolium perenne

Lolium multiflorum/ Lolium persicum

Oplismenus undulatifolius :Gramineae

گیاهی است علفی چمنی یکساله یا چندساله با ساقه‌های خزنده و شاخه‌های بارور و گل‌دهنده، راست و برافراشته که در محل گره‌ها ایجاد ریشه‌های نابجا و شاخه‌های فراوان می‌نماید. طول ساقه‌ها گاهی به ۲ متر می‌رسد و دارای برگهای پهن بیضوی-سرنیزه‌ای می‌باشد.

گل آذین خوشه‌ای پوشیده از کرکهای متراکم و سنبلچه‌های آن اغلب دسته‌ای می‌باشد.

گیاه فوق‌الذکر یکی از چمنهای خاص جنگلهای شمال ایران بوده بیشتر در جنگلهای مرطوب و متراکم می‌روید. گاهی در کناره‌های مزارع و زمینهای زراعی و باغها نیز دیده می‌شود و تنها چمنی است که برگهای پهن بیضوی دارد.

Oryza sativa برنج (بج)

گیاهی است یکساله علفی چمنی با ساقه‌ای راست و بدون کرک به بلندی حد اکثر ۱ تا ۱/۵ متر و برگهای سبز تیره خطی-سرنیزه‌ای با لبه‌ای زبر و بدون کرک و گل آذین منشعب و پرشاخه سنبله‌ای (پانیکول) و راست یا سربه‌زیر و واژگون با سنبلچه‌های بدون سیخک یا سیخکی کوتاه.

برنج یکی از محصولات مهم زراعی ایران است که در قسمتهای شمالی ایران و بخشهایی از استانهای فارس، بلوچستان، خوزستان، اصفهان و آذربایجان کشت می‌شود.

برنج ابتدا در کشورهای آسیائی شناخته شد، سپس آفریقائیها آن را به عنوان غذا مورد استفاده قرار دادند و بعدها آمریکائیها و اروپائیان با آن آشنائی یافتند.

گیلان به علت رطوبت زیاد از مناسبترین مناطق کشت برنج است. در

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۲

مازندران، گرگان، خوزستان و نواحی گرمسیر فارس و اصفهان نیز کشت برنج مرسوم است. اما برنج گیلان از نظر کیفیت نه

تنها نسبت به محصولی که در سایر نقاط کشور تولید می‌شود برتری دارد بلکه در دنیا نیز بی‌رقیب می‌باشد.

اکنون در بسیاری از کشورهای جهان نظیر ممالک خاور دور، خاورمیانه و کشورهای آفریقائی، برنج غذای دائمی مردم می‌باشد. دانه‌های برنج دارای مواد مغذی مختلفی از قبیل پروتئین، چربی و قند است؛ همچنین انواع ویتامینها از قبیل ویتامین آ، ب کمپلکس، ویتامین د و ای در برنج یافت می‌شود. در خاکستر گیاه برنج و نیز دانه‌های آن مواد معدنی و شیمیائی فراوانی نظیر کلسیم، منیزیم، پتاسیم، کولین، فسفر، آهن، سدیم، تیامین، رایوفلاوین و نیاسین وجود دارد. هر ۱۰۰ گرم برنج معمولی به‌طور متوسط دارای ۳۶۰ کالری انرژی است.

برنج در مرور زمان ویتامینهای خود را از دست می‌دهد، بدین جهت برنج تازه مقدار بیشتری ویتامین در خود ذخیره دارد؛ همچنین در پوست دانه‌های برنج مقدار قابل توجهی ویتامینهای مختلف یافت می‌شود که در جریان سفید کردن برنج از دست می‌رود.

مواد غذائی و آب موجود در برنج تحریکات معده و روده را آرام می‌سازد به همین جهت بهترین غذا برای مبتلایان به اسهال و استفراغ و دردها و بیماریهای دستگاه گوارش به شمار می‌رود. از دم کرده پوست برنج برای درمان اسهالهای خونی شدید و روماتیسم و نقرس و جلوگیری از سفید شدن موی سر استفاده می‌شود.

برنج به سبب دارا بودن نشاسته فراوان چاق کننده است. پزشکان قدیم معتقد بودند که برنج خواب‌آور است و تولید اسپرم را افزایش می‌دهد، رنگ صورت را درخشان می‌سازد و استنشاق گرد آن خونریزی بینی را بند می‌آورد. آرد برنج در شیرینی‌پزی مصرف فراوان دارد.

Panicum miliaceum (چینا، چور)

گیاهی است علفی چمنی یکساله توده‌ای و انبوه با ساقه‌ای راست به ارتفاع ۵۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر با برگهائی بزرگ با سطح فوقانی کرک‌دار و لبه‌ای زبر و مودار با گل آذین پانیکول. حامل سنبلچه‌های فراوان بدون سیخک. ارزن در ایران گونه‌های چندی دارد که به‌طور خودرو و اغلب به صورت علف هرز در مزارع، باغها و مناطق متروکه می‌رویند. گونه فوق الذکر و یا *P. capillare* نیز کشت می‌شود و از علفها و دانه‌های باارزش برای تغذیه چهارپایان و طیور محسوب می‌شود. در بعضی از نقاط گیلان نیز گونه وحشی و کشت شده آن وجود دارد.

Paspalum dilatatum

گیاهی است علفی چمنی چندساله با ساقه‌های فراوان برافراشته یا گسترده و خوابیده روی سطح زمین، اغلب رطوبت‌پسند و گاهی پایابی بدون کرک یا کرک‌دار با برگهای سرنیزه‌ای-خطی و گل آذین متشکل از ۳ تا ۵ خوشه پراکنده با سنبلچه‌های یک طرفه بدون سیخک.

گیاه فوق الذکر از علفهای هرز گیلان بوده و در کنار مردابها، باتلاقها، چمنزارها و حاشیه جویبارها و نهرها و کانالهای آبرسانی در مزارع برنج و باغها می‌روید.

Phragmites australis نی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های زیرزمینی فراوان و ساقه هوایی ضخیم و پرگره و اغلب ساده و بدون شاخه به ارتفاع حد اکثر ۳ متر با برگهائی دارای پهنک بزرگ و لبه‌ای سلیسی و زبر و برنده با گل آذین پانیکول به طول حد اکثر ۴۰ سانتیمتر گاهی پرشاخه و متراکم و سنبلچه‌هائی کرکدار.

نی در ایران در کنار دریاچه‌ها، نهرها، مردابها، باتلاقها و کانالهای هدایت آب و سواحل دریا می‌روید. مهمترین رویشگاه آن در استان گیلان مرداب انزلی است که مملو از نی بوده و امروزه در نتیجه عدم توجه و روشهای نادرست مدیریت به صورت گیاه مهاجم در تحلیل و از بین بردن این اکوسیستم آبی مهم نقشی اساسی دارد.

Setaria glauca کاورسی

گیاهی است علفی یکساله چمنی با ساقه‌ای راست یا زانودار، گاهی گسترده روی سطح زمین به ارتفاع ۵ تا ۱۰۰ سانتیمتر با برگهائی خطی پوشیده از کرکهای تنک و پراکنده، با گل آذینی سنبله‌ای پانیکول‌مانند. حامل سنبلچه‌های متراکم که در قاعده دارای کرکهای فراوان ریش‌مانند زبر است.

گاورسها عموماً به صورت علف هرز در مزارع، باغها، مراتع، حاشیه جاده‌ها و خیابانها، باغچه‌ها و حیاط منازل و گلخانه‌ها می‌رویند. در گیلان نیز گونه‌های چندی از جمله گونه فوق‌الذکر همراه *Setaria viridis* در سراسر استان می‌رویند. کتب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۳

Sorghum halepense چائیر

گیاهی است علفی چمنی چندساله با ساقه‌های زیرزمینی فراوان بندبند که یکی از عوامل تکثیر و گسترش آن بوده به همراه ساقه‌های هوایی فراوان به ارتفاع ۳۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر بدون کرک یا در محل گره‌ها کرکدار و در جوانی قرمزرننگ با برگهائی خطی - نوک‌دراز بدون کرک یا در قاعده کرکدار و حاشیه‌ای زبر و برنده.

این گیاه دارای گل آذین پانیکول راست و گسترده با شاخه‌های فراهم و سنبلچه‌های سیخک‌دار یا بدون سیخک است. چائیر یکی از علفهای هرز مزارع، باغها، مزارع آیش، حاشیه نهرها، مزارع غلات و بقولات و گاهی تپه‌های شنی است، در گیلان نیز به عنوان یک علف هرز مهم شناخته می‌شود. گونه‌ای از *sorghum* امروزه در استان گیلان و قسمت‌هایی از آذربایجان کشت می‌گردد که از آن برای تهیه جارو استفاده می‌کنند و به نام جاروی رشتی شهرت دارد.

Triticum aestivum گندم

گیاهی است علفی چمنی یکساله با ساقه‌ای برافراشته و راست منفرد یا توده‌ای و بدون کرک به ارتفاع ۳۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر با برگهائی دارای پهنک بدون کرک به اشکال مختلف خطی تا سرنیزه‌ای و گل آذینی سنبله‌ای متراکم یا تنک.

گونه‌های چندی از گندمها در سراسر ایران و سایر کشورهای جهان کشت می‌شوند که ارزش غذایی آنها بر کسی پوشیده نیست. گندم از غذاهای مهم مردم سراسر جهان می‌باشد و در گیلان نیز در بعضی نقاط کوهستانی مزارع وسیع گندم وجود دارد. گونه‌های مهم این گیاه که مصرف غذایی دارند عبارتند از:

Triticum carthicum/ Triticum polonicum
Triticum dicoccon/ Triticum turgidum
.Triticum durum/ Triticum spp

Zea mays ذرت، بلال

گیاهی است علفی یکساله چمنی با ساقه‌ای ضخیم و برافراشته و راست و توپر به ارتفاع حد اکثر ۴ متر با برگهائی بلند و پهن، خطی- نوک تیز با لبه‌ای زبر و برنده، گل آذینی با گل‌های نر و ماده جدا بر روی یک پایه، گل آذین نر انتهائی سنبله‌مانند خوشه‌ای و گل آذین ماده محوری سنبله‌مانند چندین ردیفی متراکم که بر روی محوری ضخیم قرار گرفته و توسط غلافهائی چند در بر گرفته می‌شوند در انتها دارای تارهای فراوان به نام کاکل می‌باشند.

ذرت در ایران گیاهی زراعی است و در بعضی نقاط از جمله در استان گیلان کشت می‌گردد و دانه‌های آن به حالت تازه، سرخ شده و خشک برای تهیه نان و آرد قنادی و ساقه انواع علوفه‌ای آن نیز برای تغذیه چهارپایان مورد کتب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۴

استفاده قرار می‌گیرد. ارزش داروئی بعضی قسمت‌های آن از جمله کاکل ذرت در طب سنتی شناخته شده است.

کلاله و دمگل‌های گل ماده ذرت حاوی ساپونین، اسانس روغنی، تاننها، قندها و یک ماده لیپیدی و نمک‌های آلی می‌باشند. این مواد مقوی قلب و پائین آورنده فشار خون هستند و از آنها به عنوان ماده‌ای مدر و مسهل صرفاً استفاده می‌شود و اغلب در رژیم‌های لاغر کننده بکار برده می‌شوند.

Araliaceae: Hedera pastuchovii دار دوست (دوردوس، پاپیتال، تبخ، لی‌چک- بالو، لابل) تیره عشقه

درختچه‌ای است بالارونده با ساقه‌هائی که توسط ریشه‌های هوئی و چسبنده به درختان جنگلی چسبیده و از آنها بالا می‌رود و طول آن گاهی به ۳۰ متر می‌رسد، این درختچه همیشه سبز برگهائی به رنگ سبز تیره به اشکال گوناگون قلبی گرد، تخم‌مرغی پهن، تخم‌مرغی کشیده یا سرنیزه‌ای با قاعده‌ای قلبی شکل، یا پیکانی و لبه‌ای کامل دارد.

دار دوست یکی از گیاهان زیبای جنگلهای شمال ایران است و در غالب مناطق جنگلی استان گیلان وجود دارد.

انواع اصلاح شده و زینتی آن با نام پاپیتال *Hedera helix* در سردر اغلب منازل و نیز در باغچه‌ها و حیاط منازل کشت شده و با رنگهای سبز تا ابلق، به عنوان یک زمین پوش مانع رشد و نمو دیگر علفهای هرز و مزاحم می‌گردد.

Compositae: Helianthus annus آفتاب گردان: تیره کاسنی

گیاهی است یکساله با ساقه‌ای ضخیم و گاهی نیمه چوبی بدون شاخه یا در بالا منشعب و شاخه‌دار به ارتفاع ۷۰ تا ۳۰۰ سانتیمتر.

آفتاب گردان دارای برگهای قاعده‌ای متقابل و ساقه‌ای متناوب بزرگ قلبی شکل یا تخم‌مرغی با دم‌برگ بلند و غالباً کرکدار است. گل‌های زبانه‌ای زرد رنگ آن در کناره، طبقی پوشیده از گل‌های لوله‌ای قرار گرفته‌اند که ایجاد میوه فندقه آفتاب گردان می‌نمایند.

آفتاب گردان گیاهی است که به علت داشتن دانه‌های روغنی یکی از نباتات مهم صنعتی بشمار می‌رود و در استان گیلان نیز در غالب نقاط کشت می‌گردد و دانه‌های آن علاوه بر مصارف صنعتی در غالب آجیل‌فروشیها عرضه می‌شود. روغن دانه آفتاب گردان ارزش غذایی قابل توجهی دارد. از این روغن در داروسازی برای تهیه مرهم و ضماد علیه دردهای روماتیسمی استفاده می‌شود، عصاره حاصل از گل‌های تازه و قطعات ساقه گیاه تب‌بر بوده معالج بیماری مالاریا می‌باشد.

Compositae: Helianthus tuberosus سیب‌زمینی ترشی: تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های زیرزمینی غده‌دار به ارتفاع ۱ تا ۲/۸ متر و معمولا در قسمت بالا شاخه‌دار با برگ‌های تخم‌مرغی تا سرنیزه‌ای - مستطیلی. گل‌های آن در کپه‌ای حاوی گل‌های زبانه‌ای زردرنگ در کنار و گل‌های لوله‌ای بسیار بر روی طبقی نسبتا بزرگ قرار گرفته‌اند.

سیب‌زمینی ترشی گیاهی است کاشته شده و غده‌های زیرزمینی آن در تغذیه و تهیه ترشی بکار می‌رود و حاوی مقدار زیادی نشاسته است. سیب زمینی ترشی معالج مناسبی برای بیماران مبتلا به قند خون بوده و اوره خون را نیز پائین می‌آورد.

Liliaceae: Hemerocallis fulva زنبق رشتی: تیره لاله

گیاهی است چندساله علفی با ساقه‌های زیرزمینی غده‌ای متورم و برگ‌های فراوان قاعده‌ای خطی بدون کرک و دم گل آذینی بلند کاملاً عاری از کرک حامل تعدادی گل لوله‌ای شیپوری دم‌گل دار و بدون بو و زردرنگ و انتهایی به شکل قیفی با لب‌های کوچک.

زنبق رشتی در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران به عنوان گیاهی زینتی کشت می‌شود و با گل‌های زیبای خود جلوه‌ای خاص دارد. ظاهراً در استان گیلان بومی شده و به صورت خودرو در غالب نقاط به ویژه در باغها و باغچه‌ها می‌روید. زنبق دارای انواع مختلف می‌باشد که تاکنون ۳ نوع آن وارد کتب طبی و داروئی شده و هر سه دارای خواص یکسان هستند. قسمت مورد استفاده زنبق، برگ و ساقه زیرزمینی است که به فارسی به آن بیخ زنبق گویند. مقدار ویتامین «ث» در برگ این گیاه زیاد است به طوری که در بعضی از کارخانه‌های داروسازی آن را از همین منبع استخراج می‌کنند.

ساقه زیرزمینی زنبق دارای تانن، صمغ، نشاسته و چند عامل داروئی است.

مقدار کم آن ملین و مقدار زیاد آن مسهل است.

مؤلف کتاب «نسخه‌های تندرستی از طب طبیعی» در این مورد می‌نویسد:

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۵

در کوهپایه‌های فرانسه اغلب مادران روستائی برای رشد سریع دندانهای کودکانشان از ساقه زیرزمینی زنبق استفاده می‌کنند. زنبق به علت خواص داروئی مؤثر که از آن بهره‌مند است در درمان بیماریهای آسم، برونشیت، سوختگی، یبوست، سیاه‌سرفه، میخچه پا، پاک کردن دندانها، بحرانهای کبدی، استسقاء، زخمهای جلدی، زکام و اختلالات کیسه مثانه نقش برجسته‌ای دارد. همچنین در عطرسازی، از زنبق نوعی عطر و ماده‌ای به نام «یونون» Ionone می‌گیرند. یونون ماده‌ای شیمیائی با بوی تند عطر بنفشه است که به آن بنفشه مصنوعی هم می‌گویند و در عطرسازی مصرف فراوانی دارد.

Leguminosae: *Gleditsia caspica* لیلیکی: تیره نخود

درختی است خاردار با خارهای ساده یا منشعب و چندشاخه به بلندی ۴ تا ۶ متر و ساقه‌ای کاملاً مشخص و تاجی پرشاخه با خارهای فراوان و برگهای مرکب یک تا دو بار شانه‌ای و برگچه‌های بیضوی کشیده. گل‌های سبزرنگ خوشه‌ای در محور برگها و میوه نیام به اشکال راست، خمیده یا پیچیده به رنگ قهوه‌ای سیر اغلب واژگون. این درخت، همانگونه که از نام آن پیداست بومی منطقه خزر بوده در استانهای گیلان و مازندران در دشتهای باز و بیشه‌زارها و جنگلهای متروکه می‌روید، میوه آن به مصرف تغذیه دام می‌رسد.

Umbelliferae: *Heracleum persicum* گلپر: تیره جعفری

گیاهی است علفی چندساله معطر با ساقه‌ای توخالی به ارتفاع ۱/۵ متر کم و بیش کرکدار، برگهای قاعده‌ای یک بار شانه‌ای و بزرگ. گل‌های سفید گیاه در گل آذینی چتری بزرگ با شعاعهای نامساوی قرار گرفته و طبق بزرگی را ایجاد می‌نماید، میوه معطر این گیاه به شکل واژ-تخم‌مرغی- گوه‌ای و کاملاً تخت و فشرده و با لبه‌ای نسبتاً ضخیم است. گلپر گیاهی رطوبت‌پسند بوده بیشتر در کنار نهرها، دره‌هایی با آبهای جاری و مراتع مرطوب کوهستانی در مناطق با نور کافی و در جنگلها در حاشیه جاده‌ها، پیاده‌روها و بیشه‌زارها می‌روید. میوه گلپر به صورت چاشنی مصرف می‌شود و به علت داشتن اسانس جهت رفع نفخ و ناراحتیهای سوء هاضمه به کار می‌رود.

Cruciferae: *Hesperis hyrcanica* شببوی خزری: تیره شببو

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای برافراشته و راست به بلندی ۳۰ تا ۸۰ سانتیمتر، برگهای قاعده و ساقه‌ای ربابی شکل و به ندرت مستطیلی با دمبرگی بلند، برگهای بالائی تخم‌مرغی یا تخم‌مرغی- باریک. گل‌های بنفش، یا بنفش متمایل به قرمز. شببوی خزری یکی از گیاهان زیبای مناطق جنگلی و مرتعی شمال ایران بوده در مناطق جنگلی و بیشه‌زارهای دارای نور فراوان گیلان و گاهی در مراتع کوهستانی مناطق رودبار، منجیل، عمارلو، دیلمان، ماسوله، جاده اسالم-خلخال و گردنه حیران رشد می‌نماید.

Malvaceae: *Hibiscus syriacus* - *Althaea syriaca* ختمی درختی: تیره پنیرک

درختچه‌ای است خزان‌کننده به ارتفاع حد اکثر ۳ متر و گاهی بیشتر و پرشاخه با تاجی نسبتاً گسترده و شاخه‌های فراوان عموماً خاکستری‌رنگ و برگهای سه گوشه یا بیضوی- تخم‌مرغی نسبتاً بزرگ و گل‌های نسبتاً درشت استکانی شکل منفرد با رنگهای متنوع سفید تا قرمز.

این درختچه در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران کشت می‌شود. در گیلان نیز در پارکها و بلوارها و گاهی در حاشیه خیابانها و حیاط منازل غرس می‌گردد. گل‌های آن که دارای دوام نسبتاً زیادی نیز می‌باشد زیبایی خاصی دارد.

نوعی دیگر از این درختچه با نام ختمی چینی *Hibiscus rosa-sinensis* با گل‌های قیفی شکل و درشت به رنگ قرمز

بسیار خوشرنگ، امروزه در غالب گل‌فروشیها به فروش می‌رسد. این گیاه در مناطق جنوبی کشور در فضای باز کشت می‌گردد.

Cannabaceae: Humulus lupulus رازک: تیره شاهدانه

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای بالارونده به بلندی حد اکثر ۶ متر و برگهای متقابل تخم‌مرغی - قلبی شکل ساده یا کم‌ویش لوب‌دار و گل‌های سنبله‌ای واژگون که مخروطی به نظر می‌رسند.

رازک به علت داشتن عصاره لوپولن که در صنایع نوشابه‌سازی مورد استفاده قرار می‌گیرد در نقاط مختلف جهان کشت می‌گردد. در استان گیلان به صورت خودرو در حاشیه مزارع و مناطق دارای نور کافی بیشتر در اطراف بندر انزلی تا آستارا و لاهیجان و سیاهکل می‌روید.

دانش پزشکی برای ماده موجود در رازک که لوپولن نام دارد خاصیت خواب‌آور و مسکن قائل است و جهت دفع بی‌اشتهائی و ضعفهای قلبی عصبی هم تجویز می‌شود. این گیاه از خانواده شاهدانه‌هاست. گل خمل و ککی‌مور نیز از نامهای دیگر این گیاه است.

کتاب «گیاهان دارویی» در خواص درمانی رازک نوشته است که: مخروط ماده رازک، اثر مقوی معده، آرام‌کننده (اثر اسانس) و ضد تشنج دارد و به‌علاوه مدرّ، معرّق، تصفیه‌کننده خون، ضد کرم، تب‌بر، خواب‌آور و برطرف‌کننده التهاب است. کتب طبّی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۶

خواص درمانی رازک از قدیم الایام مورد شناسائی اطباء قدیم بوده از جمله دکتر کازن **Cazin** آن را دارویی اشتهاآور و محرّک دستگاه هضم و تقویت‌کننده کلیه دستگاههای بدن می‌دانسته است. مصرف مداوم آن مشروط بر این که به مدّت طولانی به کار نرود و به علاوه بی‌رویه صورت نگیرد، فعالیت دستگاه گردش خون و ترشح ادرار را زیاد می‌کند و موجب می‌گردد که در موقع ضعف مفرط، کلیه عوارض آن از بین برود و بیمار احساس سلامتی کامل کند. با توجه به این اختصاصات است که از این گیاه می‌توان در مداوای بیماریهای زیر استفاده کرد: ضعف مفرط، ضعف عمل دستگاه هضم، لنفاتیسم، کم‌خونی، کم‌خونی دختران جوان، نرمی استخوان، آب آوردن انساج، اسهال، اسکوربوت، حالت زردی مشروط بر آن که با تحریک مجاری صفراوی همراه نباشد، نقرس، ترشح مخاط، بیماریهای جلدی مزمن مخصوصاً سودا، وجود کرم و غیره ...

اطباء قدیم کشور انگلستان جوشانده آن را به عنوان خواب‌آور تجویز می‌کردند؛ همچنین برای مداوای بیماریهای روماتیسمی و ریوی از این جوشانده استفاده می‌نمودند.

رازک اثر تسکین‌دهنده تحریکات شهبوانی دارد و این اثر ضمن یک رشته آزمایشهای دقیق توسط **W. Ripperger** در سال ۱۹۲۷ میلادی به اثبات رسیده است. در این مورد عقاید مختلفی توسط اطباء ابراز شده که خود قضاوت را مشکل می‌سازد. طب سنتی مخروطهای ماده رازک را برای درمان سردردهای یکطرفه (میگرن)، قاعدگیهای دردناک، فلج مثنانه و عدم تعادل عصبی تجویز می‌کند.

دکتر کروبر **L. Kroeber** در سال ۱۹۳۴ میلادی از مخلوط رازک و سنبل - الطیب، نتایج مفیدی در تعدیل بازتابها (رفلکسها) به دست آورده و آن را دارویی ضد تشنج، خواب‌آور و رفع‌کننده اختلالات جنسی دارای منشأ عصبی ذکر کرده

است. به علاوه آن را در بی خوابیها و ناراحتیهای قلبی ناشی از اختلالات عصبی و اختلالات هضمی که از بهم خوردن تعادل عمل اعصاب نتیجه شده باشد، مؤثر دانسته است.

اطبای قدیم در استعمال خارجی، برای آن اثر آرام کننده درد مفاصل، تومورهای سرد و اولسهای غانقرایی قائل شده اند. از این نظر برگ و سرشاخه های جوان گیاه را پس از آن که در آبجو می جوشانند، بر روی محل دردناک قرار می دهند. پماد حاصل از لوبولن در بواسیر و حتی برخی سرطانها اثر تسکین دهنده دارد.

برخی از اطبای قدیم رازک را به عنوان مسکن تجویز می کردند. علی رغم نبودن دلائل علمی کافی دایر بر اثر تسکین دهنده رازک بر روی سیستم اعصاب مرکزی، عصاره رازک به فراوانی برای این منظور به کار می رود.

چون رازک از نظر خانواده گیاهی بسیار نزدیک به حشیش است می گویند که مصرف آن به صورت سیگار حالت افوریا به وجود می آورد. البته باید توجه داشت مصرف رازک بدین منظور به مدت طولانی سبب ایجاد عوارض نامطلوبی مانند گیجی، مسمومیت و یرقان می گردد.

این گیاه علفی در نواحی مختلف گیلان مخصوصا بین رشت و لاهیجان و رشت و آستارا می روید.

Hydrocharis morsus – ranae :Hydrocharitaceae نخت قورباغه

گیاهی است علفی چندساله با ساقه ای رونده و شناور در آب با برگهای دمبرگذار کم و بیش دایره ای عموما شناور و گلهای کوچک سفید که در فصل تابستان ظاهر می شوند.

این گیاه با برگهای کم و بیش دایره ای شکل خود که در سطح آب به حالت شناور و با تراکم زیاد می روید مانند لایه سبزی سطح آب را می پوشاند و خاستگاه آن نیز معمولا- مردابها و باتلاقهای دارای آب نسبتا راکد و با جریان ملایم است و مانند تختی است که قورباغه ها می توانند بر روی آن نشسته و استراحت کنند، رویشگاه آن در استان گیلان بیشتر در مرداب انزلی، مرداب امیر کلاهی، آبگیرها و برکه های اطراف رشت، صومعه سرا و فومن می باشد.

Hydrocotyle ranunculoides :Umbelliferae هیدرو کوتیل: تیره جعفری

گیاهی است علفی چندساله آبی به رنگ سبز تیره و بدون کرک با ساقه ای رونده که در محل گره ها ایجاد ریشه های نابجای فراوان می نماید و برگهایی با دمبرگ بلند و برافراشته و راست کلیوی شکل پهن یا قلبی- سه گوشه و به ندرت دایره ای و گرد و غالبا لوب دار.

رویشگاه آن در استان گیلان در مردابها و باتلاقهای با آب راکد یا با جریان بسیار ملایم مانند مرداب انزلی، امیر کلاهی، مرداب عینک و نظایر آنها می باشد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۷

گونه دیگری از این جنس با نام علمی **Hydrocotyle vulgaris** در گیلان می روید که از فراوانی و تراکم گونه فوق الذکر برخوردار نبوده و بیشتر در حاشیه مردابها و باتلاقها دیده می شود.

Hyoscyamus niger :Solanaceae بذر البنج، بذر البنگ: تیره سیب زمینی

گیاهی است علفی یکساله یا دوساله با ساقه‌ای به ارتفاع ۲۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر، پوشیده از کرکهای کوتاه و منشعب و پرشاخه در بالا و برگهای قاعده‌ای تخم‌مرغی کشیده تا سرنیزه‌ای کشیده و با لوبهای سرنیزه‌ای - سه گوشه و نوک تیز، و برگهای ساقه‌ای ساقه‌آغوش با گل‌های استکانی شکل زرد یا زرد متمایل به بنفش که توسط رگه‌های مشبک ارغوانی و گلویی ارغوانی تیره میوه‌های کپسولی و پربذر می‌دهد.

بذر البنج در مناطق سنگی و صخره‌ای و مزارع غلات و حاشیه جاده‌ها و مناطق متروکه می‌روید. در استان گیلان نیز در حاشیه جاده‌ها و مزارع و کنار جاده‌های جنگلی دارای نور کافی به فراوانی دیده می‌شود. گیاهی است سمی و با احتیاط فراوان در طب سنتی مصرف می‌گردد.

برگها و ساقه‌ها و دانه‌های گیاه محتوی الکلئیدهای سمی از قبیل هیوسیامین، آتروپین و اسکوپولامین هستند و روی سیستم اعصاب مرکزی اثر می‌کنند. به علت سمی بودن شدید در طب سنتی کمتر مورد استفاده قرار می‌گیرد و در صنایع داروسازی برای تهیه داروهای ضد آسم، آرام‌بخش، ترمیم‌کننده سیستم اعصاب و مسکن ناراحتیهای مربوط به ضعف پیری از آن استفاده می‌شود.

Hypericaceae: Hypericum androsaemum هورفاریقون، هورفاریون: تیره گل راعی

درختچه‌ای است با ساقه‌ای منشعب و پرشاخه به ارتفاع ۳۰ تا ۹۰ سانتیمتر با برگهای متقابل تخم‌مرغی یا تخم‌مرغی کشیده بدون دم‌برگ یا ساقه‌آغوش به رنگ سبز روشن و در جوانی متمایل به قرمز، گل‌های زردرنگ پرپرچم آن عموماً به صورت منفرد در محور برگها یا در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته میوه سته‌ای آن پس از رسیدن سیاه‌رنگ می‌گردد.

هورفاریون یکی از درختچه‌های جنگلهای شمال ایران بوده و غالباً در حاشیه جنگلها، کنار نه‌رها و بیشه‌زارها و مناطق دارای نور نسبتاً کافی رشد می‌نماید. ارزش داروئی کمی داشته و گاهی در طب سنتی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

میوه این گیاه دارای اثر مسهلی است و از اعضاء مختلف آن مانند گل راعی استفاده می‌شود، در موارد سختی قاعدگی، هیستری و بیماریهای کلیه و مثانه و نیز به عنوان التیام‌دهنده زخمها توصیه می‌گردد.

Hypericaceae: Hypericum perforatum گل راعی، گل چای، گل هزارچشم، علف چای: تیره گل راعی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست و برافراشته و پرشاخه در انتها به بلندی ۱۰ تا ۱۱۰ سانتیمتر با برگهای متقابل تخم‌مرغی باریک یا سرنیزه‌ای تا بیضوی - کشیده یا خطی بدون دم‌برگ یا ساقه‌آغوش تخت که به سبب داشتن نقاط روشن در صفحه پهنک به هنگام قرار گرفتن در برابر نور آن را گل هزارچشم نامیده‌اند. گل‌های زردرنگ و پرپرچم آن عموماً در انتهای شاخه‌ها در گل‌آذینی دیهیم‌مانند قرار گرفته‌اند.

گیاهی است که در مناطق مرطوب، حاشیه جویبارها و چمن‌زارهای دارای آب دائمی و کف جنگلها و بیشه‌زارهای گهگاه خشک می‌روید.

در استان گیلان عموماً در اطراف رشت، لاهیجان، انزلی، فومن و صومعه‌سرا تا آستارا در حاشیه جاده‌ها، کف جنگلهای تنک و کنار جویبارها دیده می‌شود، گل راعی دارای ارزش داروئی بسیار است؛ سرشاخه گل‌دار آن نیرودهنده، هضم‌کننده، صفراور، مسکن اعصاب، ضد عفونی کننده مجاری ادرار، مدر، ضد نزله، قابض و تقویت کننده دستگاه تنفس و رحم می‌باشد.

اثر تب‌بری و ضد کرم و التیام‌دهنده زخم نیز دارد.

در موارد کمی اشتها، اسهالهای ساده، قولنجهای کبیدی و کلیوی، زردی، آب آوردن، سنگ کلیه، نرله‌های ششی، آغاز بیماری سل، آسم مرطوب، کم‌خونی دختران جوان، هیستری، صرع، حالات تشنج، عدم تعادل عصبی، سردردهای عصبی، میگرن، سیاتیک، دردهای عصبی چهره، بواسیر، کرم روده، تب‌نوبه و اختلالات زنانگی بسیار مفید است.

Labiatae: Hyssopus officinalis subsp. angustifolia زوفا: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با زمینه خشبی و شاخه‌های متعدد و ترکه‌ای به ارتفاع ۱۲ تا ۴۰ سانتیمتر و برگهای دسته‌ای، خطی و باریک بدون دم‌برگ

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۸

معطر و گل‌های بنفش متمایل به آبی در چرخه‌های ۶ تا ۱۵ تایی که به صورت یکطرفه روی محور گل آذین قرار گرفته‌اند. در استان گیلان بیشتر در مراتع بیلاقی و مناطق صخره‌ای می‌روید و در مناطق جنگلی روشن و تنک نیز دیده می‌شود. زوفا از گیاهان داروئی مهمی است که در طب سنتی جایگاهی شناخته شده دارد. از آن به عنوان نیرودهنده، آرام‌کننده سرفه، خلط‌آور، کم‌وبیش مدر، مقوی معده و ضد کرم استفاده می‌شود. در استعمال خارجی نیز اثر التیام‌دهنده دارد. در بیماریهای سینه جهت رفع عوارض برونشها مخصوصا آسم مرطوب افراد مسن مورد مصرف واقع می‌شود. در ضعف معده و دستگاه هضم، کم‌اشتهائی ناشی از آن، درد معده و دل‌پیچه‌های ناشی از نفخ اثر معالج دارد. زوفا در رفع کم‌خونی دختران جوان، ترشحات زنانگی و تأخیر در عادت ماهانه ناشی از ضعف عمومی، روماتیسم کهنه، عوارض ناشی از وجود کرم در امعاء و برخی بیماریهای ناشی از وجود سنگ در کلیه و ضعف عمل آن، عرق شبانه مسلولین، احساس چنگ‌زدگی در سینه، خنازیر، زردی و آب آوردن انساج مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Aquifoliaceae: Ilex spinigera خاس (چخ): تیره خاس

درختچه‌ای است همیشه سبز به ارتفاع ۱ تا ۳ متر منشعب و پرشاخه با پوستی خاکستری و برگهای همیشه سبز، شفاف با دندانه‌های خاردار و با گل‌های یک جنسی منظم کوچک که به صورت گرزهای محوری یا خوشه‌ای و گروهی قرار گرفته‌اند و میوه شفت آن پس از رسیدن قرمز رنگ می‌شود.

خاس درختچه‌ای خاردار با برگهای همیشه سبز است که فقط در جنگلهای شمال ایران در بیشه‌زارها و جنگلهای تنک در کنار دره‌ها در جنگلهای راش و ممرز می‌روید.

Convolvulaceae: Ipomea purpurea نیلوفر: تیره پیچک

گیاهی است علفی یکساله یا چندساله با ساقه‌ای بالارونده و پیچان به طول حد اکثر ۱۰ متر و گاهی گسترده بر روی بوته‌ها و درختچه‌های اطراف، با برگهای دم‌برگ‌دار تخم‌مرغی و قاعده‌ای قلبی و لبه‌ای کامل و بدون دندانه و گل‌های قیفی شکل درشت صورتی - ارغوانی یا ارغوانی متمایل به بنفش.

در استان گیلان نیز یکی از گیاهان پیچنده‌ای است که غالبا در کنار دیوارهای منازل، سر در حیاطها و پرچین باغها و گاهی

باغچه‌های منازل کاشته می‌شود و با گل‌های بنفش خود که غالباً شبها بسته و روزها همراه آفتاب باز می‌شود زیبایی خاصی دارد.

در ایران مصرف درمانی ندارد ولی ریشه آن دارای ۵ درصد ماده رزینی است که اثر مسهلی دارد.

Iridaceae: Iris germanica: زنبق: تیره زنبق

گیاهی است به ارتفاع ۶۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر با برگ‌های شمشیری کم‌ویش راست سبز- خاکستری‌رنگ با ساقه‌های شاخه‌دار حامل ۴ تا ۵ گل و با گل‌های زیبا به رنگ آبی، بنفش یا آبی با رگه‌های قهوه‌ای و اغلب خوشبو.

زنبق در ایران دارای پراکنش جغرافیائی زیادی بوده و اغلب در ارتفاعات کوهستانی با خاک خوب و مرطوب و گاهی نیز در باتلاقها و چمن‌زارها می‌روید.

گیاه فوق‌الذکر دارای نژادهائی است که اغلب به صورت زینتی کشت شده و در حاشیه باغچه‌ها، پارکها و تفرجگاهها دیده می‌شود.

Iridaceae: Iris pseudacorus: زنبق زرد: تیره زنبق

گیاهی است چندساله به بلندی ۷۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر با ساقه‌های زیرزمینی ضخیم و برگ‌های شمشیری رگه‌دار مساوی اندازه گل آذین و ساقه‌ای دوشاخه که هرشاخه حامل ۱ تا ۳ گل زردرنگ قیفی شکل درشت می‌باشد.

زنبق زرد گیاهی است رطوبت‌پسند و در استان گیلان و در کنار نهرها، استخرها، جویبارها و باتلاقهائی با آب شیرین می‌روید.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۱۹

Oleaceae: Jasminum fruticans: یاس زرد وحشی: تیره زیتون

درختچه‌ای است همیشه سبز یا نیمه خزان‌کننده به ارتفاع ۵۰ سانتیمتر تا ۲ متر با ساقه‌هائی از پائین منشعب و پرشاخه، با شاخه‌های سبز تیره‌رنگ و بدون کرک و برگ‌های متناوب سه برگچه‌ای به‌ندرت یک برگچه‌ای واژ تخم‌مرغی، مستطیلی یا مستطیلی-قاشقی‌شکل، گل‌های زردرنگ فراوان و میوه سته آبدار کروی‌شکل که پس از رسیدن به رنگ سیاه تیره درمی‌آید. این درختچه فقط در قسمتهای شمالی ایران در مناطق صخره‌ای خشک و بیشه‌زارهای خزان‌کننده و حاشیه مزارع و مراتع رشد می‌نماید. در استان گیلان در دره سفیدرود حوالی رودبار و منجیل در ارتفاعات دامنه‌ای کوهستانی می‌روید.

Oleaceae: Jasminum officinale: یاس رازقی: تیره زیتون

درختچه‌ای است تقریباً بالارونده و پیچان با برگ‌های متقابل مرکب ۳ تا ۷ برگچه‌ای با برگچه‌های تخم‌مرغی-سرنیزه‌ای نوک‌دار و گل‌های سفیدرنگ بسیار معطر و زیبا در گل آذین دیهیم انتهائی.

این درختچه در ایران در مناطق جنگلی شمال در مناطق جلگه‌ای می‌روید در استان گیلان نیز در حوالی لاهیجان، رشت تا

آستارا رشد و نمو و گسترش دارد. انواع پرورش یافته آن به نام یاس رازقی با گل‌های سفید و بسیار معطر غالباً در منازل نگهداری می‌شود.

Juglans regia: گردو: تیره گردو Juglandaceae

درختی است به ارتفاع حد اکثر ۳۰ متر و تنه‌ای که گاه قطر آن به ۲/۵ متر نیز می‌رسد با تاجی کاملاً گسترده و پرشاخ و برگ و برگ‌های شانه‌ای مرکب با تعداد ۵ تا ۹ برگچه، گل‌های نر سنبله‌ای آویزان و گل‌های ماده که به صورت خوشه‌های انتهایی کم‌گل غالباً بر روی شاخه‌های دوساله ظاهر می‌گردد. میوه گردو شفت ناشکوف می‌باشد.

علاوه بر مصارف صنعتی چوب گردو که غالباً به علت داشتن رنگ تیره و نقش‌های زیبای خود در صنایع نجاری و غالباً به صورت روکش مصرف می‌گردد، میوه آن نیز به مصرف تغذیه رسیده و پوست میوه آن نیز به علت داشتن ماده‌ای به نام Juglans در صنایع رنگرزی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

این درخت در جنگل‌های شمال ایران به صورت خودرو می‌روید و در باغها و منازل و سایر مناطق به خاطر محصول باارزش چوب و میوه آن غرس می‌شود.

قسمت مورد استفاده درخت گردو، برگ، قسمت گوشتدار میوه سبز، پوست ثانوی و چوب آن است.

از برگ و ریشه و میوه و پوست درخت گردو به طوری که اطبای قدیم گفته‌اند استفاده‌های درمانی مختلف به عمل می‌آمده است. مانند آن‌که از پوست این درخت برای دفع کرم و از مغز میوه آن (مغز گردو) جهت رفع مسمومیتها، آبه کبدی، بیماریهای پوستی و همچنین دفع کرم و از پوشش میوه‌های نارس، جهت رفع آب‌ریزش چشم و از برگ درخت گردو برای دفع کرم کدو، درمان نقرس و جذام استفاده می‌شده است. در سال ۱۵۵۴ میلادی، «ماتیول» دانشمند گیاه‌شناس اغلب مداوای قبلی را ناصحیح دانست و مغز گردوی تازه را تقریباً، بی‌ضرر اعلام داشت و مصرف قسمت گوشتدار گردوی نارس را برای تقویت معده و خیسانده گل‌آذین درخت را در شراب، برای رفع اسپاسمهای رحمی توصیه کرد. در اوائل قرن نوزدهم تدریجاً مصرف برگ درخت گردو برای درمان خنازیر معمول و از سوی پزشکان توصیه شد. نیز در سال ۱۸۷۶ میلادی پروفیسور Lutton، برگ درخت گردو را داروی اختصاصی درمان سل و همچنین مننژیت سلی معرفی کرد. دکتر لکلر H Leclerc که از اطبای بنام بود اعلام کرد که اثر درمانی برگ گردو را به علت دارا بودن تانن، نمی‌توان برای درمان سل انکار کرد. زیرا برگ درخت گردو با دارا بودن تانن و مواد مؤثر دیگر، بر روی دستگاه هضم و ماهیچه‌ها اثر مفید و تقویت کننده دارد.

علاوه بر خواص یاد شده، برگ درخت گردو در درمان ترشحات زنانگی و

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۰

پائین آوردن مقدار قند خون، ورم مفاصل، بیماریهای پوستی چون داء الصدف و اگزما نیز مفید و مؤثر است. در طب سنتی از برگ درخت گردو به عنوان تصفیه کننده خون و رفع نزله‌های مزمن دستگاه هضم استفاده می‌شود.

همچنین از برگ گردو و قسمت گوشتدار میوه سبز آن، به صورت دم کرده یا جوشانده می‌توان در لنفاتیسم، خنازیر و عوارض مختلف آن مانند عوارض استخوانی، مفصلی-استخوانی، ضایعات و چرکین شدن مجرای بینی و حلق، ورم غدد لنفاوی ناحیه گردن، اگزما، سل استخوانی و مفصلی، اولسرهای چرکین، فساد بافت استخوانی، آفت، ورم لوزه و غیره سود

جست. مقدار مصرف به صورت دم کرده ۱۵ تا ۲۰ گرم از برگ یا قسمت گوشتدار میوه در یک لیتر آب به میزان ۲ تا ۵ فنجان در روز و به صورت جوشانده ۱۵ تا ۳۰ برگ تازه در یک لیتر آب به مقدار ۲ تا ۵ فنجان در روز می باشد.

در استعمال خارج، جوشانده برگ درخت گردو اثر قاطع در رفع اولسرها، سردرد، سرمازدگی، بیماریهای پوستی و به صورت شستشو در رفع ترشحات زنانگی ظاهر می کند. به علاوه از برگ گیاه، لوسیونهایی جهت ورم ملتحمه چشم و به صورت غرغره برای رفع ورم لوزتین و درمان آئزین تهیه می شود.

گل آذین درخت گردو اثر قابض دارد و سابقا مصرف ۴ گرم گرد آن در شراب، برای رفع اسهال خونی و خونریزیهای رحمی، معمول بوده است. شیره قسمت سبز میوه گوشتدار گردو، در رفع زگیل و مداوای کچلی اثرات مفید ظاهر می کند. اگر چهارپایان مانند گاو، برگ درخت گردو را بخورند، شیر آنها خشک می شود.

جوشانده سرد حاصل از قطعات سبز و تازه میوه، رنگ قهوه‌ای به موی سر می دهد. اگر ماده رنگی برگ گردو و همچنین قسمت گوشتدار میوه سبز گردو و یا پوست شاخه‌های جوان درخت، به پارچه یا چرم و یا چوب اثر داده شود، رنگ قهوه‌ای مخصوص به آنها می بخشد. برگ تازه درخت گردو حشرات موذی مخصوصا بید و ساس را از بین می برد و دم کرده برگ این درخت مورچه‌ها را معدوم می سازد و اگر بر روی پوست دامها مالیده شود حشراتی مانند مگس را از آنها دور می کند. ابو علی سینا نیز خواص علاوه بر خواص یاد شده، برای گردو قائل است.

وی می گوید: گردو گرم است و کسانی که معده‌ئی ضعیف دارند باید گردو را در سرکه پرورش دهند. مغز گردو را بخایند و بر دمل سودائی چرکین گذارند، داروی خوبی است. افشره برگ گردو را اگر به حالت نیمگرم در گوش چکانند چرک و ریم گوش را پاک می کند. روغن گردو داروی خوره و سرخی و ناسورهای گوشه چشم است. روغن گردوی کهنه درد گلو به بار آورد. گردو دیرهضم است و برای معده خوب نیست ... گردوی تازه و پوست کنده اگر با انجیر خورده شود پادزهر هر نوع سمی است.

Juncaceae. Juncus spp. سازوها: تیره سازو

گیاهانی هستند چندساله علفی و غالبا دارای ساقه‌های زیرزمینی فراوان یا یکساله، با ساقه‌های متعدد و استوانه‌ای و عموما توده‌ای با برگهای همیشه سبز استوانه‌ای لوله‌ای توپر یا توخالی که در قاعده دارای غلافهای باز عموما قهوه‌ای روشن یا شاه‌بلوطی می باشند، برگهای عموما قاعده‌ای و در بعضی از گونه‌ها ساقه‌ای می باشند. گل آذین عموما انتهائی و گرزن غالبا متراکم و سرسان حامل گلتهائی با گلپوشهای غشائی قهوه‌ای روشن یا تیره یا سبز علفی است. میوه‌های کپسول شکوفای آن حاوی دانه‌های بسیار می باشد.

سازوها گیاهانی هستند رطوبت پسند و آبدوست که عموما بر روی شنهای ساحلی، مردابها یا باتلاقهای آب شور یا شیرین، چمنزارهای مخروطه، حاشیه رودها یا چشمه‌سارهای کوهستانی می رویند. در استان گیلان نیز گونه‌های چندساله‌ای مثل *Juncus littoralis*، *J. inflexus*، *J. acutus* بیشتر در سواحل دریا در بندر انزلی و مردابهای پراکنده در سطح استان و گونه یکساله *Juncus bufonius* بیشتر بر روی شنهای ساحلی اطراف مرداب انزلی به فراوانی می رویند. سازوها گاهی توسط مردم محلی در صنایع دستی برای تهیه بعضی از لوازم منزل بکار می روند.

Cupressaceae: Juniperus excelsa ارس (آرسی): تیره سرو

درختچه یا درختی است همیشه سبز به بلندی ۱۰ تا ۲۰ متر با تاجی گسترده و پهن که از نظر رنگ پوست و ضخامت شاخه‌ها و طرز قرار گرفتن آنها و اندازه میوه بسیار متنوع است، برگها عموماً فلسی شکل متراکم و هم‌پوش و میوه‌ها مخروطی شبه کروی است.

ارس یکی از درختچه‌های همیشه سبز مناطق صخره‌ای و کوهستانی نیمه مرطوب تا نیمه خشک ایران است که با عطر و بوی خوش برگهای خود و همیشه سبز بودنش کاملاً مشخص می‌باشد. در گیلان در دره سفیدرود (ناحیه رودبار و منجیل) همراه زربین به فراوانی دیده می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۱

Compositae: Lactuca scarioloides کاهوی وحشی (کاهو علف، کاهوی زبر): تیره کاسنی

گیاهی است علفی دوساله با ساقه‌ای راست، سفیدرنگ، صاف و بدون کرک به ارتفاع ۶۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر، منشعب و شاخه‌دار در بخش فوقانی با برگهایی واژ سرنیزه‌ای، بدون بریدگی یا شانه‌ای بخش - نیش‌بری با ۴ تا ۶ لوب جانبی بدون کرک در سطح فوقانی و دارای خارهای کوچک در طول رگبرگهای سطح زیرین. گل‌های زبانه‌ای زردرنگ آن به صورت مجتمع و کپه‌ای در گل آذینی پانیکول و پرشاخه و تقریباً دپیتم‌مانند قرار گرفته‌اند.

کاهوی وحشی در ایران در شیبهای صخره‌ای دامنه‌ای، حاشیه مزارع کشت شده یا آیش، کنار جاده‌ها، و باغها می‌روید. در استان گیلان در کنار جاده‌ها، بیشه‌زارهای مخروطی در دره سفیدرود، اطراف رشت، لاهیجان، انزلی تا آستارا و گاهی در کنار جاده‌های جنگلی می‌روید.

کاهوی خوراکی *Lactuca sativa* یکی از سبزیهای مهم غذایی است که به صورت روزمره تقریباً در غالب خانواده‌های شهرنشین به عنوان کاهوی سالادی مصرف داشته در غالب نقاط ایران از جمله در استانهای گیلان و مازندران کشت می‌گردد.

Labiatae: Lamium album گزنه سفید: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله و غالباً دارای ساقه زیرزمینی و ساقه هوایی به بلندی ۱۷ تا ۶۰ سانتیمتر، راست یا برافراشته و چهارگوشه و غالباً ارغوانی رنگ. برگها تخم‌مرغی و عموماً کرک‌دار یا بدون کرک. گلها به صورت چندتایی به تعداد ۲ تا ۱۰ عدد در محل گره‌ها قرار گرفته و سفیدرنگ می‌باشند.

گیاه فوق‌الذکر در استان گیلان با نام محلی کره گزنه شناخته شده است و بیشتر در مراتع و جنگلهایی که نور نسبتاً فراوان دارند رویش می‌یابد. گزنه سفید در اطراف رودبار نیز به فراوانی دیده می‌شود و از گیاهان نیمه‌بومی گیلان است. از این جنس گونه یکساله *Lamium purpureum* در اطراف عمارلو و داماش و گونه *Lamium amplexicaule* با گل‌های ارغوانی و برگهای ساقه‌آغوش خود عموماً در اوایل بهار در غالب نقاط گیلان رویش می‌یابد.

گزنه سفید دارای اثر درمانی بوده در طب سنتی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

گزنه سفید گیاهی است خلط آور، مقوی و قابض. گزنه سفید، داروی شفابخشی در معالجه ترشحات سفید غیر طبیعی در زنان می‌باشد. همچنین در خونریزیهای مربوط به رحم مصرف گزنه سفید فوق‌العاده مفید و مؤثر است دم کرده برگ گزنه سفید

در نارساییهای کبیدی مخصوصا برای دختران جوانی که در قاعدگیهای سخت و دردناک مبتلا به ضایعات رحم می‌شوند، همچنین در مورد اسهالهای مزمن فوق‌العاده مفید و مؤثر است. در فرانسه برگهای گزنه سفید را کوبیده، با غذای مرغان خانگی مخلوط می‌کنند و عقیده دارند که به این وسیله گوشت و تخم آنها تقویت می‌شود و درعین حال آنها از ابتلا به بعضی از امراض عفونی، مصون می‌مانند و نیز به گاوهای شیرده می‌دهند تا شیر آنها زیاد شود. دکتر تروسو در مورد حمله‌های نزله مختنق که با سرفه همراه باشد دستور می‌دهد یک دسته گیاه گزنه سفید را مثل تازیانه به بدن بزنند زیرا این عمل در معالجه بیمار مفید و سودمند است. در قدیم نیز به همین نحو رفتار می‌کردند و به آن «گزنه مالی» یا اورتیکاسیون **Ortication** می‌گفتند.

گزنه سفید شبیه به گزنه‌های معمولی است. منتها بین دمبرگ و ساقه آن گل‌های سفیدی دارد و برگها و ساقه آن برخلاف گزنه‌های معمولی گزنده نیست. گذشته از آنچه که ذکر شد در کتاب زبان خوراکیها به‌طور کلی در مورد گزنه آمده است که: ... گزنه معالج غانغرایا (گانگرن-مردگی اعضاء در اثر عفونتهای مزمن) می‌باشد. همچنین از جمله گیاهانی است که در گذشته پزشکان قدیم ایران در معالجه سرطان از آن سود فراوان می‌جسته‌اند. روی این کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۲

اصل در کتب طبی قدیم فصولی فراوان از خواص گزنه جهت معالجه زخمهای چرکی و عفونی، زخمهای سرطانی و زخمهای خوره‌ای و عفونت رحم، مشاهده می‌گردد. نیز از خواص دیگر گزنه این است که ادرار را زیاد می‌کند و قند خون را پائین می‌آورد. در صنعت گونی‌بافی و بافتن طناب نیز از الیاف این گیاه استفاده می‌گردد. گزنه، سینه را باز می‌کند و لیزابه و خلط را از بین می‌برد، همچنین حیض را باز و شهوت را زیاد می‌کند. گزنه سفید تنگی نفس را تسکین می‌دهد و خوردن برگ پخته آن با ماء الشعیر (جوشانده جو) جهت امراض سینه و تنگی نفس مفید و مؤثر است. گذاشتن برگ کوبیده گزنه در سوراخ بینی، خون دماغ را بند می‌آورد. ضماد برگ آن جهت باز شدن دمل و قطع زگیل مخصوصا با عسل تجویز می‌گردد. این ضماد را جهت باز شدن پیچیدگی عصب نیز توصیه کرده‌اند. همچنین ضماد برگ گزنه با نمک جهت درمان گزیدن سگ هار قبل از رسیدن طبیب نافع است. پخته برگ این گیاه با روغن زیتون جهت ورم بناگوش توصیه شده است. مضمضه جوشانده گزنه جهت تقویت لثه و غرغره آن جهت ورم لوزه و ورم زبان کوچک نافع است. با خیساندن ریشه گزنه در الکل ۶۰ درجه و قرار دادن آن به مدت ۱۵ روز در آفتاب، مایعی به دست می‌آید که مالیدن آن به سر از ریزش مو جلوگیری می‌کند.

سرشاخه گلدار و گل گزنه سفید اثر قابض، تصفیه‌کننده خون، مدر، صفرابر، مخدر، مفرح و التیام‌دهنده دارد و برای درمان بیماریهای مختلف مانند اسهالهای ساده، خونرویها، اخلاط خونی، دفع دانه‌های جلدی اطفال، خنازیر، کم‌خونی، آب آوردن انساج، بیماریهای دستگاه تنفس و طحال، عدم دفع ادرار و ترشحات زنانگی مصرف می‌گردد.

مصرف شیره گیاه در دختران جوان مبتلا به کم‌خونی و خونرویهای خارج از موعد قاعدگی و ترشحات زنانگی نتیجه مطلوبی داشته و در حبس البول و عدم دفع ادرار افراد مسن نیز مؤثر است، در استعمال خارجی اثر دادن جوشانده آن بر روی عضو سبب دفع آماسها، تومورها، واریس و دردهای نقرس و بواسیر می‌گردد. پاشیدن گرد خشک گیاه بر روی زخمهای ملتهب به سرعت بهبودی کمک مؤثر می‌کند.

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله با ساقه‌های بالارونده و برگهای شانهای زوج، منتهی به پیچک یا بدون پیچک با برگچه‌هایی به تعداد ۱ تا ۵ جفت و غالباً یک جفتی، کامل و به اشکال سرنیزه‌ای، خطی یا تخم‌مرغی؛ با گل‌های پروانه‌آسای سفید یا زرد یا بنفش منفرد یا خوشه‌ای محوری و میوه نیام باریک و خطی.

خلرها نیز به جز گونه کاشته شده خلر *Lathyrus sativa* همگی جزء علفهای هرز مزارع، زمینهای آیش، تاکستانها، مراتع و مناطق جنگلی دارای نور کافی می‌باشند.

در گیلان نیز چند گونه زیبایی *Lathyrus laxiflorus* با گل‌های بنفش، *Lathyrus vernus* با گل‌های ارغوانی آبی‌شونده و *Lathyrus roseus* با گل‌های ارغوانی متمایل به بنفش در مناطق جنگلی می‌رویند و گونه‌های چندی نیز در مزارع و باغها رویش می‌یابند که از آنجمله‌اند:

Lathyrus annus/ Lathyrus pratensis

Lathyrus aphaca/ Lathyrus rotundifolius

Lathyrus inconspicuus/ Lathyrus sphaericus

Lathyrus laxiflorus/ Lathyrus vernus

Rosaceae: Laurocerasus officinalis (چرم کیله، چرم لیوه، غار گیلاسی): تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است همیشه سبز به بلندی حد اکثر ۶ متر و برگهای بیضوی مستطیلی تا مستطیلی - واژ تخم‌مرغی چرمی بزرگ به رنگ سبز تیره و عطر بادام تلخ، گل‌های خوشه‌ای محوری و میوه‌های شفت آبدار بنفش تیره یا کاملاً سیاه‌رنگ. این گیاه در استان گیلان عموماً در جنگلهای انبوه با نور کم در زیر اشکوب درختان جنگلی رشد می‌نماید، اگرچه ارزش داروئی آن برای کشورهای اروپائی شناخته شده است لیکن در ایران مصرف داروئی چندانی ندارد و در سالهای اخیر در کنار خیابانها و پیاده‌روها به خاطر زیبایی خاص آن کشت می‌گردد. اگرچه در طب سنتی ایران ناشناخته است و لیکن در مداوای برخی از بیماریها نظیر تشنج، سرفه و تنگی نفس مؤثر می‌باشد. برگ آن حاوی اسید سیانیدریک بوده و سمی است.

Lauraceae: Laurus nobilis برگ بو: تیره برگ بو

درخت یا درختچه‌ای است همیشه سبز و معطر، گاه به ارتفاع ۲ تا ۱۵ متر با برگهای چرمی، مستطیلی - سرنیزه‌ای باریک تا تخم‌مرغی پهن با نوک تیز و لبه‌ای مواج.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۳

اگرچه گیاه فوق‌الذکر بومی گیلان و سایر نقاط ایران نمی‌باشد و لیکن در سالهای اخیر به خاطر همیشه سبز بودن و بوی خوش و خواص داروئی متعددی که دارد مورد توجه قرار گرفته اغلب در پارکها و گاهی حاشیه پیاده‌روها و خیابانها کشت گردیده است.

برگ و میوه آن اثر داروئی داشته و از برگ آن به عنوان معرق و دفع نزله استفاده می‌کنند.

امروزه به عنوان چاشنی اغذیه و به‌منظور معطر ساختن برخی کنسروها و خیارشور به کار می‌رود. برگهای آن اثر بادشکن، قی آور، مدر، ضد تشنج و قاعده‌آور دارد. میوه آن به صورت خشک شده دارای اثر درمانی قوی‌تر از برگهاست و برای رفع

کم‌اشتهائی و ضعف معده به کار می‌رود، اسانس آن در صابون‌سازی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Lemnaceae: Lemna spp. عدسک آبی: تیره عدسک آبی

گیاهی است بسیار کوچک و شناور در آب با برگهای کوچک دایره‌ای یا مستطیلی تا تخم‌مرغی باریک فاقد ساقه و ریشه‌های ثابت که با جریانهای آبی حرکت کرده و نقل مکان می‌نماید. عدسکهای آبی عموماً با تراکم زیاد در مردابها و باتلاقیهای با جریان ملایم آب یا راکد رشد می‌کنند. در استان گیلان در مرداب انزلی حد اقل دو گونه از آنها به نامهای *L. trisulca* و *Lemna minor* می‌رویند و مانند لایه‌ای سبزرنگ بر سطح آب شناورند.

علاوه بر عدسک آبی *Spirodela polyrhiza* با برگهای دایره‌ای تا تخم‌مرغی نامتقارن به رنگ سبز در سطح فوقانی و ارغوانی تیره در سطح زیرین و ریشه‌های فراوان سفیدرنگ در آبهای راکد و با جریان ملایم استان در مرداب انزلی و آبگیرهای اطراف رشت، فومن و صومعه‌سرا و کشتزارهای برنج می‌روید.

گیاه دیگری از این تیره به نام *Wolfia arhiza* مانند لکه‌های سبزرنگی با تراکم زیاد در سطح آبهای راکد استان رشد کرده و با جریانهای آب حرکت می‌کند.

Cruciferae: Lepidium sativum تربیزک، تره‌تیزک: تیره شب‌بو

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای منفرد و راست به ارتفاع ۲۰ تا ۵۰ سانتی‌متر منشعب و پرشاخه در بالا با برگهای طوقه‌ای شانه‌ای-ربابی و دم‌برگ بلند و برگهای ساقه‌ای یا دو بار شانه‌ای با طعمی تند. در رشت و اطراف آن به نام ککج شهرت دارد.

تره‌تیزک یکی از گیاهان کاشته شده در ایران است که برگ آن به مصرف تغذیه می‌رسد. این گیاه سریع‌الرشد که سرشار از ویتامین ث است در اغلب باغچه‌ها، و مزارع و گاهی در بشقابها و بر روی کوزه‌های گلی به عنوان زینتی در فصل بهار کشت می‌شود و در مغازه‌های سبزی‌فروشی به فروش می‌رسد.

تره‌تیزک ضد اسکوربوت، اشتها آور، مدر، تصفیه‌کننده خون می‌باشد. به علت دارا بودن یک ماده میکروب‌کش (که در گونه دیگر مشهور آن یعنی بولایغ اوتی یا علف چشمه که در کنار چشمه‌ها و نه‌رها به‌طور خودرو می‌روید خیلی بیشتر است) در معالجه زخم روده و امراض داخلی و سرماخوردگی اثر معجزه‌آسایی دارد. همچنین به علت داشتن یک ترکیب گوگردی در اصلاح دستگاه تنفس تأثیر فراوان دارد و در مداوای سل ریوی، آسم، زکام و سیاه‌سرفه مورد استفاده قرار می‌گیرد. نوشیدن یک فنجان کوچک از آب تیره‌تیزک باعث دفع سموم بدن و انگلهای معده می‌شود. اطباء پیشین مخلوط آب این گیاه با روغن بادام شیرین یا روغن زیتون را برای درمان بند آمدن ادرار و درد کلیه و مثانه مؤثر می‌دانستند. تره‌تیزک ترشحات خارجی بدن، مثل شیر، عرق و ادرار را زیاد و به ترشحات داخلی نیز کمک می‌کند از این جهت مصرف این گیاه و گونه‌های دیگر آن را برای مداوای مرض قند، گواتر و بدبوئی عرق زیر بغل و تعفن رحم بانوان بیمار، توصیه و تجویز می‌کنند. تخم تره‌تیزک که به «حب الرشاد» معروف است اکثر خواص تره‌تیزک را دارا می‌باشد. جوشانده گرم آن قی آور است و بلغم را دفع می‌کند. ضماد آن جهت برطرف کردن کک-مک و جوشهای صورت توصیه شده است.

مؤلف «گیاهان داروئی» می‌نویسد: طبق بررسیهای جدید، چون مصرف تره‌تیزک، برقراری جریان خون را در شرائین قلب، به

علت اثر بازکننده مجاری عروق Vaso-dilat که دارد همواره تأمین می‌نماید، مصرف آن در آئزین صدري Angine de poitrine مفید تشخیص داده شده است. به‌علاوه به عنوان اشتهاآور، مدر و تصفیه‌کننده خون بکار می‌رود. از شیر گیاه یا خیسانده آن در شراب، به عنوان مدر در آب آوردن Hydropysie، خیز عمومی بدن و غیر آن استفاده به عمل آمده و نتیجه مفید حاصل شده است. همچنین مصرف دانه آن به عنوان مقوی معده، خلط‌آور و قاعده‌آور توصیه شده است. از دانه تره‌تیزک در بعضی کشورها مانند حبشه، نوعی روغن استخراج می‌شود و یا از آن، در فرمول بعضی از گردهای حشره‌کش استفاده به عمل می‌آید. اگرچه مصرف تره‌تیزک از نظر درمانی، امروزه کمتر مورد توجه قرار دارد، با این همه به علت سرشار بودن از ویتامینهای آ، ب و ث همچنین مواد کانی فراوان مثل آهن، فسفر، ید، منیزیم، منگنز، مس، روی، آهک و گوگرد، هنوز به داشتن لقب سبزی تندرستی معروف و مورد توجه می‌باشد.

Oleaceae: Ligustrum vulgare برگ نو، مندارچه: تیره زیتون

درختچه‌ای است با ساقه‌های متعدد و پرشاخه به ارتفاع حد اکثر ۴ متر با برگهای تخم‌مرغی سرنیزه‌ای متقابل به رنگ سبز تیره و در شاخه‌های جوان به صورت متقابل متلاقی، بدون کرک و با لبه‌ای کامل. گل‌های سفیدرنگ و کوچک خوشبوی آن در گل‌آذین گرز-پانیکول انتهائی قرار گرفته‌اند. میوه شفت آبدار آن پس از رسیدن به رنگ سیاه درمی‌آید. این درختچه در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد، در خانه‌ها (به صورت پرچین)، باغها، باغچه‌ها، در پارکها و مناطق تفرجگاهی کشت گردیده به

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۴

اشکال گوناگون آن را آرایش می‌نمایند. در مناطق معتدله، نیمه خزان‌کننده بوده و در اغلب ماههای سال برگ‌دار می‌باشد که با سبزی خود شادابی خاص می‌آفریند.

این درختچه، بومی گیلان است و بیشتر در اطراف رشت، لاهیجان، انزلی و آستارا می‌روید.

Liliaceae: Lilium ledebourii سوسن چلچراغ: تیره لاله

گیاهی است پیازدار، پوشیده از فلس‌های متعدد هم‌پوش برگی، فاقد پوشش پوستی با برگهای ساقه‌ای متعدد متناوب یا فراهم چرخه‌ای، سرنیزه‌ای نوک تیز. با ساقه‌ای به بلندی ۳۰ تا ۸۰ سانتیمتر و گل‌های درشت و سفید یا سفید متمایل به زرد که بر روی گلبرگهای آن نقاط قهوه‌ای‌رنگ متعددی به چشم می‌خورد.

سوسن چلچراغ در ایران فقط در استان گیلان و در منطقه عمارلو و داماش می‌روید. سوسن چلچراغ گیاهی است بسیار زیبا و دارای ارزش زینتی قابل توجه.

Caprifoliaceae: Lonicera spp. پیچ امین الدوله: تیره بداغ

گیاهی است درختچه‌ای پرشاخه، بالارونده و پیچنده با برگهای متقابل به بلندی ۲ تا ۵ متر و گل‌های سفید، سفید متمایل به زرد تا قرمز رنگ نامنظم دو لوبه بالوله‌ای بلند که به صورت دوتائی در محور برگها یا در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته و دارای بوی بسیار خوش است.

گونه‌های چندی از این جنس در مناطق جنگلی شمال در بیشه‌زارها، حاشیه جاده‌ها و شیبهای تند حاشیه‌ای جاده‌های جنگلی رویش یافته و با گل‌های سفید و خوشبوی خود جلب توجه می‌نمایند. به عنوان نمونه می‌توان از *Lonicera nummulariifolia*, L. *iberica* معمولی‌ترین گونه آن که در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران کشت می‌شود و با نام پیچ امین الدوله و به غلط یاس شناخته می‌شود *Lonicera caprifolium* است که با ساقه‌های فراوان پیچنده و بالارونده و گل‌های بسیار معطر خود اغلب در حیاط منازل، پارکها و مناطق تفرجگاهی کشت می‌شود.

Leguminosae: Lotus spp. یونجه‌های زرد: تیره نخود

گیاهانی هستند چندساله علفی با ساقه‌ای برافراشته یا گسترده روی سطح زمین به ارتفاع حد اکثر ۴۰ سانتیمتر و با برگ‌های شانه‌ای پنج برگچه‌ای که دو برگچه آن در پای دمبرگ و در محل انشعاب از ساقه قرار گرفته و گوشواره‌مانند به نظر می‌رسد. گل‌های زرد یا بنفش‌رنگ آنها معمولاً به صورت توده‌ای چتری به تعداد یک تا چند عدد در محور برگها یا انتهای شاخه قرار گرفته‌اند. میوه نیام آنها به رنگ قهوه‌ای روشن است.

گونه *Lotus corniculatus* با گل‌های زرد شفاف خوشه‌ای و برگ‌های سبز تیره یا سبز روشن در چمن‌زارها، حاشیه مزارع و باغهای استان و گونه *Lotus gebelia* با گل‌های بنفش یا بنفش متمایل به سفید بیشتر در دره سفیدرود اطراف رودبار و منجیل در حاشیه جاده‌ها و مراتع دامنه‌ای رشد می‌نماید.

Solanaceae: Lycopersicon esculentum (سورخه بادنجان، بادنجان فرنگی): تیره سیب زمینی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست برافراشته یا خوابیده و گسترده روی سطح زمین با برگ‌های مرکب شانه‌ای فرد به رنگ سبز روشن تا تیره گل‌های زردرنگ که به صورت منفرد یا گرزن چندتائی در محور برگها یا انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند. میوه سبز آن پس از رسیدن به رنگ قرمز در می‌آید.

گوجه‌فرنگی یکی از گیاهان زراعی معمولی ایران است و ارزش غذایی و دارویی آن بر کسی پوشیده نیست. گوجه‌فرنگی به صورت خام، پخته، ترشی، رب و ... در غذای روزمره ایرانیان دیده می‌شود و در استان گیلان نیز زراعت گوجه‌فرنگی بسیار رایج است. گوجه‌فرنگی خام سرشار از ویتامین ث می‌باشد و میوه آن خاصیت قلیائی کردن خون را دارد و برای مبتلایان به سنگ کلیه و ورم مفاصل توصیه می‌گردد. افراد مبتلا به حساسیت (آلرژی) باید از خوردن آن پرهیز کنند.

Lythraceae: Lythrum salicaria

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های بلند و پرشاخه به ارتفاع ۲۰ تا

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۵

۱۸۰ سانتیمتر. با برگ‌های تخم‌مرغی یا سرنیزه‌ای باریک و گل‌های ارغوانی‌رنگ در گل‌آذین سنبله‌ای که در چرخه‌های ۳ تا ۸ تائی و در انتهای ساقه قرار گرفته‌اند.

این گیاه در مناطق مرطوب حاشیه رودها و نهرها و بستر رودها و مردابها و باتلاقها همراه گیاهانی هم‌چون نی و لوئی و تاج ریزی رشد می‌نماید.

در استان گیلان در اغلب نقاط مرطوب مثل مرداب انزلی و مرداب امیر کلاویه می‌روید. خاصیت دارویی این گیاه در رفع اسهالهای ساده به تازگی شناخته شده است.

Magnoliaceae: Magnolia spp: ماگنولیاها: تیره ماگنولیا

درخت یا درختچه‌هایی هستند همیشه سبز یا خزان‌کننده با برگهای متناوب و ساده بدون لوب و کامل که در جوانی به وسیله غلافی دربر گرفته شده‌اند.

گل‌های آنها غالباً درشت و زیبا و به رنگهای سفید تا قرمز است.

ماگنولیای تابستانه *M. grandiflora* با برگهای چرمی و سبز روشن، زیبا و همیشه سبز در غالب نقاط ایران و در استان گیلان نیز در حیاط منازل، پارکها و تفرجگاهها کشت شده و گل‌های سفید و درشت آن در فصل تابستان ظاهر می‌گردد. ماگنولیای زمستانه *M. soulangiana* با برگهای خزان‌کننده و سبز و کرک‌دار خود دارای گل‌های ارغوانی یا قرمز درشتی است که معمولاً در فصل بهار، از اوائل فروردین تا اردیبهشت و قبل از پیدایش برگها ظاهر گشته و زیبایی خاصی دارند. این درختچه در استان گیلان در حیاط منازل، پارکها و تفرجگاهها غرس می‌شود.

Rosaceae: Malus orientalis: سیب: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است بدون خار و گاهی با شاخه‌های کم‌ویش خاردار و برگهای خزان‌کننده به اشکال گوناگون بیضوی، تخم‌مرغی، واژ تخم‌مرغی یا شبه کروی، با گل‌های سفید متمایل به صورتی در گل آذین دیهیم ۴ تا ۶ گلی. میوه آن سیب دارای لایه‌های متعدد غضروفی چندپره‌ای در مرکز است که دانه‌ها را دربر می‌گیرند.

درخت سیب در جنگلهای شمال کشور و در کنار نهرها و حاشیه جاده‌های جنگلی و مکانهایی که دارای نور بیشتر هستند گاه به صورت وحشی و خودرو می‌روید.

سیب میوه‌ای است شناخته شده که باغهای وسیعی از انواع اصلاح شده آن در ایران ایجاد شده و یکی از ارقام صادراتی کشور ما محسوب می‌گردد. در طب گیاهی از پوست و برگ درخت سیب و میوه آن برای درمان برخی از بیماریها استفاده می‌شود. از جمله پوست درخت سیب قابض و برگ آن مدر و آرام‌کننده است. میوه آن برای مبتلایان به بیماری قند بسیار مفید است و در رفع کم‌خونی و از بین بردن اسید اوریک و تصفیه خون نیز تأثیر قابل توجهی به جا می‌گذارد.

Malvaceae: Malva sylvestris: پنیرک: تیره پنیرک

گیاهی است دو ساله یا چندساله با ساقه‌ای راست یا برافراشته و منشعب از پائین و برگهای کم‌ویش دایره‌ای و ۵ تا ۷ لوبه با حاشیه‌ای کنگره‌ای.

گل‌های قرمز یا صورتی‌رنگ آن گروهی و خوشه‌مانند در محور برگها یا در انتهای شاخه‌ها قرار دارند.

پنیرک به صورت علف هرز در مزارع، باغها، حاشیه جاده‌ها و مکانهای باز دارای نور کافی رشد کرده. در استان گیلان نیز در باغها، مزارع زراعی و حاشیه مزارع می‌روید.

جنبه‌های دارویی پنیرک برای اغلب مردم ایران شناخته شده است. از این گیاه برای درمان ناراحتیهای سینه، بیماریهای ناشی از

التهاب و تورم اعضاء، تحریکات اعضاء مختلف بدن مانند تحریکات دستگاه گوارش، مجاری ادرار، مجاری تنفسی، نرله‌های ششی و برونشها، سرفه، برونشیت، التهاب مخاطهای بدن به‌طور کلی، استفراغ و اخلاط خونی، ورم لوزتین، آنزینها، بیماریهای کلیه و مثانه، سرخک، مخملک و آبله و رفع یبوست اطفال و افراد مسن استفاده می‌شود. ریشه و برگ له شده پنیرک را به صورت پماد و مرهم برای درمان التهابهای سطحی بدن و جوشهای صورت و دانه‌های جلدی بکار می‌برند.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۶

Leguminosae: Medicago spp. یونجه‌ها: تیره نخود

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله، علفی با برگهای سه برگچه‌ای و غالباً دندانه‌دار با گل‌های منفرد یا خوشه‌ای محوری به رنگهای زرد یا بنفش و میوه‌های نیام ناشکوفای ماریچی و غالباً در گونه‌های یکساله، خاردار و راست یا هلالی و کوتاه در گونه‌های چندساله.

انواع یونجه‌ها نیز مانند شنبلله و شبدر از گیاهان مدیترانه‌ای بوده در استانهای گیلان و مازندران دارای پراکنش قابل توجه می‌باشند و غالباً در مناطق دشتی ساحلی و در دره سفیدرود می‌رویند. از مهمترین انواع یونجه‌ها می‌توان گونه‌های زیر را نام برد:

Medicago minima/ Medicago rigidula

Medicago polymorpha/ Medicago radiata

گونه چندساله **Medicago sativa** یا یونجه معمولی یکی از گیاهان کاشته شده و علوفه‌ای مهم بوده و اغلب در مناطق روستایی مراتع بیلاقی کشت می‌گردد.

Meliaceae: Melia azedarach (شاله‌زیتون، تلخ (شاله‌زیتون، شاله‌پستانه، شال‌سنجد، سنجد تلخ) تیره زیتون تلخ

درخت یا درختچه‌ای است به چوب معطر و ساقه‌ای برافراشته و راست، در بالا منشعب و پرشاخه به بلندی ۲ تا ۵ متر با برگهای متناوب مرکب شانه‌ای، گل‌های معطر، منظم، نر و ماده و بنفش یا ارغوانی‌رنگ آن در گل‌آذین پانیکول محوری قرار گرفته‌اند. میوه‌های شفت گوشتی کروی آن پس از رسیدن به رنگ زرد درآمده و شبیه زیتون می‌باشد.

زیتون تلخ درختی است که در غالب نقاط استان گیلان در باغها، حاشیه جاده‌ها و جلگه‌های جنگلی دیده می‌شود و هنگام گل دادن شبیه چتری به رنگ بنفش زیبایی خاصی دارد.

اگرچه در طب سنتی ایران زیتون تلخ مصرف ویژه‌ای ندارد، اما می‌توان از پوست آن به عنوان مقوی، نیرودهنده، قابض، تب‌بر، ضد اسکوربوت و ضد کرم استفاده کرد. مصرف زیاد آن موجب مسمومیت می‌شود. پوست آن برای درمان بیماریهای مختلف ناشی از کمبود ویتامین ث و تبهای شدید و تب نوبه توصیه می‌گردد. برگ آن در استعمال خارجی بر روی محل دردناک روماتیسم اثر مسکن دارد.

Leguminosae: Melilotus officinalis اکلیل‌الملک: تیره نخود

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای منشعب و پرشاخه به ارتفاع ۴۰ تا ۲۵۰ سانتیمتر و برگهای سه برگچه‌ای و دم‌گذار و

دندانه‌ای با گل‌های زردرنگ خوشه‌ای طویل و میوه نیام ناشکوفای کوچک.

گیاه مذکور یکی از علفهای هرز مناطق مختلف ایران بوده، اغلب در حاشیه مزارع، باغها، کنار جاده‌ها و پیاده‌روها و مزارع آیش می‌روید. در استان گیلان نیز در دره سفیدرود، اطراف رودبار و منجیل، عمارلو و مناطق مختلف جلگه‌های پست ساحلی رشد می‌نماید.

برای مصارف داروئی سرشاخه‌های گلدار گیاه که حاوی کومارین، اسید ملیوتیک، تاننها و مواد رنگی فلاونها هستند بکار می‌روند. این مواد نفوذپذیری مویرگها را کاهش داده و خون را رقیق می‌کنند، مصرف بیش از حد آنها مسمومیت داده ایجاد خونریزی، سردرد، سرگیجه و تهوع می‌نماید.

سرشاخه گلدار گیاه اثر آرام‌کننده، مدر و هضم‌کننده دارد.

دم کرده آن در رفع تحریکات عصبی، بی‌خوابیهای ناشی از بیماریهای مختلف، بیخوابیهای اطفال، احساس اضطراب و سرگیجه، دردهای عصبی، میگرن، دردهای روماتیسمی، عدم دفع ادرار، التهاب و ورم کلیه و مثانه، سوء هضم، قولنجهای کبدی و غیره دارد. در استعمال خارجی به صورت مرهم و پماد برای رفع دردهای روماتیسمی، جمع شدن شیر در پستان و رفع جوشهای صورت بکار می‌رود.

Melissa officinalis: Labiatae فرنجمشگ (بارنگبو، بارنگبویه، بادر، بادرونه، ترنگان، ترنجان) تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست و شاخه‌دار به بلندی ۲۸ تا ۹۵ سانتی‌متر و برگهای تخم‌مرغی پهن تا بیضوی قلبی‌شکل و دندانه‌دار.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۷

چرخه‌های حاوی گلها متشکل از ۴ تا ۱۲ گل زرد کم‌رنگ سفیدشونده و گاهی دارای رگه‌های پنی‌رکی است.

فرنجمشگ گیاهی است بسیار معطر و خوش‌بو که در گیلان با نامهای محلی بارنگبو، بارنگبویه، بادر، عاشق‌تره، نازبوی، بادرونه، ترنگان و ترنجان شناخته می‌شود. در غالب نقاط استان به ویژه در جنگلهای تنک، بیشه‌زارها در شیبهای صخره‌ای، سنگلاخها، کنار نهرها و جاده‌ها می‌روید. خواص داروئی آن را اکثر مردم می‌شناسند. اخیرا در منابع و کتابهای داروئی از گیاه فوق‌الذکر با نام بادرنجبویه یاد شده است که صحیح نیست و بادرنجبویه به *Dracocephalum moldavica* گفته می‌شود که گیاهی است کشت شده در ایران و در آذربایجان شرقی و غربی به مقیاس وسیع کشت می‌گردد و عرق آن به نام محلی عرق بادرشبی مصرف می‌گردد.

بادرنجبویه از گیاهان داروئی مهمی است که از زمان قدیم، مصارف درمانی زیادی داشته است. از بادرنجبویه عرقی می‌گیرند که به نام عرق بادرنجبویه معروف است و اگر محل گزش عقرب، مار، زنبور و یا حیوانات زهردار دیگر را با آن بشویند سودمند خواهد بود.

شیخ رئیس ابو علی سینا در کتاب قانون، بادرنجبویه را در ردیف داروهای مقوی قلب قرار داده و آن را در علاج بیماریهای بلغمی و سودایی، مفید دانسته و از آن به عنوان گیاهی شادی‌آور، توان‌بخش قلب، علاج خفقان، داروی سکسکه و خوشبوکننده دهان یاد کرده، دکتر علی زرگری در کتاب «گیاهان داروئی» می‌نویسد:

«بادرنجبویه دارای اثر نیرودهنده، ضد تشنج، مقوی معده، بادشکن و هضم‌کننده است. اسانس آن دارای خاصیت ضد تشنج و

آرام کننده با اثری قاطع می باشد، مشروط بر آنکه به مقادیر کم و درمانی به کار رود. این اسانس رنگ زرد و بوی بسیار مطبوع شبیه به بوی لیمو دارد و در فراورده های داروئی مختلف مصرف می شود.» بادرنجبویه در منازل نواحی شمال ایران، بطور خودرو می روید و از آن برای رفع ناراحتیهای هضمی، نفخ، رفع استفراغ زنان باردار و سردردهای یکطرفه (میگرن) استفاده به عمل می آید. بادرنجبویه را به عربی «مفرح القلب المحزون» گویند لذا برای رفع ناراحتیهای روحی از قبیل حزن، اندوه، نگرانی، افسردگی و کابوس بسیار مفید است. مؤلف کتاب گیاه درمانی سنتی «گلستان شفا» می نویسد: بنا به نظر جمهور پزشکان اسلامی چون ابن سینا و حکیم مؤمن، مصرف بادرنجبویه، مقوی قلب و زیاد کننده اعمال حیاتی بدن بوده، برای درمان خستگیهای روحی، بی حوصلگی، کج خلقیها، تندخوییهای دختران جوان، عصبانیت، حالت مالیخولیائی، هیستری، طپش قلب، سرگیجه، سردردهای با منشأ عصبی، سنکپ (توقف ناگهانی قلب)، ضعف قلب، ضعف حافظه، احساس صداهای مبهم در گوش، درد دندان، تأخیر قاعدگی دختران و زنان ضعیف اثر شفافبخش دارد. قسمت مورد استفاده این گیاه، سرشاخه های گلدار گیاه یا منحصرا برگهای بدون دمیرگ آن است.

جهت استفاده باید ۲ تا ۳ قاشق غذاخوری از گیاه خشک را در ۱/۵ لیوان آب جوش دم کرد یا جوشانید و صبح و ظهر و شب یک فنجان با کمی قند مانند چای میل کرد و این عمل را تا رفع ناراحتیهای خود ادامه داد.

Mentha aquatica: Labiatae پونه آبی، سوسنبر: تیره نعناع

گیاهی است چندساله، علفی، با بوی بسیار تند و غالباً به رنگ صورتی روشن و ساقه های رونده روی زمینی سبز یا ارغوانی رنگ و ساقه گل دهنده ای به بلندی حد اکثر ۹۰ سانتیمتر و برگهای تخم مرغی تا تخم مرغی - سرنیزه ای. گیاه فوق الذکر در استان گیلان بیشتر در کنار آبراهه ها، حاشیه رودها، جویبارها و دره های جنگلی دارای آب دائمی و مناطق مرطوب حوالی مردابها و باتلاقها می روید. در فصل بهار قبل از رویش دیگر سبزیها گاهی سرشاخه های جوان آن مورد استفاده قرار می گیرد. خواص داروئی چندی به شرح زیر دارد: از دم کرده سرشاخه های آن برای رفع بی اشتهائی، ناراحتی معده، گاز شکم، اسهال و تشنجات و غیره استفاده می شود.

Mentha longifolia: Labiatae پونه، پودنه (پینه): تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با کرکهای گوناگون و بوی تند و بسیار شدید با ساقه های زیرزمینی پوشیده از برگهای فلس مانند و ساقه گل دهنده ای به بلندی ۴۰ تا ۱۲۰ سانتیمتر. برگها بدون دمیرگ یا دارای دمیرگهای کوتاه، مستطیلی بیضوی تا مستطیلی - سرنیزه ای، گلها در گل آذین سنبله ای متشکل از چرخه های متراکم و نزدیک به هم قرار گرفته اند و رنگ آنها بیشتر بنفش یا سفید است. گیاه فوق الذکر معمولاً در سراسر استان در مناطق مرطوب حاشیه جویبارها و مردابها و باتلاقهای دارای آب شیرین رشد می نماید و گاهی در فصل بهار که شاخه های آن جوان و دارای برگهای نازک و ظریف است به کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۸ عنوان سبزی خوردن مصرف می شود. عرق پونه نیز به عنوان گیاه داروئی برای عموم مردم شناخته شده است و برای درمان نفخ و دفع ناراحتیهای معده و درمان بی اشتهائی مورد استفاده قرار می گیرد.

Mentha pulegium: Labiatae خال‌واش، کوت‌کوتی: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست یا گسترده روی زمین به بلندی ۱۰ تا ۴۰ سانتیمتر و برگهای بیضوی باریک با قاعده‌ای باریک‌شونده تا شبه دایره‌ای و دم‌برگ بسیار کوتاه. گلها به رنگ بنفش در چرخه‌های چندتایی بر روی محور گل آذین قرار گرفته و گل آذین شبه سنبله‌ای می‌باشد.

این گیاه که بوئی بسیار تند دارد در غالب نقاط استان در مناطق مرطوب رشد می‌نماید و با نامهای محلی خال‌واش یا کوت‌کوتی برای غالب مردم گیلان شناخته شده است و در فصل بهار به عنوان سبزی خوردن در بازار سبزی‌فروشها فروخته می‌شود. خال‌واش دارای خواص داروئی به شرح زیر است: بادشکن، محلل، صفرابر، خلط‌آور، ضد نزله و ضد عفونی‌کننده. برای درمان سیاه‌سرفه، آسم، هیستری، نفخ، نقرس بکار رفته و قاعده‌آور است. در رفع نزله‌های ششی مفید بوده و با مصرف آن سرفه آرام می‌گردد. چون اثر محرک صفرادر هضم را نیز آسان می‌کند.

Mespilus germanica: Rosaceae ازگیل (کونوس): تیره گل سرخ

درختچه‌ای است خاردار (بعضی از انواع کشت‌شده آن بدون خار) به بلندی ۲ تا ۳ متر و ساقه‌ای شاخه‌دار و به رنگ قهوه‌ای با برگهای سرنیزه‌ای تا واژ تخم‌مرغی، با لبه‌ای کامل یا دندانه‌ای ریز. گلهای آن سفید است و میوه‌ای قهوه‌ای‌رنگ و ترش‌مزه می‌دهد.

ازگیل در استان گیلان در غالب نقاط، در حاشیه جاده‌ها، باغها، مزارع، بیشه‌زارها، نه‌رها و رودخانه‌ها و جنگلهای متروکه رشد می‌نماید، انواع پیوندی و اصلاح شده آن نیز در بعضی نقاط همراه سایر درختان مثمر کشت می‌گردد و میوه آن در فصل پائیز در غالب میوه‌فروشها فروخته می‌شود.

ازگیل را در شمال بیشتر به اسامی ترشه‌سر، کنس، کنوس، کندس، فطر و فطر می‌شناسند. در کتابهای طب قدیم نام آن «زعرور کبیر» ثبت شده است.

میوه درخت ازگیل از نظر ترکیبات شیمیائی دارای مقداری تانن، قند، اسید مالیک و اسید سیتریک است. از جوشانده برگ ازگیل محلولی به دست می‌آید که برای درمان ورم مخاط گلو و انواع بیماریهای چرکی گلو به صورت غرغره استفاده می‌شود. میوه نارس ازگیل و شربتی که از برگ و میوه نارس آن تهیه می‌شود برای درمان ورم روده و جلوگیری از اسهالهای شدید مؤثر است. در قدیم غالبا درویشان از درخت ازگیل چوبدستی تهیه می‌کردند و معتقد بودند تماس این چوب با دست خواص فراوان دارد. طبق مندرجات کتاب خوردنیهای شفابخش یکی از پزشکان معاصر اروپائی معتقد است اگر زنان باردار گردنبندی از چوب ازگیل به گردن بیاویزند از سقط جنین مصون می‌مانند. برگ و ریشه درخت ازگیل را اگر خشک کرده به صورت گرد درآورند، سپس آنرا در شراب طبی گرم ریخته صبح ناشتا میل کنند تبهای مالاریائی را درمان خواهد کرد. میوه ازگیل به علت دارا بودن مقدار قابل توجهی ویتامین «ب» برای تقویت اعصاب مفید است؛ برای معالجه کم‌خونی، نقرس، دفع سنگ کلیه و دردهای استخوانی کمتر نیز مؤثر می‌باشد. جهت درمان این قبیل امراض بیشتر از هسته ازگیل استفاده می‌شود بدین طریق که هسته ازگیل را در آفتاب خشک می‌کنند، سپس آن را کوبیده به صورت گرد درمی‌آورند و با شراب سفید مخلوط می‌کنند. محلول به دست آمده را پس از بیست و چهار ساعت، صبح ناشتا می‌نوشند و درمان را دو تا سه هفته ادامه می‌دهند.

Moraceae: Morus alba (توت، درخت توت (توته‌دار): تیره توت

درختی است یک پایه یا دو پایه با ساقه‌ای قطور و ارتفاعی تا ۳۰ متر با شاخه‌های بسیار و شیرابه‌ای شیرین‌رنگ و برگ‌های تخم‌مرغی تا تخم‌مرغی پهن با نوکی تیز یا دراز و قاعده‌ای قلبی‌شکل و بدون تقسیم، یا لوب‌دار.

میوه توت کاملاً شناخته شده است و به علت داشتن ساکارز توسط مبتلایان به بیماری قند مصرف می‌گردد؛ به عنوان خشکبار و آجیل نیز در غالب قنادیها و آجیل‌فروشیها بفروش می‌رسد. چوب توت به سبب مقاومت زیاد در برابر پوسیدگی دارای ارزش ویژه‌ای در صنایع کشتی‌سازی است. از سوی دیگر در گیلان اهمیت زیادی برای درخت توت قائل هستند زیرا این استان مرکز پرورش کرم ابریشم است و برگ درخت توت نیز غذای اصلی کرم ابریشم محسوب می‌شود، به همین جهت در اغلب شهرستانهای استان باغهای وسیعی از درختان توت دایر شده است. در ضمن درخت شاه‌توت *Morus nigra* نیز در غالب نقاط استان صرفاً به علت میوه‌اش کشت می‌گردد و میوه سیاه‌رنگ و خوشمزه آن به مصرف تغذیه می‌رسد.

از نظر طب سنتی میوه توت، چه سفید و چه سیاه و چه خشک و چه تازه، ملین، مدرّ و مصلح خون است و خشکی دماغ را برطرف می‌کند. کبد و طحال

کتاب طبّی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۲۹

را تقویت می‌کند و همچنین مقوی نیروی جسمی و جنسی است.

توت سفید به عقیده ابو علی سینا: «گرم و تر و توت ترش شامی (شاه توت)، مایل به سردی و رطوبت است.» همچنین توت سفید دارای کمی از ماده البومینوئید، مواد چربی، پکتین و سقّر است و سرشار از مواد قندی گلوکز، املاح معدنی، تانن و اسید سوکسینیک و ویتامینهای آ و ث می‌باشد.

میوه خشک توت سفید با این که شیرین است برای مبتلایان به مرض قند ضرری ندارد و مبتلایان به چاقی هم می‌توانند از آن استفاده نمایند. جوشانده پوست، ریشه و برگ درخت توت ادرار را زیاد می‌کند و شیره برگ‌های آن تب‌بر و التیام‌بخش زخمها و جراحات است.

به گفته ابن سینا: «اگر برگ توت را با برگ تاک و برگ انجیر سیاه در آب باران بپزند، موی را سیاه کند.» یعنی خضاب مؤثر و خوبی است.

آب ریشه درخت توت مسهلی قوی است، مخصوصاً اگر اول شب آن را تیغ بزنند و تراویده‌های شب را جمع کنند. این آب جهت درد دندان و باز شدن پپله آن، همچنین باز شدن دمل مفید است. صمغ پوست درخت توت نیز همین خاصیت را دارد. مضمضه جوشانده برگ درخت یا جویدن صمغ آن، برای محکم کردن لثه مفید است و از کرم‌خوردگی دندان جلوگیری می‌کند. عصاره برگ توت ضد سم قوی است و ضماد میوه کال آن با سرکه جهت مداوای ترکیدگی و شکاف پوست بدن بکار می‌رود.

کاربرد داروئی میوه و برگ توت هم جایگاهی خاص در طب سنتی ایران دارد. پوست، ریشه و برگ درخت توت مدر هستند؛ شیره برگ آن تب‌بر و التیام‌دهنده و دافع کرم است و میوه‌اش اثر ملین دارد؛ در بیماریهای سینه از آن استفاده می‌شود، سرشار از ویتامین آ و ث است.

Myriophyllum spicatum :Haloragaceae

گیاهی است علفی چندساله و آبی شناور یا غوطه‌ور در آب با ساقه‌های فراوان و غالباً به صورت توده‌ای و انبوه و کاملاً سبزرنگ، با برگهای فراهم متشکل از ۳ تا ۶ قطعه شانه‌ای-درفشی.

این گیاه خاص مناطق رویشی دارای آب شیرین مانند حاشیه دریاچه‌ها، رودها و کانالهای آب با جریان ملایم می‌باشد. در استان گیلان بیشتر در مرداب انزلی روئیده و پناهگاه مناسبی برای زندگی لاروماهیها و سایر آبیان محسوب می‌گردد.

Myrtaceae: Myrtus Communis مورد: تیره مورد

درختچه‌ای است همیشه سبز با برگهای چرمی ساده و متقابل و معطر به ارتفاع حد اکثر ۱/۵ متر و پرشاخه و توده‌ای و بدون کرک و گل‌های سفید و زیبای پرپرچم. و میوه‌های سته‌ای شبه کروی تا بیضوی پهن که به هنگام رسیدن سیاه‌رنگ می‌گردد. مورد برای ایرانیان مظهر سبزی و شادابی است و در اکثر نقاط ایران رشد کرده حتی در بعضی از شهرها از جمله شیراز در حاشیه خیابانها کشت گردیده است. در استان گیلان در منطقه رودبار و منجیل در دره سفیدرود می‌روید. از نظر مصارف داروئی ضد عفونی کننده و دافع کرم است.

مورد مقوی معده، نیرودهنده و قابض است؛ میوه مورد برای درمان بیماریهای دستگاه تنفس و سرفه و مجاری ادرار بکار می‌رود. همچنین در موارد ضعف عمل دستگاه هضم، اسهال، ترشحات زنانگی و خونریزها مورد استفاده قرار می‌گیرد. اسانس مورد اثر ضد عفونی کننده، بندآورنده خون و آرام‌بخش دارد.

Cruciferae: Nasturtium officinale تره تیزک آبی، بولاغ اوتی، علف چشمه: تیره شب بو

گیاهی است علفی چندساله و آبی با ساقه‌های رونده که در محل بندها ایجاد ریشه‌های فراوان می‌نماید. ساقه آن به بلندی حد اکثر ۹۰ سانتیمتر می‌رسد و برگهای شانه‌ای آن دارای ۳ تا ۷ جفت برگچه مستطیلی-بیضوی کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۰

جانبی و برگچه انتهائی شبه دایره‌ای و با دندانهای نامنظم است. تره تیزک آبی دارای طعم تند می‌باشد. تره تیزک یکی از گیاهان داروئی است و معمولاً در جریان آبهای شیرین و چشمه‌ها می‌روید. برای مصارف داروئی سرشاخه و برگ گیاه به صورت تازه مصرف می‌گردد و دارای خاصیت تصفیه کننده خون، نیرودهنده، مدر، اشتها آور، مقوی معده و آرام کننده دردهای عصبی است. برای درمان بیماریهای ریه، سل، بیماریهای معده، یرقان، روماتیسم، نقرس، بیماریهای کلیه، طحال و کبد مورد استفاده قرار می‌گیرد. سرشاخه‌های تازه بولاغ اوتی سرشار از ویتامین آ، ث و ای است.

Nymphaeaceae: Nelumbium caspicum لاله مردابی، نعله باقلی: تیره نیلوفر آبی

گیاهی است آبی با ساقه‌های زیرزمینی غوطه‌ور و برگهای سپری شکل بزرگ به قطر ۲۰ تا ۵۰ سانتیمتر شناور یا هوائی، دم گل‌های بلند آن حامل یک گل درشت با گلپوشهای خارجی گلبرگ آسای ریزان و درونی گلبرگ آسای متعدد به رنگ قرمز است و دانه‌های آن در میان طبقی (نهنجی) چوب‌پنبه‌ای قرار گرفته که پس از رسیدن سیاه‌رنگ می‌گردند.

شعله باقلی یکی از گیاهان زیبای استان گیلان (مرداب انزلی و مرداب امیر کلاهی) است که در اوائل تابستان به گل نشسته و یکی از مناظر زیبا و دیدنی استان را بوجود می‌آورد. دانه‌های آن در حالت سبز و نارس گاهی توسط مردم بومی به عنوان

خوراکی مصرف می‌شود.

Nepeta cataria: Labiatae نوعی نعناع: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست به بلندی ۵۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر، در بخش فوقانی پرشاخه، برگهای تخم‌مرغی و گل‌آذین سنبله‌مانند، متشکل از گل‌های بسیار زیاد متراکم سفیدرنگ. گیاه فوق‌الذکر بیشتر در اراضی مرتعی و جنگلهای دارای نور فراوان استان رشد می‌کند. اثرات دارویی آن شناخته شده نیست. می‌توان از جوشانده سرشاخه‌های آن برای مداوای ناراحتیهایی که ریشه عصبی دارد مثل میگرنها و غیره استفاده نمود زیرا گیاه اثر تسکین‌دهنده دارد. هم‌چنین جهاز هاضمه را تحریک و عادت ماهانه را تسهیل می‌نماید.

Nerium oleander: Apocynaceae خرزهره: تیره خرزهره

درختچه‌ای است با ساقه‌ای غالباً منشعب و پرشاخه از پائین، گاهی دارای ساقه‌ای مشخص به ارتفاع ۲ تا ۴ متر، شیرابه‌دار با برگهای چرمی همیشه سبز متقابل یا فراهم، اغلب فراهم سه‌تایی، بیضوی شکل باریک و نوک‌تیز. گل‌های سفید یا قرمز درشت و قیفی شکل آن در گل‌آذین محوری یا انتهایی گرزق قرار گرفته و میوه برگه آن حاوی دانه‌هایی است که دارای کرک فراوان می‌باشد. خرزهره درختچه‌ای است که در غالب نقاط گرمسیری و معتدله ایران رشد می‌کند، ولی گونه فوق‌الذکر دارای گل‌های پرپر بوده به صورت زینتی در پارکها، بلوارها، حاشیه خیابانها، حیاط منازل و گلدانها کشت می‌گردد.

Nicotina tabacum: Solanaceae تنباکو، توتون (پاپروس): تیره سیبزمینی

گیاهی است علفی یکساله، پوشیده از کرکهای چسبناک، با ساقه‌ای به ارتفاع حد اکثر ۱۵۰ سانتیمتر و برگهایی با دم‌برگ بلند و پهنکی تخم‌مرغی - بیضوی بزرگ. جام گل بزرگ لوله‌ای، قیفی شکل زرد یا زرد متمایل به ارغوانی آن غالباً در انتهای شاخه‌ها در گل‌آذینی سنبله‌ای قرار گرفته و میوه کپسول آن ایجاد دانه‌های بسیار می‌نماید. توتون در استان گیلان یکی از گیاهان زراعی است که در غالب نقاط جلگه‌ای زراعت شده و برگهای آن برای تهیه توتون و تنباکو به مصرف می‌رسد. توتون دارای الکلوئید نیکوتین است و خواص دارویی چندانی ندارد. به صورت لوسیونهای مختلف جهت دفع حشرات بکار می‌رود. پماد حاصل از برگ توتون برای دفع کچلی، سودا، اولسره‌های عفونی و دفع شپش سر بکار می‌رود.

Nymphaea alba: Nymphaeaceae نیلوفر آبی سفید: تیره نیلوفر آبی

گیاهی است آبی و دائمی با برگهای بزرگ قلبی شکل شناور در سطح آب
کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۱

و گل‌های سفیدرنگ درشت که غالباً توسط کاسبرگ‌های سبزرنگ و سرنیزه‌ای شکل و غالباً ریزان دربر گرفته می‌شود. این گیاه در غالب برکه‌ها و باتلاق‌های استان گیلان در اطراف بندر انزلی رشت، لاهیجان، زیباکنار و مرداب امیرکلایه دیده می‌شود و اهمیت آن به علت زیبایی خاصی است که با گل‌های شناور و سفیدرنگ و درشت خود ایجاد می‌نماید. قسمتهای مختلف نیلوفر آبی مخصوصاً ساقه‌های آن اثر قابض و نیرودهنده دارد. گل‌های آن تا حدودی تخدیرکننده است. طب سنتی این گیاه را از داروهای مؤثر برای تسکین قوای جنسی می‌داند و شربتی را که از ریزوم و گل نیلوفر آبی تهیه شده باشد برای رفع اشتهای جنسی به ویژه در زنان تجویز می‌کند. این شربت در مداوای ناراحتیهای عصبی و بی‌خوابی نیز مؤثر است. دم‌کرده گل نیلوفر آبی نیز دارای همین آثار است و جهت درمان بیماریها و ناراحتیهای ذکر شده مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Nuphar lutea: Nymphaeaceae نیلوفر آبی زرد: تیره نیلوفر آبی

گیاهی است آبی و دائمی با برگ‌های بزرگ قلبی‌شکل شناور در سطح آب و گل‌های زردرنگ و درشت که کاسبرگ‌های آن نیز به رنگ زرد بوده و با دم گل نسبتاً بلندی از سطح آب بالاتر می‌ایستد. اهمیت آن بیشتر به علت زیبایی رنگ گل‌های آن است. این گیاه در غالب مناطق برکه‌ای و باتلاقی استان رویش دارد.

Gentianaceae: Nymphoides spp. تیره قنطوریون

گیاهانی هستند چندساله آبی با ساقه‌های زیرزمینی شناور یا رونده و برگ‌های دمبرگدار یا بدون دمبرگ. غالباً شناور در آب با گل‌های سفید یا زردرنگ کوچک با دمگل برافراشته، دسته‌ای و گروهی و به‌ندرت منفرد. جنس فوق دارای گونه‌هایی به نامهای *Nymphoides peltata* با گل‌های زرد و برگ‌های متقابل و *Nymphoides indicum* با گل‌های سفید و برگ‌های منفرد می‌باشد که هر دو گونه در استان گیلان در برکه‌ها، باتلاقها و استخرهای آب اطراف لاهیجان، رشت و بندر انزلی رشد می‌نمایند.

Labiatae: Ocimum basilicum: تیره نعناع

گیاهی است یکساله علفی با ساقه‌ای راست و پرشاخه به بلندی تا یک متر و برگ‌های تخم‌مرغی تا مستطیلی تقریباً بدون کرک یا دارای کرک‌های غده‌ای منقوط و دمبرگ بلند و گل‌های چرخه‌ای تا شش‌تایی سفید یا صورتی‌رنگ بر روی محور گل‌آذین. گیاه فوق الذکر یکی از گیاهان زراعی گیلان بوده و در مزارع و باغها به عنوان سبزی خوردن کشت می‌گردد و نیز یکی از سبزیهایی است که معمولاً در فصل تابستان در کنار هرسفره‌ای دیده می‌شود. دم‌کرده سرشاخه‌های آن اثر ضد تشنج، نیرودهنده، مقوی معده و مدر دارد.

مصرف آن برای رفع سردردهای یکطرفه، سردردهای عصبی، تقویت عمل دستگاه هضم، از بین بردن نفخ، سرگیجه، دل‌پیچه، سرفه، آئزین و سیاه‌سرفه توصیه می‌گردد. ریحان اثر زیادکننده شیر دارد. دانه ریحان لعاب فراوان داشته و نرم‌کننده است و در رفع ورم کلیه و ترشحات زنانگی مورد مصرف قرار می‌گیرد، کلیه قسمتهای گیاه اثر مؤثر جهت دفع التهاب‌های نزله‌ای دستگاه مجاری ادرار دارد. اسانس ریحان در صنایع عطرسازی و ساخت بخور و در صنایع غذایی به عنوان ماده معطر بکار می‌رود.

Oenothera biennis: Onagraceae گل مغربی

گیاهی است دوساله با کرکهای پراکنده و ساقه‌ای راست به ارتفاع ۱۰ تا ۱۵۰ سانتی‌متر، برگهای سرنیزه‌ای متناوب و گل‌های منظم سنبله‌ای برگدار در انتهای شاخه‌ها که با گلبرگهای زردرنگ شفاف خود زیبایی خاصی را به وجود می‌آورد. گل‌های این گیاه غالباً در هوای تاریک و نیمه روشن باز و در نور شدید آفتاب بسته می‌شود، به همین علت آن را گل مغربی می‌نامند. این گیاه در استان گیلان بر روی شنهای ساحلی بین رشت و انزلی تا آستارا رویش می‌یابد و نوع اصلاح شده و پرورش یافته آن در مناطق معتدله و معتدله سرد در باغچه‌ها کشت می‌شود.

از دانه این گیاه روغنی به نام **Onager** به دست می‌آید که در درمان نارسائی تغذیه، مسمومیت‌های ناشی از الکل، تصلب مغز و نخاع و همچنین رفع خشکی پوست مورد استفاده قرار می‌گیرد.

کتاب طبى انتزاعى (فارسى) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۲

Olea europaea: Oleaceae زيتون: تيره زيتون

درختی است با تنه‌ای راست و برافراشته و تاجی پرشاخه و گسترده با برگهای چرمی همیشه سبز به ارتفاع ۱۰ متر و برگهای متقابل ساده، سرنیزه‌ای تا واژ تخم‌مرغی به رنگ سبز تیره و بدون کرک در سطح فوقانی و خاکستری یا نقره‌ای پوشیده از کرکهای شوره‌سری در سطح زیرین، گل‌های معطر سفید یا سفید متمایل به زرد در گل‌آذین پانیکول در محور برگها یا انتهای شاخه‌ها و میوه سته‌ای گوشتی که به هنگام رسیدن سیاه‌رنگ می‌گردد و لیکن غالباً به صورت سبزرنگ مورد استفاده قرار می‌گیرد.

درخت زيتون ابتدا در آسیای صغیر (ترکیه) شناخته شد و اکنون در اکثر نقاطی که دارای آب و هوای مدیترانه‌ای هستند غرس می‌شود، ولی سرما را تا هشت درجه زیر صفر تحمل می‌کند. عده‌ای معتقدند وطن اصلی زيتون ایتالیاست و برخی نیز سوریه و سواحل مدیترانه غربی را زادگاه اصلی زيتون می‌دانند. روغن زيتون در سراسر جهان مورد استفاده است. میوه زيتون نیز به صورتهای مختلف مصرف خوراکی و درمانی دارد. می‌گویند درخت زيتون هزار سال عمر می‌کند و برخی نیز عمر این درخت را تا دو هزار سال می‌رسانند. این درخت بعد از چهار سال ثمر می‌دهد. رودبار گیلان مهمترین محل پرورش زيتون در ایران است به طوری که برای مشخص ساختن این محل از سایر نقاط که رودبار نام دارند آنرا رودبار زيتون می‌نامند.

روغن زيتون غیر از مصارف خوراکی مصرف دارویی نیز دارد و مخصوصاً برای لینت مزاج در طب سنتی و طب جدید تجویز می‌شود. روغن زيتون به دو صورت خام و پخته مصرف می‌شود؛ خام آن را در انواع سالادها می‌ریزند و در برخی از نقاط مخصوصاً مناطق پرورش درخت زيتون روغن آن را برای سرخ کردن مواد غذایی به کار می‌برند. روغن زيتون سرشار از ویتامین «آ» و املاح معدنی مخصوصاً پتاسیم است.

در طب سنتی خواص بسیاری برای زيتون ذکر شده است.

در عصاره آبی برگهای زيتون ماده‌ای وجود دارد که موجب کاهش فشار خون می‌شود. پوست درخت زيتون نیز مصارف طبی دارد و مانند پوست درخت گنه‌گنه تب‌بر است. جویدن برگ زيتون برای درمان زخمهای دهان مؤثر است. از دم کرده شاخه و برگ و میوه و ریشه زيتون برای درمان سردرد و میگرن و سرگیجه استفاده می‌کنند. شستشوی دهان و لثه‌ها با آب و نمکی که زيتون در آن پرورده شده است برای استحکام لثه‌ها و دندان مفید می‌باشد.

صمغ درخت زیتون را در طب سنتی برای تقویت حافظه و درمان سرفه‌های مزمن تجویز می‌کردند. میوه زیتون را اگر با فشار معتدلی نرم کنند، اولین روغنی که از آن گرفته می‌شود موسوم به روغن فشار اول یا روغن بکر و دست نخورده می‌باشد که برای مصارف داروئی باید منحصرآ از آن استفاده شود.

اگر میوه‌های زیتون را قبل از روغن‌گیری تخمیر کنند و سپس روغن آنرا بگیرند، روغنی که از آن بدست می‌آید موسوم به روغن تخمیر شده می‌باشد و طعم آن زیاد مطبوع نیست.

بالاخره اگر تفاله‌های زیتون را با آب جوش و داغ مخلوط کنند و فشار دهند، روغن پستی از آن بدست می‌آید که موسوم به روغن جهنم می‌باشد و آن را در صابون‌سازی به کار می‌برند.

روغن زیتون داروی ضد سم است و خاصیت آن در این مورد معروف می‌باشد. بدین ترتیب که وقتی خورده شود سموم را در خود حل کرده، به علاوه جدار روده و معده را اندود خواهد کرد تا سموم نتوانند به خون راه یابند. از خواص شگفت‌انگیز دیگر روغن زیتون این است که اگر صبح ناشتا خورده شود کمک به کبد‌های تنبل می‌کند و کیسه صفرا را به فعالیت واداشته، از تولید و تکثیر میکروبها در امعاء جلوگیری می‌نماید. همچنین برای اشخاصی که از درد کبد می‌نالند داروی شفابخش ممتازی است.

به علاوه روغن زیتون در دفع سنگهای صفراوی، رفع یبوستهای مزمن، قولنجهای ناشی از نفریت (التهابات و ضایعات کلیوی) و مسمومیت‌های ناشی از سرب مخصوصا برای کارگران چاپخانه‌ها که با حروف سربی سروکار دارند، بسیار مفید و مؤثر است.

[۳]

کتب طبى انتزاعى (فارسی)؛ ج ۳؛ ص ۴۳۲

ز روغن زیتون برای درمان انسداد روده ناشی از یبوستهای مزمن، بیماری‌هایی که ایجاد التهاب در دستگاه‌های داخلی می‌نماید اثری مفید دارد؛ و بالاخره از روغن زیتون می‌توان در رفع آفتاب‌زدگی، گزش مار و حشرات استفاده به عمل آورد و حتی معتقدند که اگر به ملایمت بر روی پوست بدن مالیده شود در درمان استسقاء و آب آوردن انساج اثرات نیکو ظاهر می‌نماید. در کتاب «قانون» آمده است:

«... همه نوع از روغن زیتون تن را توان بخشد. جنبش را زیاد کند.

پالاینده است ... روغن زیتون وحشی موی را نگه می‌دارد و نمی‌گذارد زود سفید شود اما به شرطی که هرروز استعمال کنند. روغن زیتون نارسیده وحشی، در علاج قرحه تر، قرحه خشک، گری مفید است ... روغن زیتون شسته داروی درد پی و عرق النسا (سیاتیک) است. کسانی که نقرس دارند با روغن زیتون کهنه جای نقرس را بیندایند نفع بینند ... روغن زیتون کال با معده سازگار است ... زهرخورده اگر روغن زیت را با آب گرم بخورد با اینکه دلش

کتب طبى انتزاعى (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۳

بهم می‌خورد ولی از قوت سم می‌کاهد...».

در تاریخچه استفاده درمانی از روغن زیتون چنین مندرج است که مردمان قدیم برای حفظ سلامت خود، روغن زیتون را پس از خروج از حیات به بدن خود می‌مالیدند و جنگجویان نیز قبل از زورآزمایی، بدنهای برهنه خود را به روغن زیتون آلوده می‌کردند. در زمان حاضر روغن زیتون در فورمول‌عده بسیاری از فرآورده‌های داروئی مانند پمادها و فرآورده‌های زیبایی وارد شده است.

پوست و برگ درخت زیتون، دارای طعم تلخ و اثر مدر، مقوی، قابض، تب‌بر و کم‌کننده فشار خون است. دو خاصیت اخیر بیشتر در برگ زیتون وجود دارد.

بررسیهای مارتز **Martz** در سال ۱۹۳۸ نشان داد که جوشانده برگ درخت زیتون اثر قاطع، در کم کردن فشار خون دارد و چون تأثیر آن در ۸۰ درصد از مبتلایان مثبت بوده، بدین جهت می‌توان از آن برای کم کردن فشار خون استفاده کرد. میوه رسیده و یا قوتی‌رنگ زیتون، مقوی معده و زهکش دستگاه گوارش است و اشتها را زیاد می‌کند. نیروی جنسی را تقویت می‌نماید. زیاده‌روی در خوردن میوه پرورده آن در آب نمک، باعث لاغری و بی‌خوابی می‌گردد. ضماد گوشت میوه رسیده زیتون از پوسته پوسته شدن و شوره سر جلوگیری می‌کند. ضماد میوه نارس آن جهت سوختگی از آتش و مالیدن آن با پیه و آرد گندم جهت رفع سفیدی ناخن و بخور میوه مزبور با هسته جهت تنگی نفس و امراض ریوی سودمند می‌باشد. علاوه بر آنچه ذکر گردید، آب میوه زیتون نیز جهت درمان داء الثعلب (موخوره و گری) و داء الحیه (فلس شدن پوست) اثری نیکو دارد.

Leguminosae: Onobrychis michauxii نوعی اسپرس: تیره نخود

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های متعدد به بلندی ۳۰ تا ۷۰ سانتیمتر، برافراشته و راست با برگهای مرکب شانه‌ای ۴ تا ۹ جفت برگچه‌ای تخم‌مرغی یا بیضوی با گل‌های سفید یا سفید متمایل به زرد خوشه‌ای پرگل محوری یا انتهائی و میوه‌های نیام شبه دایره‌ای کرکدار پوشیده از خارهای کوتاه و تیغالی.

اسپرس در ایران دارای گونه‌های متعدد بوده رایج‌ترین آنها **Onobrychis sativa** است که با نام فارسی اسپرس به سبب خاصیت علوفه‌ای قابل توجه آن در غالب نقاط کشت می‌گردد. و لیکن گونه فوق‌الذکر یکی از گیاهانی است که در فصل بهار در دره سفیدرود در اطراف رستم‌آباد تا رودبار و منجیل و عمارلو به فراوانی دیده می‌شود و با گل‌های سفید یا سفید متمایل به زرد خود زیبایی خاصی به منطقه می‌دهد.

گل‌های اسپرس در فاصله ماه‌های اردیبهشت تا اوائل تیر ظاهر می‌شود و چون نوش فراوان دارد زنبور عسل را به سوی خود جلب می‌کند. دانه‌های آن خاصیت معرق دارد.

Labiatae: Origanum vulgare مرزنگوش: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله به بلندی حد اکثر ۱۰۰ سانتیمتر و در بخش فوقانی پرشاخه، برگها دم‌برگ‌دار یا تقریباً بدون دم‌برگ، تخم‌مرغی، بیضوی تا گرد؛ پوشیده از کرک‌های غده‌ای منقوط؛ گلها در چرخه‌های چندتائی بر روی محور گل‌آذین و یا اغلب گلها به صورت سنبله‌ای بر روی شاخه‌های متعدد قرار گرفته‌اند؛ رنگ گل اغلب سفید و گیاهی ارغوانی یا صورتی است.

گیاه فوق‌الذکر در استانهای گیلان و مازندران در مناطق جنگلی با نور فراوان در شیبهای صخره‌ای آهکی و غیر آهکی و بیشه‌زارها در حاشیه جاده‌های با شیب تند رویش می‌یابد. این گیاه خواص داروئی متعددی داشته در طب سنتی از آن استفاده‌های متعدد به عمل می‌آید. سرشاخه گلدار گیاه اثر نیرودهنده داشته و در ردیف مقویهای تلخ قرار دارد چون خاصیت

مدر، مقوی، مسکن اعصاب و قاعده آور و ملین دارد در بیماریهای مختلف توصیه می گردد. مصرف دم کرده آن برای درمان سرفه، نذله های مزمن، آسم مرطوب، زردی، درد گلو، دردهای عصبی، آب آوردن انساج، تأخیر حالت قاعدگی، دردهای ماهانه زنان، ضد عفونی کننده، خلط آور و ضد تشنج به کار می رود. این گیاه در رابطه با بی اشتها، ناراحتیهای هاضمه یا صفاوی و اسهال مؤثر است.

Oxalidaceae: Oxalis corniculata: شیدر ترشک (نورشه واش، زردگله): تیره شیدر ترشک

گیاهی است یکساله یا چندساله با ساقه های متعدد و برگهای سه برگچه ای، و برگچه های واژقلبی و عمیقاً چالدار؛ گلهای زرد رنگ آن به صورت منفرد یا چندتائی و چترمانند در محور برگها قرار گرفته و در حالت میوه برگشته است، میوه کپسول آن استوانه ای، کشیده و پوشیده از کرکهای متراکم می باشد.

گیاه فوق الذکر به صورت علف هرز در مناطق جلگه ای و باز استان گیلان در اطراف رشت، بندر انزلی، لاهیجان و آستارا به فراوانی می روید.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۴

Paeniaceae: Paeonia wittmanniana: گل صدتومانی: تیره گل صدتومانی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه ای منشعب به ارتفاع حد اکثر ۱ متر و برگهای قاعده ای متناوب دو بار سه تائی و برگهای فوقانی سه تائی یا دو بار سه تائی و گلهای عموماً زرد یا کرم رنگ و درشت با پرچمهای زیاد و میوه چند برچه ای فولیکول که پس از شکوفائی زیبایی خاصی دارد.

گل صدتومانی یکی از گیاهان جنگلی شمال ایران بوده در استان گیلان در جنگلهای میان بند تا ارتفاعات مناطق مختلف از جمله اسالم - خلخال، لاهیجان - سیاهکل و دیلمان - فومن می روید.

Rhamnaceae: Paliurus spina - christi: سیاه تلو (سیاتلی، سه بور، کرکت): تیره کنار

درختچه ای است خزان کننده خاردار با ساقه ای منشعب و شاخه دار و عموماً سیاه رنگ به ارتفاع ۲ تا ۳ متر، با برگهای متناوب تخم مرغی به رنگ سبز روشن تا سبز تیره یا گوشواره ای خاردار، گلهای کوچک زرد رنگ در گل آذین گرزنی تنک و میوه خشک و سخت آن کروی شکل فشرده و بالدار به رنگ زرد که پس از رسیدن قهوه ای روشن یا تیره رنگ می شود.

سیاه تلو درختچه ای است که در غالب نقاط خشک و جنگلهای مخروطی و بیشه زارها، دره های عمیق و مناطق متروکه و نقاط روشن و پرنور می روید و در استان گیلان در دره سفیدرود، در کنار جاده رشت - انزلی و آستارا و مناطق مخروطی جلگه ای دیده می شود.

این گیاه از قدیم الایام مورد شناسائی مردم بوده و از آن استفاده های درمانی به عمل می آمده است. در گذشته به عنوان قابض، مقوی، مدر و ضد نذله مصرف می شد و ریشه و برگ آن جهت درمان نذله و اسهال بکار می رفت.

میوه گیاه به طوری که در کتب علمی و داروئی جدید منعکس است، دارای اثر مدر و دفع کننده اوره اسید اوریک خون است و از آن می توان جهت کاهش کلسترول و فشار خون و رسوبهای ادراری نیز استفاده نمود. از پوست ساقه گونه ای از سیاه تلو،

در آمریکای شمالی به صورت چای استفاده می‌شود که به نام چای نیوجرسی شهرت دارد. به سیاه‌تلو در منطقه وسیعی از گیلان قره‌تیکان (خارسیاه) و در طوالش بورتیکان (خارزرد)، چنگل و سیه‌بور گفته می‌شود.

Papaveraceae: Papaver spp شقایقها، کوکناها: تیره خشخاش

گیاهانی هستند یکساله، دوساله یا چندساله به ارتفاع ۱۰ تا ۹۰ سانتیمتر با برگهای شانه‌ای بریده یا شانه‌ای بخش و گل‌های منفرد یا خوشه‌ای اغلب به رنگ قرمز و کاسبرگهای سریع‌ریزان و میوه کپسول که حاوی دانه‌های بسیار زیاد می‌باشد. به‌طور کلی این دسته از گیاهان به صورت علف هرز در مزارع و باغها کنار جاده‌ها و پیاده‌روها می‌رویند. اغلب سریع‌الرشد بوده در فصل بهار تا اواخر اردیبهشت و اوایل خرداد گل و میوه داده از بین می‌روند. گل آنها زیبایی خاصی داشته و اغلب مورد توجه مردم قرار می‌گیرد.

گونه‌های چندی از این جنس به نامهای *Papaver arenarium Orientale*, *Papaver* و *Papaver tenuifolium* در استان گیلان می‌رویند.

Utricaceae: Parietaria officinalis تیره گزنه

گیاهی است علفی چندساله به ارتفاع حد اکثر ۱۰۰ سانتیمتر و ساقه‌ای راست و گاهی در بخش فوقانی شاخه‌دار. برگهای تخم‌مرغی - سرنیزه‌ای تا تخم‌مرغی یا بیضوی و گل‌های فاقد گلبرگهای رنگی که به صورت خوشه‌ای در محور برگها قرار گرفته‌اند.

این گیاه خاص استانهای گیلان و مازندران بوده و در مناطق جنگلی شمال در کف جنگل، کنار نهرها و گاهی در باغها به صورت علف هرز می‌روید.

گیاهی است داروئی و لیکن در تمام ایران کاملاً ناشناخته می‌باشد و در هیچ یک از عطاریها و مغازه‌های فروش داروی سنتی دیده نمی‌شود. از دم‌کرده سرشاخه گیاه جهت دفع کلیه بیماریهای مجاری ادرار که دارای حالت التهابی باشد می‌توان استفاده نمود. همچنین برای درمان ورم کلیه، کمی دفع ادرار، ورم مثانه، آب آوردن انساج و استسقاء بکار می‌رود.

گونه دیگری از این گیاه با نام فارسی گوش موش *Parietaria judaica* با ساقه‌های انبوه و فشرده به هم غالباً در شکاف صخره‌ها و در ارتفاعات مراتع، در کنار جاده‌ها و مناطق دارای نور کافی می‌روید.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۵

Hamamelidaceae: Parrotia persica انجیلی (هیزمدار، توئی، تویه، دمیرانجیلو، دمیرآغاجی، انجول، آسوندار): تیره انجیلی

درختچه یا درختی است خزان‌کننده با ساقه‌ای عموماً قهوه‌ای تیره یا قهوه‌ای متمایل به قرمز به بلندی ۱۵ تا ۲۵ متر با تاجی گسترده و منشعب و تنه‌ای که گاهی از پائین چندشاخه بوده و به طرق گوناگون درهم تنیده و به هم گره می‌خورد و نقشهای زیبایی را می‌آفرینند. برگهای آن متناوب بیضوی و گل‌های کوچک آن در گل‌آذینی سرسان و به تعداد ۲ تا ۶ عدد در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند. میوه کپسول چوبی آن دارای دو دانه قهوه‌ای‌رنگ شفاف و بدون کرک می‌باشد.

انجیلی یکی از درختان جنگلی شمال ایران بوده در استانهای گیلان و مازندران در مناطق جنگلی متروکه می‌روید. چون آن فاقد ارزش صنعتی است و دارای سختی و سنگینی خاصی است به طوری که در نجاری قابل استفاده نیست و فقط برای تبدیل به زغال مناسب است.

Geraniaceae: Pelargonium sp. شمعدانها: تیره شمعدانی

گیاهانی هستند چندساله علفی با ساقه‌های گوشتی، راست یا رونده و پیچان و گاهی چوبی با برگهای متقابل به اشکال گوناگون و با بوی خوش، گل‌های زیبا و متنوع آن با رنگهای گوناگون سفید، صورتی، قرمز، بنفش و قرمز متمایل به بنفش عموماً در گل‌آذین دیهیم و چتری‌شکل محوری یا انتهائی قرار گرفته‌اند.

شمعدانها در ایران گیاهانی کاشته شده هستند و در غالب نقاط سرد و معتدله سرد در حیاط منازل، باغچه‌ها و گلدانها کشت و پرورش داده می‌شوند.

در استان گیلان انواع آن را به عنوان زیتنی در باغچه‌ها و گلدانها نگهداری می‌کنند. تعداد گونه‌های شمعدانی در جهان از ۲۳۰ گونه متجاوز است و انواع دورگ و هیبرید آن نیز بسیار زیاد و متنوع است.

از معمولی‌ترین انواع آن در ایران می‌توان از شمعدانی پیچ *Pelargonium zonale* شمعدانی عطری *Pelargonium graveolens* و شمعدانی معمولی نام برد.

Rosaceae: Persica vulgaris هلو: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه‌ای است با ساقه برافراشته و راست و غالباً پرشاخه به ارتفاع حد اکثر ۵ متر و شاخه‌های جوان بدون کرک با برگهای سرنیزه‌ای - بیضوی تا سرنیزه‌ای کشیده و گل‌های ارغوانی تا قرمز، به‌ندرت سفیدرنگ، غالباً منفرد یا چندتائی در انتهای شاخه‌های کوچک و میوه شفت آبدار که عموماً پوشیده از کرک‌های فراوان بوده به اشکال کروی و تخم‌مرغی، به رنگهای خاکستری متمایل به زرد تا قرمزرنگ و با هسته‌ای قرمزرنگ با حفره‌های بسیار. ارزش اقتصادی میوه هلو بر کسی پوشیده نیست و جنبه‌های داروئی آن کاملاً شناخته شده است.

هلو در اکثر نقاط ایران از جمله گیلان نیز کشت می‌گردد و یکی از میوه‌های پیش‌رس تابستانی محسوب می‌گردد. پوست درخت هلو تب‌بر و ضد کرم بوده، گل آن مسهل و مدر است، میوه هلو ملین و نفاخ است. میوه آن برای بهداشت پوست مؤثر می‌باشد.

Umbelliferae: Petroselinum crispum جعفری: تیره جعفری

گیاهی است دوساله بدون کرک با ساقه‌ای راست و به ارتفاع ۵۰ تا ۸۰ سانتی‌متر و برگهای شانه‌ای بدون کرک با قطعات واژ تخم‌مرغی - گوه‌ای تا سرنیزه‌ای - خطی با لوبهای عمیق و غالباً معطر. گل‌های زردرنگ این گیاه در گل‌آذینی چتری در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند.

این گیاه در نقاط مختلف ایران کشت می‌شود. در استان گیلان نیز وارد زراعت شده و اغلب در باغچه‌ها و مزارع کشت می‌گردد و به عنوان یکی از سبزیهای خورشتی مصرف می‌گردد.

ریشه جعفری اثر مدر و اشتها آور دارد. جوشانده ریشه و به طور کلی تمام قسمت‌های گیاه در موارد آب آوردن انساج، خیز عمومی بدن، سنگ کلیه، اختلالات دستگاه هضم، نفخ، زردی، بیماری‌های کبد، طحال، تنگی نفس، ترشحات زنانگی، قطع حالت قاعدگی در زنان جوان و بیماری‌های جلدی مصرف می‌گردد. میوه جعفری خواصی شبیه ریشه آن دارد. له شده گیاه در رفع انسداد مجاری شیر، ضرب خوردگی و خون مردگی بکار می‌رود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۶

Phaseolus vulgaris: لوبیا؛ تیره نخود

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای برافراشته یا بالارونده و پیچان با برگچه‌های تخم‌مرغی تا تخم‌مرغی - دایره‌ای. نوک دراز. دارای گل‌های سفید، صورتی یا ارغوانی پروانه‌آسای خوشه‌ای و میوه نیام با دانه‌های متعدد. لوبیا یکی از گیاهان زراعی بوده، در غالب نقاط ایران به خصوص گیلان و مازندران کشت می‌گردد. و آن را به صورت مختلف تازه با نام لوبیا سبز، کنسرو، دانه‌های رسیده و ... مصرف می‌کنند. میزان مواد غذایی و پروتئین موجود در لوبیا بسیار زیاد است. میوه سبز لوبیا، ساقه و دانه نارس آن اثر مدر و معالج بیماری قند دارد. از جوشانده نیام لوبیا می‌توان در موارد آب آوردن انساج، روماتیسم مزمن، سیاتیک، نقرس، بیماری‌های کلیه و مثانه، ورم حاد و مزمن مفاصل و دانه‌های جلدی نیز استفاده کرد. در معالجه بیماری‌های قلب و گردش خون، تیفوئید، آلومینوری زنان باردار و در کلیه بیماری‌های مزمن مجاری ادرار، حتی سنگ کلیه و نقرس نیز قابل استفاده می‌باشد.

Physalis alkekengi: عروسک پشت پرده، کاکنج؛ تیره سیب‌زمینی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های زیرزمینی خزنده و رونده و ساقه‌ای ساده یا شاخه‌دار راست به ارتفاع ۳۰ تا ۹۰ سانتیمتر با برگ‌های تخم - مرغی کامل دم‌برگ‌دار و گل‌های سفید رنگ محوری و منفرد کوچک با میوه‌ای سته‌ای نارنجی قرمز رنگ شفاف که در پوسته‌ای مشبک و شفاف شبه کروی به رنگ قرمز یا نارنجی متمایل به قرمز دربر گرفته می‌شود و از رشد کاسبرگ به وجود می‌آید.

عروسک پشت پرده در ایران به ویژه در استان‌های گیلان و مازندران و مناطق جنگلی و حاشیه رودها می‌روید و گاهی به صورت علف هرز در باغها و نهالستان‌های دارای خاک نسبتاً خوب دیده می‌شود.

کاکنج یا عروسک پشت پرده در طب سنتی دارای مصارف داروئی بوده و کاربردهای گوناگونی برای آن نوشته‌اند. میوه گیاه اثر مدر و ملین دارد؛ برگها و ساقه و کاسه گل آن در ردیف داروهای مقوی قلب و تصفیه کننده خون می‌باشد، مصرف آن را در رفع خیز عمومی بدن ناشی از آلومینوری، بیماری‌های سخت کلیه و مثانه، سنگ کلیه، استسقاء، نقرس و یرقان توصیه می‌نمایند. از ضماد برگ آن در استعمال خارجی به عنوان نرم کننده پوست و ناراحتی‌های جلدی استفاده می‌شود.

قسمت مورد استفاده این گیاه، میوه آن است، ولی از برگها و دانه‌های آن نیز استفاده می‌توان کرد. میوه آن سرشار از ویتامین «ث» می‌باشد و تقریباً دو برابر لیمو ترش ویتامین «ث» دارد. علاوه بر آن، دارای جوهر لیمو و قندهای گوناگون نیز می‌باشد.

ابو علی سینا در خاصیت کاکنج در کتاب «قانون» می‌نویسد: «افشره آن در معالجه قرحه (زخم) و از میان بردن چرک و ریم گوش و نرم کردن سختی‌های کهنه شده ناصور (ناسور) سودمند است.»

صاحب کتاب «قرا بادین کبیر» نیز ضمن تأیید نظرات ابو علی سینا به خاصیت مخدر این گیاه اشاره کرده می‌نویسد: کاکنج منوم در تخدیر، قوی‌تر از خشخاش منوم است و در جای دیگر آن را در اخراج صفرا و اقسام کرم معده مفید ذکر کرده و عصاره میوه این گیاه را در درمان بواسیر نافع دانسته است.

در برگ‌های کاکنج ماده تلخی وجود دارد و از میوه و کاسبرگ‌های آن یک ماده رنگین استخراج می‌کنند. همچنین میوه این گیاه، ملین، برگ و ساقه و کاسبرگ‌های آن مقوی و تصفیه‌کننده خون و از داروهای مؤثر برای ورم حاصل از پیدایش آلبومین در ادرار است. به اعتبار نوشته ابن سینا قرحه مجرای بول را مداوا می‌کند. علاوه بر آنچه ذکر گردید کاکنج در علاج برونشیت، ضعف نفس، تنگی نفس، یرقان، استسقاء و نقرس مفید می‌باشد، اما مصرف زیاد آن مرگ‌آور و کشنده است.

Phytolaccaceae: Phytolacca americana: سرخاب کولی: تیره سرخاب کولی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای دارای شاخه‌های فراوان و معمولاً- قرمز رنگ به بلندی حد اکثر ۳ متر و برگ‌های دمبرگدار، سبزرنگ تخم‌مرغی- سرنیزه‌ای با رگبرگ‌های کاملاً مشخص و گل‌های فاقد گلبرگ سبز، صورتی یا ارغوانی شونده آن در خوشه‌های انتهائی قرار گرفته‌اند؛ میوه سته‌ای آبدار آن در ابتدا قرمز و پس از رسیدن سیاه‌رنگ می‌گردند. سرخاب کولی یکی از علفهای هرز مناطق جلگه‌ای استان گیلان بوده و غالباً بر روی خاک‌های دست دوم و جابجا شده رشد می‌نماید، از این گیاه برای رنگ‌آمیزی الیاف پارچه‌ها استفاده می‌شود.

سرخاب کولی اثرات سمی و خطرناکی داشته اندام‌های مختلف آن در طب سنتی به میزان و مقیاس بسیار کم و با احتیاط به کار می‌رود. میوه این گیاه اثر مسهلی و اعضاء مختلف آن مانند ریشه اثر قوی‌آور دارد. مؤثرترین قسمت گیاه کتب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۷

ریشه آنست ولی برگ و میوه گیاه نیز مانند ریشه اثر قوی‌آور دارد. از سرخاب کولی برای درمان سوء هاضمه، اسکوربوت، سیفلیس، دانه‌های جلدی مزمن، بواسیر و به خصوص روماتیسم مزمن استفاده می‌کنند. به علاوه این گیاه دارای کاربردهای متعدد دیگر است که مهمترین آنها خاصیت ضد کرم و «دیس منوره» (عسر الطمث) است که به آن قاعدگی دردناک هم می‌گویند، زیرا قاعدگی گاهی با درد شدید همراه می‌گردد.

مصرف ریشه گیاه سرخاب کولی یا هر یک از قسمت‌های دیگر این گیاه باعث مرگ اطفال و نیز موجب مسمومیت افراد بالغ می‌گردد. اثرات سمی آن، با عوارض گوارشی و کم شدن تنفس ملاحظه شده است. عصاره گیاه مزبور خاصیت سرطان‌زایی دارد. از این رو هنگام کار کردن با آن باید از دستکش استفاده کرد و به این جهت کاربرد این گیاه، از سوی بعضی متخصصان و اهل فن، چه به عنوان گیاه داروئی و چه به عنوان گیاه زینتی در گلدان، به‌طور جدی ممنوع و خطرناک اعلام گردیده است. به سرخاب کولی در صومعه‌سرا و اطراف آن قرمز دانه گویند.

Umbelliferae: Pimpinella affinis: تره‌نیزک باغی (شاله جعفری): تیره جعفری

گیاهی است علفی دوساله یا چندساله با ساقه‌ای راست و پرشاخه در بخش فوقانی، به ارتفاع حد اکثر ۶۰ سانتیمتر و برگ‌های طوقه‌ای و قاعده‌ای با دمبرگ بلند و یک بار شانه‌ای با قطعات تخم‌مرغی- گرد و برگ‌های ساقه‌ای با قطعات کامل یا خطی و گل‌های سفید این گیاه در گل‌آذینی چتری با شعاعهایی به تعداد ۱۵ تا ۲۵ عدد قرار گرفته‌اند.

گیاه فوق الذکر غالباً به صورت علف هرز در مزارع یا چمنزارها و باغها و بیشه‌زارها می‌روید.

Plantaginaceae: Plantago lanceolata: کاردی: تیره بارهنگ

گیاهی است علفی چندساله به بلندی تا ۴۵ سانتیمتر و بدون ساقه، برگهای سرنیزه‌ای - تخم‌مرغی، سرنیزه‌ای یا سرنیزه‌ای باریک، کامل یا با دندانه‌های نامنظم بدون دم‌برگ یا دم‌برگ‌دار، غالباً طوقه‌ای با رگبرگهای کاملاً برجسته و موازی. در این گیاه ساقه گل‌دهنده وجود ندارد بلکه گل‌آذین سنبله‌ای آن که شبیه دم‌گربه می‌باشد بر روی دم‌گل بلندی که از میان برگهای طوقه‌ای بیرون می‌آید قرار دارد.

این گیاه به صورت علف هرز در غالب نقاط استان در کنار دریا، چمنزارها، زمینهای مرطوب، حاشیه نهرها، کنار جاده‌ها و مناطق رها شده می‌روید.

ریشه و برگ و دانه گیاه کاردی اثر قابض و تصفیه‌کننده خون دارد و در رفع ناراحتیهای آسم، ورم مخاط دهان و درد دندان و گوش مؤثر است.

Plantaginaceae: Plantago major: بارهنگ (بارتنگ، جرجول، چرغول، خرغول و رماج): تیره بارهنگ

گیاهی است علفی به بلندی حد اکثر ۵۰ سانتیمتر، فاقد ساقه‌ای مشخص با برگهای طوقه‌ای بیضوی - تخم‌مرغی تا تخم‌مرغی - گرد. گل‌آذین سرسان و فاقد برگ آن به طول ۳ تا ۳۰ سانتیمتر دارای گل‌های متعددی است که به صورت تنک نسبتاً جدا از یکدیگر بر روی محور سنبله قرار گرفته‌اند.

گیاه فوق در اغلب مناطق استان در کنار نهرها و رودخانه‌ها، پیاده‌روها و مراتع و باغها دیده می‌شود و با نام فارسی بارهنگ کاملاً شناخته شده است.

کاربردهای دارویی آن برای همگان شناخته شده است.

ریشه، برگ و دانه بارهنگ اثر قابض و نرم‌کننده دارد و از آنها به عنوان تصفیه‌کننده خون، آرام‌بخش و رفع تحریکات در نزله‌های مزمن برونشها، نزله‌های مجاری ادرار و دستگاه هضم، رفع ناراحتیهای آسم مرطوب، اسهالهای ساده، ورم مخاط دهان، درد دندان و درد گوش استفاده می‌شود، جوشانده گیاه کامل به عنوان یکی از بهترین داروها جهت نزله‌های مزمن ششی و برای دفع ناراحتیهای دستگاههای تنفسی کودکان مورد استفاده قرار می‌گیرد.

فرآورده‌های بارهنگ در رفع خون‌رویهای ریوی، وجود خون در اخلاط، بیماریهای کبدی، زردی و استفراغ و احساس سوزش در مری اثر قاطع دارد.

جوشانده دانه بارهنگ در رفع بیماریهای التهابی کلیه و مثانه مخصوصاً وجود خون در ادرار مؤثر می‌باشد. اگر برگ تازه بارهنگ به مدت چند ساعت در آب جوشیده قرار گرفته و روی زخمهای باز گذاشته شود زخمها را از آلودگی حفاظت کرده به سرعت التیام می‌بخشد، بارهنگ داروی مناسبی برای درمان ناراحتیهای مجاری تنفسی است و در درمان سرفه، سیاه‌سرفه، گرفتگی صدا و ترشحات برونشها مؤثر است. قرار دادن برگ تازه و له‌شده بارهنگ

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۸

در محل گزیدگی زنبور عسل و پشه درد آن را تسکین می‌دهد.

Plantaginaceae: Plantago psyllium اسفرزه: تیره بارهنگ

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست و پرشاخه به ارتفاع حد اکثر ۳۵ سانتیمتر با برگهای متقابل غشائی یا کاغذی سرنیزه‌ای - خطی، گل‌های کوچک بدون گلبرگ در گل آذین سنبله‌ای متراکم و پرگل با میوه کپسول حاوی یک یا دو دانه قهوه‌ای‌رنگ

اسفرزه به صورت علف هرز در مزارع و زمینها و تپه‌های شنی ساحلی رشد می‌نماید. گونه‌های چندی از *Plantago* یا اسفرزه به مصرف داروئی می‌رسند که علاوه بر گونه فوق الذکر می‌توان از *P. ciliata* و *Plantago ovata* هم نام برد که در دره سفیدرود، اطراف رستم آباد، منجیل، رودبار و شنهای ساحلی بین رشت و انزلی و اطراف بندر انزلی می‌روید.

از برگ گیاه در طب سنتی به عنوان التیام‌دهنده زخم و جراحات استفاده می‌شود. دانه گیاه اثر ملین دارد زیرا پس از جذب آب ورم کرده و به‌طور مکانیکی موجبات لینت و سهولت دفع را فراهم می‌کند. دانه گیاه برای رفع یبوستهای مقاوم، نزله‌های مزمن، دیسانتری، اسهالهای ساده، بیماریهای ناشی از التهاب کلیه و مثانه و خون‌ریزی ریه بکار می‌رود. در صنعت از لعاب دانه گیاه برای آهار پارچه استفاده می‌شود.

در استعمال خارجی لعاب دانه گیاه را برای درمان ورم چشم بکار می‌برند.

Platanaceae: Platanus orientalis چنار: تیره چنار

درختی است با تنه‌ای راست و ضخیم به بلندی حد اکثر ۳۰ متر و قطر ۲ متر دارای برگهای پنجه‌ای پهن و بزرگ و گل‌های کپه‌ای، سرسان و آویزان. تنه چنار در انتها پرشاخه است.

این درخت در ایران دارای جنبه تقدس بوده، اغلب در کنار اما مزاده‌ها، مساجد، قبرستانها کشت می‌گردد. بیشتر به صورت کشت شده در کنار جویبارها در دره‌های عمیق دارای خاکهای رسوبی و غنی، کنار رودها و خیابانها و پیاده‌روها کشت می‌گردد و ندرتا به صورت خودرو دیده می‌شود.

اگرچه چنار در استان گیلان به صورت خودرو و طبیعی دیده نمی‌شود، اما در سالهای اخیر در اغلب مناطق در کنار خیابانها کشت گردیده است.

چوب چنار در نجاری، صنایع قالب‌سازی، مبل‌سازی، تهیه تخته و الوار مصرف دارد.

Liliaceae: Polygonatum polyanthemum شقائق، مهر سلیمان: تیره لاله

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های زیرزمینی افقی و خزنده و ضخیم و ساقه هوایی ساده به ارتفاع ۱۵ تا ۶۵ سانتیمتر با برگهای متناوب تخم‌مرغی پهن یا باریک یا بیضوی. گل‌های سفیدرنگ آن در محور برگها به تعداد ۱ تا ۴ عدد با دم‌گلی بلند به صورت آویزان قرار گرفته و میوه‌های سته‌ای آن آبی متمایل به سیاه می‌باشد.

شقائق در مناطق جنگلی یا بیشه‌زارها و مراتع ارتفاعات بالای استانهای شمالی ایران رشد کرده ریشه‌های ضخیم آن (ساقه‌های رونده) که دارای گره‌های بسیار است توسط مردم جمع‌آوری شده به مصرف تهیه مربا می‌رسد.

شقائق مدر بوده و در معالجه بیماری قند (دیابت) مؤثر است.

Polygonaceae: Polygonum spp. علف هفت‌بندها؛ تیره علف هفت‌بند

گیاهانی هستند یکساله تا چندساله دائمی و گاهی درختچه‌ای و بالارونده که به سبب بندبند بودن ساقه آنها که عموماً به وسیله گوشواره‌ای لوله‌ای دربر گرفته می‌شود به این نام شهرت یافته‌اند. عموماً فاقد گلبرگ بوده و کاسه گل آنها در انتها رنگی شده شبیه گل به نظر می‌رسد، میوه فندقه‌ای آنها سه گوشه یا عدسی شکل بوده و توسط گلپوش پوشیده شده‌اند.

علفهای هفت‌بند از نظر نوع گل آذین و برگها به دو گروه تقسیم می‌شوند:

یک گروه دارای گل‌های خوشه‌ای و انتهائی و برگهای پهن و عموماً رطوبت-پسند و دیگر گروه دارای گل‌های پراکنده و تنک که عموماً در محور برگها قرار گرفته و برگهای کوچک و خشکی‌پسند دارند.

علف هفت‌بندها در استان گیلان دارای پراکنش و تنوع زیاد بوده از مشهورترین گونه‌های دارای برگهای پهن آن می‌توان *Polygonum convolvulus* را نام برد. که بالارونده و پیچنده است و اطراف بندر انزلی و در مناطق جلگه‌ای جنگلی با نور کافی می‌روید. گونه دیگری به نام *Polygonum hydropiper* در صورت تر بودن و باران خوردن پس از تماس با بدن ایجاد سوزش ملا-یمی می‌نماید و احتمالاً آن را کره گزنه یا فلفل آبی گویند. گونه‌های دیگری از علفهای هفت‌بند به نامهای *Polygonum lapathifolium* و

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۳۹

Polygonum persicaria

عموماً در مناطق مرطوب حاشیه باتلاقها، مردابها، نه‌رها، جویبارها و رودها می‌رویند. از علفهای هفت‌بند دارای برگهای کوچک اغلب خشکی‌پسند می‌توان به گونه‌های *Polygonum aviculare* و *Polygonum hyrcanicum* اشاره نمود.

گونه *Polygonum baldschuanicum* که حالت درختچه‌ای و پیچنده و بالا-رونده دارد به عنوان پرچین بر روی نرده‌ها و دیوارهای کنار باغها و باغچه‌ها کشت می‌گردد. بعضی از گونه‌های علف هفت‌بند دارای ارزش دارویی بوده و در طب سنتی مورد استفاده قرار می‌گیرند. از برگهای جوان *Polygonum aviculare* در فصل بهار به عنوان سبزی صحرائی استفاده می‌شود، سرشاخه‌های آن قابض و بندآورنده خون است و از آن برای متوقف کردن خونریزیهای داخلی و خارجی علیه ترشحات معده و اسهالهای سخت استفاده می‌شود. جوشانده این گیاه محرک دستگاههای ترشحی بدن بوده و برای کاهش ناراحتیهای کلیوی یا کبدی و دیگر اعضاء بکار می‌رود.

گونه‌ای که در تماس با بدن ایجاد سوزش ملایم می‌نماید و نام دارد *Polygonum hydropiper* دارای خواص زیادی است. خواص مزبور که ذیلاً به آنها اشاره می‌شود در سایر گونه‌ها نیز کم‌وبیش وجود دارد.

در اعضای مختلف این گیاه یک ماده بندآورنده خون که حالت گلوکزیدی دارد توسط *A. Steinberg* در سال ۱۹۳۹ میلادی کشف گردید. علاوه بر آن ترکیبات دیگری نظیر یک ماده تلخ و غیر محلول در آب، یک الکاالوئید بدون اثر درمانی، اسیدهای آلی مختلف و همچنین تانن، نیترات پتاسیم، گلوکز، اسانس و در ریشه گیاه یک اکسی‌متیل آنتراکینون نیز یافت می‌گردد.

گفته می‌شود احتمالاً مردمان ماقبل تاریخ از آن به عنوان چاشنی اغذیه استفاده می‌کردند. دیوسکوریدوس در قرن اول

میلاادی، ریشه این گیاه را عاری از اثر درمانی، ولی گرد برگ آن را قابل استفاده در اغذیه ذکر کرده است. وی برای برگهای تازه و دانه آن نیز اثر رفع خونمردگیها و آماسهای مقاوم به صورت قرار دادن بر روی عضو، قائل بوده است. جالینوس حکیم نظیر اختصاصات مزبور را برای این گیاه قائل بود. در قرون وسطی توجهی زیادترا از آنچه که ذکر شد به این گیاه نگردید فقط بعضی محققین مانند Paracels آن را در درمان سیفلیس مفید می دانستند. در سال ۱۸۵۸ میلادی و بعد از آن، دانشمندان مختلف مخصوصا روسها، ترکیب شیمیائی و تأثیر گیاه را در درمان بیماریها بررسی کرده موارد مختلف درمانی در آن یافته اند.

بررسیهای مکرر محققان نشان داد که این گیاه دارای اثر بندآورنده خون است و دارای خاصیت مدر، نیرودهنده، التیامدهنده و قرمزکننده پوست بدن نیز می باشد.

با مصرف ۳۰ تا ۴۰ قطره عصاره این گیاه (۳ مرتبه در روز) نتایج بسیار مفید در رفع اخلاط خونی، خونرویههای معدی، بواسیر، خونرویههای رحمی، همچنین خونرویههای ناشی از وجود فیبروم به دست آمده است. کامینسکایا *A. Kaminskaia* در سال ۱۹۱۴ میلادی توانست با مصرف آن، نتایج سریعی در جلوگیری از خونرویههای نامنظم زمان یائسگی، فیبروم و نظائر آن به دست آورد. دانشمندان دیگر عموما به این نتیجه رسیدند که مصرف آن نه تنها خونرویهها را بند می آورد بلکه درد و ناراحتی را نیز آرام می کند. از این نظر متفقا مصرف آن را به جای *Hydrastis* توصیه کردند. دکتر لکلرک نیز اثر بندآورنده خون را در گیاه تأیید کرد، ولی آن را علت تنگ شدن مجاری عروق نیز دانست. این دانشمند نتایج مفیدی از آن در رفع بواسیر و واریس به دست آورد. در بعضی نواحی از این گیاه به علت دارا بودن اثر مدر، در مواردی که کلیه حالت التهاب و ورم نداشته باشد استفاده به عمل می آید. به علت دارا بودن اثر قرمزکننده پوست بدن نیز می توان از آن در رفع دردهای عصبی، رماتیسمی و درد کمر استفاده کرد. جوشانده غلیظ آن در آب، می تواند به صورت غرغره، در رفع آفت، آثرین، زخم مجرای بینی و غیر آنها نتایج شفافبخش بدهد. اگر پنبه آلوده به شیر گیاه در حفره دندان قرار گیرد، درد دندان را در مراحل پیش نرفته، تسکین می دهد و عقیده کلی مردم نیز بر این است که اگر برگهای پخته شده آن حتی از خارج بر روی گونه گذاشته شود، همین اثر تسکین دهنده را ظاهر می سازد.

Salicaceae. Populus spp. تبریزیها، صنوبرها: تیره بید

درختانی هستند خزان کننده و سریع الرشد با ساقه های پرشاخه و تاجی چتری یا ساقه های عاری از شاخه و کاملا مخروطی شکل به بلندی ۱۰ تا ۳۰ متر با برگهای عموما قلبی شکل و بدون کرک.

این درختان عموما در مناطق پر آب و دارای آب تحت الارضی بالا رویش می یابند به طوری که در اغلب نقاط ایران در کنار رودها و جویبارها کشت می گردند و از نظر تأمین چوب برای کارخانه های کاغذسازی، کبریت سازی نئوپان و تهیه تخته و چوبهای ساختمانی اهمیت ویژه ای دارند.

در استان گیلان گونه های چندی از جمله: *Populus euphratica*، تبریزی یا صنوبر *Populus nigra* و شالک *Populus caspica* رویش می یابند و به تازگی بر روی وارسته ها و نژادهای گوناگون خارجی از جمله صنوبر لرزان *Populus tremula* و صنوبر آمریکائی *Populus euramericana* کارهای قابل توجهی انجام گرفته است.

Portulacaceae: Portulaca oleracea خرفه: تیره خرفه

گیاهی است یکساله گوشتی و افشان با ساقه‌ای برافراشته یا راست با ارتفاع ۵ تا ۲۰ سانتیمتر و برگهای متناوب در پائین و اغلب مترکم در بالا، بیضوی-واژ تخم‌مرغی شکل. گل‌های کوچک و زردرنگ آن در گل‌آذین‌گازن ۳ تا ۶ تائی و بدون دم گل و میوه آن کپسول شکوفای درپوشی (مجری) است که بذرهاى متعددى دارد.

خرقه عموما به صورت علف هرز در مزارع زراعی و آیش رشد می‌نماید.

در استان گیلان نیز عموما یکی از علفهای هرز مزارع، باغچه‌های حیاط منازل، حاشیه پیاده‌روها و گاهی باغها می‌باشد. این گیاه دارای ارزش داروئی بوده و ساقه و برگ جوان آن گاهی برای تهیه ترشی بکار می‌رود و در گیلان در

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۰

اوائل بهار مردم آن را به صورت سبزی صحرائی می‌خورند.

خرقه دارای اثر مدر، ضد اسکوربوت، تب‌بر، تصفیه‌کننده خون و تسکین‌دهنده تشنگی است. در رفع التهابهای دستگاه گوارش و دفع ادرار به صورت خام یا پخته مصرف می‌گردد، برای دفع ترشی معده بسیار مفید است و در موارد اختلاط خونی، سرفه‌های مقاوم، بی‌خوابی و خونروی در فواصل قاعدگی مورد استفاده قرار می‌گیرد، قرار دادن برگهای له شده آن بر روی سوختگی و میخچه مؤثر است.

Potamogetonaceae :Potamogeton spp. بارهنگهای آبی: تیره بارهنگ آبی

گیاهانی هستند آبی و با ساقه‌های رونده استوانه‌ای یا شبه استوانه‌ای و گاهی اوقات فشرده و تخت به طول یک متر یا بیشتر با برگهای شناور یا غوطه‌ور متناوب به اشکال گوناگون خطی و باریک، قاشقی، تخم‌مرغی یا بیضوی با دم‌برگی بلند و در قاعده غلاف‌دار. گل‌های کوچک آن به صورت سنبله‌ای بر روی دم گل‌آذینی بلند و محوری قرار گرفته‌اند.

بارهنگهای آبی در مناطق دارای آب راکد یا با جریان ملایم می‌رویند. در گیلان نیز گونه‌های چندی در مرداب انزلی و سایر برکه‌ها و آبگیرها می‌رویند که عبارتند از:

Potamogeton crispus/ Potamogeton Pectinatus

potamogeton lucens/ potamogeton Perfoliatus

Potamogeton nodosus

Rosaceae :Potentilla reptans تیره گل سرخ

گیاهی است چندساله، گسترده روی سطح زمین با ساقه‌های رونده و ساقه گل‌دهنده‌ای که تا یک متر می‌رسد، و برگهای آن پنجه‌ای و ۵ برگچه‌ای واژ-تخم‌مرغی تا واژ تخم‌مرغی کشیده به رنگ سبز روشن بوده و گل‌های زردرنگ آن به صورت منفرد در محور برگها قرار گرفته‌اند.

این گیاه در گیلان بیشتر در کنار نهرها و مناطق سایه و مرطوب، کف جنگلها، کنار مردابها و در باغها و مزارع به صورت علف هرز دیده می‌شود.

انواع **Potentilla spp.** در اکثر نقاط ایران اعم از کوهستانی، صخره‌ای، جلگه‌ای و جنگلی و مرتعی پراکنده‌اند. در گیلان

نیز گونه‌های چندی علاوه بر گونه فوق‌الذکر وجود دارند که اسامی علمی آنها بدین قرار است:

Potentilla adscharica/ Potentilla micrantha

Potentilla aucherana/ Potentilla pedata

Potentilla gilanic/ Potentilla petraea

Potentilla lignosa/ Potentilla supina

Potentilla meyeri

این گیاهان در مناطق کوهستانی و ارتفاعات مرتعی استان در اطراف ماسوله، رودبار، اسپیلی و ارتفاعات کوه دالک می‌رویند. از آنها برای تقویت عمل دستگاه هضم استفاده می‌شود، ریزوم، برگ و حتی کلیه قسمت‌های گیاه به عنوان تصفیه‌کننده خون و درمان اسهال و درد گلو بکار می‌رود.

Primulaceae: Primula spp. پامچالها: تیره پامچال

گیاهانی هستند علفی چندساله و غالباً بدون ساقه با برگهای طوقه‌ای ساده و بدون بو با گل‌هایی به رنگهای مختلف سفید، زرد، قرمز تا بنفش که به صورت منفرد یا کپه‌ای و فراهم و غالباً چتری شکل در انتهای دم گلی بلند و فاقد برگ (گل آذین ساقه عریان) قرار گرفته‌اند.

پامچالها در مناطق مرطوب جنگلی دارای نور نسبتاً فراوان می‌رویند و از گیاهان پیش‌رس و بهاره محسوب می‌گردند.

در گیلان در اواخر اسفند یا اوائل فروردین به فراوانی در کف جنگلها می‌رویند و زیبایی خاصی دارند. گونه‌های چندی از آنها در مناطق مختلف جنگلی استان پراکنش خاصی دارند که عبارتند از: *Primula auriculata*, *Primula heterochroma* و *Primula macrocalyx*.

انواع اصلاح‌شده آنها در باغچه‌ها و پارکها به عنوان گیاه زینتی کشت می‌شوند. برای ریشه و گل پامچال مصارف گوناگون در طب سنتی بیان شده است.

ریشه پامچال را به صورت جوشانده برای دفع کرم و گل‌های آن را به عنوان دارویی مؤثر می‌توان برای درمان برونشیت، سرفه‌های مزمن و زکامهای مغزی به کار برد. دم کرده گل پامچال گریپ را درمان کرده ناراحتی برونشها را برطرف می‌سازد. همین دم کرده مقوی و تب‌بر است. اطباء قدیم معتقد بودند کسانی که مبتلا به سردردهای شدید نیمه سر (میگرن) و دل به هم خوردگی می‌شوند اگر از آن مصرف کنند به زودی بهبودی محسوسی را در حال مزاجی خود احساس می‌نمایند. همچنین جوشانده گرد ریشه پامچال برای معالجه برونشیت، سیاه‌سرفه و سینه‌پهلو و امراض مجاری ادرار نافع است. برای درمان و معالجه ورم کوفتگی که در اثر ضربه‌ای به بدن وارد می‌شود و خون‌مردگی ایجاد می‌کند کمپرس جوشانده ریشه پامچال بسیار مفید است.

کتاب طبّی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۱

Leguminosae: Prosopis farcta جنجنگ: تیره کهور

درختچه‌ای است خاردار با برگهای دوبارشانه‌ای و برگچه‌هایی مستطیلی-شکل و گل‌های خوشه‌ای متراکم زردرنگ، دارای میوه نیام متورم ناشکوفای تخم‌مرغی تا مستطیلی خمیده به رنگ قهوه‌ای تیره.

جغجنگک درختچه‌ای است که به صورت خودرو در اغلب نقاط ایران، در مزارع آیش، در کنار جاده‌ها و دامنه‌های کوهستانی می‌روید و در استان گیلان نیز در دره سفیدرود اطراف رودبار و منجیل و عمارلو دیده می‌شود.

Rosaceae: Prunus spp. گوجه‌ها، آلوچه‌ها: تیره گل سرخ

درختان یا درختچه‌هایی هستند خاردار یا بدون خار و خزان‌کننده با ساقه‌ای به ارتفاع حد اکثر ۵ متر و غالباً سیاه‌رنگ و برگ‌های تخم‌مرغی - سرنیزه‌ای یا واژ تخم‌مرغی یا بیضوی، دارای گوشواره‌های خاری یا انتهای شاخه‌هایی که به خار تبدیل شده است.

گوجه‌ها در استان گیلان به صورت خودرو و در جنگلهای تخریب‌یافته و بیشه‌زارها با نور کافی رشد می‌نمایند و یکی از گیاهان شهددار منطقه محسوب می‌شوند. به طوری که در فصل بهار مورد علاقه فراوان زنبور عسل می‌باشند. میوه گوجه برای عموم شناخته شده است و غالباً به صورت تازه و رسیده و گاهی خشک آن مورد مصرف قرار می‌گیرد. از گونه‌های مهم آن می‌توان از آلوچه یا گوجه خودروی جنگلی با نام سورخه آلوچه *Prunus spinosa* و *Prunus divaricata* و نوع اصلاح شده و کاشته شده در باغها با نام علمی *Prunus domestica* نام برد. ارزش دارویی و غذایی گوجه بر کسی پوشیده نیست.

Juglandaceae: Pterocarya fraxinifolia لرگ: تیره گردو

درختی است به ارتفاع حد اکثر ۲۵ متر و تنه‌ای که به قطر ۱/۸ متر نیز می‌رسد. پوست تنه دارای شیارهای عمیق بوده و در انتها دارای شاخ و برگ فراوان و تاجی تقریباً کروی - مخروطی است. برگ‌های گیاه شانه‌ای مرکب با برگچه‌های متقابل تخم‌مرغی - مستطیلی تا مستطیلی - سرنیزه‌ای نوک‌تیز است. میوه این درخت فندقه بالدار است که در طول خوشه‌ای به طول ۲۰ تا ۳۵ سانتیمتر قرار گرفته است.

لرگ یکی از درختان جنگلی مناطق گیلان و مازندران است که در مناطق جلگه‌ای و تا ارتفاع حدود ۵۰۰ متر از سطح دریا رویش می‌یابد. در استان گیلان در مناطق سیاهکل، اطراف رشت و لاهیجان، فومن و صومعه‌سرا تا آستارا دیده می‌شود.

Polygonaceae: Pteropyrum olivieri پرند: تیره علف هفت‌بند

درختچه‌ای است به بلندی حد اکثر یک متر و پرشاخه و شکننده و برگ‌های دسته‌ای و گروهی و تقریباً دائمی و کم‌وبیش گوشتی و شبه دایره‌ای تا واژ - تخم‌مرغی - قاشقی شکل و لبه‌ای تقریباً برگشته. گلپوش سفیدرنگ آن به صورت خوشه‌ای در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته و میوه‌های بالدار قرمزرنج آن که عموماً غشائی و دو لوبه می‌باشند در فصل بهار و اوائل تابستان زیبایی خاصی به آن می‌دهد.

پرند در ایران دارای دو گونه *P. olivieri* و *P. aucheri* است که عموماً در

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۲

بستر آبراهه‌های غیر دائمی و مناطق خشک دامنه‌ای کوهستانها رویش می‌یابند و گاهی نیز با نام غلط کاروان کش نامیده می‌شوند؛ و لیکن در استان گیلان فقط گونه *P. olivieri* در دره سفیدرود اطراف منجیل و رودبار و رستم‌آباد در دامنه‌های

کوهستانی منطقه دیده می شود.

Punicaceae: Punica granatum انار (تورشه انار، انار ترش): تیره انار

درخت یا درختچه ای است خزان کننده و خاردار، گاهی بدون خار به بلندی ۲ تا ۵ متر و برگهای چرمی متقابل، ساده، سرنیزه ای تا واژ تخم مرغی، بدون کرک و کامل و گلهای منفرد، انتهائی، نر و ماده و منظم، قرمز خونی به ندرت سفیدرنگ. درختچه انار یکی از گیاهان خودروی منطقه خزری (گیلان و مازندران) بوده و غالباً در کنار جاده ها، بیشه زارها، شیبهای آهکی، تپه های شنی ساحلی دیده می شود. انار درختی است بسیار زیبا با گلهای قرمز رنگ و میوه لذیذ که دارای ارزش داروئی بسیار می باشد. رب انار ترش یکی از چاشنیهای است که به همراه غذا مصرف می گردد. کلیه قسمت های درخت انار تانن فراوان و اثر قابض نسبتاً قوی دارد. پوست ریشه آن بهترین دافع کرم کدو و انگلهای دیگر می باشد.

گل انار به صورت دم کرده یا جوشانده برای رفع اسهالهای ساده، خونریزیهای ساده، ترشحات ساده مواد مخاطی، ترشحات زنانگی و به صورت غرغره برای رفع ورم لوزه بکار می رود. برگ انار خشک یا تازه، تیزان مطبوعی می دهد که برای درمان ضعف اعمال معده، کمی اشتها، حالت تهوع، ضعف عمومی، کم خونی، کم خونی دختران جوان، دفع حالت خستگی عمومی، میگرن و حالت اسهالی مزمن مؤثر است. پوست انار نیز تانن بسیار دارد. آب انار اثر مدر و مفرح دارد؛ مصرف رقیق شده آن با آب در بیماریهای مجاری ادرار، بیماریهای التهاب دستگاہهای مختلف بدن و عدم ترشح کافی صفرا توصیه می گردد.

مواد غذایی در انار کم است ولی سرشار از ویتامینهای آ، ب، ث و ای است و به قدری آهن و فلزات مفید دیگر دارد که هضم آن را سنگین می کند و بدین لحاظ نفاخ به نظر می رسد که البته با سنگینی و نفخ سایر میوه ها فرق کلی دارد و به طور سریع پراکنده می شود. هضم آب انار به مراتب دشوارتر از خوردن دانه های انار با هسته می باشد. زیرا مغز هسته دانه های انار کمی ملین است و پوست سخت آن روده ها را پاک می کند. آب میوه انار دارای قند تانن و یک ماده مفید به نام مانانتین است که از دوستان کبد است و آن را پاک و در نتیجه رنگ رخساره را باز می کند. انار به رشد اطفال کمک می کند و اعصاب را تقویت می نماید. با داشتن ویتامین ب ۶ ضد استفراغ و درمان و یار زنان باردار است.

اگر زنی هنگام بارداری رب انار بخورد علاوه بر جلوگیری از و یار، به تقویت جنین و رشد آینده طفل هم کمک خواهد کرد. انار خون ساز است و خون موجود در بدن را نیز تصفیه می کند.

انار بر ادرار می افزاید و غرایز جنسی را تقویت می کند. دانه های جنگلی انار که به ناردان معروف است، در معالجه اسهال شهرت فراوان دارد. خوردن آب انار شیرین برای درمان یرقان بسیار مفید است. پوست ساقه و پوست ریشه درخت انار مصارف صنعتی و درمانی دارند. پوست میوه انار در رنگرزی و چرم سازی از قدیم بکار می رفت و بهترین قالیهای ایران را با آن رنگ می کردند. مضمضمه و نگاهداشتن آب میوه ترش انار در دهان، برفک و جوشهای دهان را پاک و لته ها را محکم می کند. انار ترش برای مبتلایان به زخم معده و روده زیان آور است.

Rosaceae: Pyrus boissieriana گلابی جنگلی، خنج، خوج: تیره گل سرخ

درخت یا درختچه ای است خاردار به بلندی حد اکثر ۵ متر و شاخه های فراوان بدون کرک و پرشاخه در بخش فوقانی با پوستی سیاه رنگ با شیارهای فراوان، برگهای تخم مرغی تا تخم مرغی - دایره ای. گلهای سفید رنگ در گل آذین دیهیم انتهائی

و پر گل. میوه‌های عموماً کروی.

گل‌بیه‌های وحشی دارای چندین گونه است که در محدوده جنگلهای شمال و عموماً در جنگلهای مخروطی، بیشه‌زارها، حاشیه مزارع و ارتفاعات بالا-رویش می‌یابند. در استان گیلان نیز گونه‌های دیگری از آن به نامهای *P. grossheimii* و *P. hyrcanica* در مناطق مختلف استان رشد می‌کنند.

انواع پرورش‌یافته گل‌بیه دارای میوه‌های درشت و بسیار لذیذ هستند که عموماً در فصل پائیز می‌رسند و در عداد میوه‌های مصرفی مردم نواحی مختلف کشورمان قرار دارند.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۳

طیب نامدار قرن ششم هجری، سید اسمعیل جرجانی در کتاب «الأغراض الطیبیه» می‌نویسد: کمتری یعنی امروز است در همه انواع، امروز قبضی است.

همچنین شیخ الزئیس ابو علی سینا در خواص گل‌بیه می‌گوید: «کمتری (گل‌بیه) دارای گوهر خاکی و آبی است. همه انواع گل‌بیه گیرندگی دارند و در ضماد بند آوردن مواد واردند؛ کمی زداینده‌گی دارند. به ویژه گل‌بیه وحشی که بسیار خشکاننده است؛ دهانه زخمها را به هم جوش می‌دهد و خوب می‌کند.»

دکتر هانری لکلرک پزشک و غذاشناس عصر حاضر در اهمیت گل‌بیه و انتقاد از نظریات پزشکان سلف می‌نویسد: «به نظر می‌رسد که در میوه گل‌بیه طبیعت نیک نهاد، آب زمین را تقطیر کرده و با عملیات شیمیایی خیلی عجیب و حیرت‌انگیز، آن را به نوشابه‌ای تبدیل کرده است که خوردن آن گوارا و لذیذ و خوشمزه است، ولی معلوم نیست به چه علتی پزشکان قرون وسطی برای گل‌بیه خواص قبض‌کننده قائل بودند و عقیده داشتند که گل‌بیه میوه‌ای است ثقیل، مانع شکم‌روی، سنگین و گس که موجب پیدایش میگرن و باد سینه می‌گردد.»

غذاشناسان عصر حاضر برخلاف قدما گل‌بیه را میوه‌ای نرم‌کننده می‌دانند و معتقدند که بیشتر خاصیت لینت‌دهنده‌ای دارد. گل‌بیه، سرشار از ویتامین‌های آ، ب، ث، قند، مواد چربی و تانن است. گل‌بیه میوه‌ای مغذی، ملین و مدرّ و از بین تمام میوه‌ها، تنها میوه‌ای است که در تابستان بکلی عطش را فرومی‌نشانند و ضرب‌المثل فرانسوی که می‌گوید: «برای رفع عطش باید یک گل‌بیه را نگه داشت» ناظر به همین معناست. قند موجود در گل‌بیه برای اشخاص مبتلا به دیابت (مرض قند) بی‌ضرر و حتی مفید است. مصرف گل‌بیه، به جهت دارا بودن تانن و املاح پتاسیم و حل کردن اسیداوریک برای مبتلایان به رماتیسم، نقرس و درد مفاصل تجویز می‌گردد. همچنین مبتلایان به فشار خون اگر بطور مرتب گل‌بیه بخورند خون آنها تصفیه شده، معالجه خواهند شد.

گل‌بیه و جوشانده پوست آن ادرارآوری قوی است و دم‌کرده برگ درخت گل‌بیه به همراه پوست سیب درختی جهت درمان سنگ کلیه و مثانه بسیار مفید و مؤثر می‌باشد. کسانی که صاحب روده‌های علیل و تنبل هستند نباید گل‌بیه را با پوست میل کنند، زیرا که تحریکات پوست گل‌بیه در روده‌ها ایجاد زحمت می‌کند.

Quercus spp.:Fagaceae بلوطها: تیره بلوط

درختانی هستند خزان‌کننده (در ایران) و به‌ندرت درختچه‌ای که ارتفاع آنها به ۳۰ متر نیز می‌رسد. ساقه آنها دارای پوستی ضخیم و شیاردار و غالباً به رنگ قهوه‌ای یا قهوه‌ای متمایل به سیاه می‌باشد. تاج این درختان بسیار گسترده و بزرگ است.

برگها در بلوطهای مناطق شمالی ایران معمولاً- بیضوی یا بیضوی متمایل به دایره‌ای یا گاهی تخم‌مرغی شکل با حاشیه‌ای دندان-اره‌ای درشت یا موج است. میوه‌های بلوط فندقه‌هائی مستطیلی یا استوانه است که درون پیاله‌ای که در سطح خارجی توسط فلسهائی پوشیده شده است قرار گرفته‌اند.

مهمترین گونه‌های این جنس در استانهای گیلان و مازندران عبارتند از بلندمازو و اوری. بلندمازو *Quercus castaneifolia* با نامهای محلی مازو، سیاه‌مازو، ایشمیر، پالوط و مازی شناخته می‌شود و عموماً در جنگلهای جلگه‌ای و ارتفاعات پائین جنگلهای شمال رشد می‌نماید و چوب آن دارای ارزش فوق‌العاده‌ای در صنایع نجاری، پارکت‌سازی، مبل و میز و صندلی، تراورس و غیره می‌باشد. اوری *Quercus macranthera* بیشتر در ارتفاعات بالای جنگلهای شمال رشد می‌نماید و در مقایسه با بلندمازو از ارزش صنعتی کمتری برخوردار است. از بلوطها فرآورده‌های فرعی بسیاری از قبیل مازوج، جفت و غیره بدست می‌آید.

Ranunculaceae. Ranuncius spp. آلاله‌ها: تیره آلاله

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله و غالباً علفی خشکی‌زی یا آبرزی با گل- آذین پانیکول و گل‌های منفرد زرد و یا سفیدرنگ. برگهای متناوب غالباً قاعده‌ای.

این گیاه در سرزمین گیلان غالباً به صورت علف هرز در مزارع و باغها به فراوانی دیده می‌شود و با گل‌های زردرنگ و درخشان خود زیبایی خاصی داشته و به راحتی قابل تشخیص می‌باشد.

گونه‌های چندی از این گیاهان در مناطق مرطوب گیلان به ویژه در اطراف مرداب انزلی می‌رویند که اسامی علمی آنها بدین قرار است:

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۴

Ranunculus eicutarius/ Ranunculus ophioglossifolius

Ranunculus constantinopolitanus/ Ranunculus scleratus

Ranunculus lingua/ Ranunculus sericeus

Ranunculus muricatus/ Ranunculus tranchycarpus

گونه‌های مختلف آلاله اصولاً سمی هستند. مؤلف «گیاهان داروئی» می‌نویسد: «اگر حیوانات آن را مخلوط با علوفه مصرف نمایند، تورم دستگاه هاضمه، توأم با ناراحتیها و اختلالات اعمال گردش خون و دستگاه تنفسی در آنها پیش می‌آید، به علاوه قوه بینائی آنها را کاهش می‌دهد. اگر گاو شیرده آن را بخورد، حجم شیر روزانه‌اش کم می‌گردد.

تاریخچه مداوای بیماریها با این گیاه، به قرون گذشته ارتباط دارد. در زمان قدیم آن را برای ایجاد مسمومیت بکار می‌بردند. در مسمومیت از آن، عضلات چهره، انقباضات غیر ارادی خاص پیدا می‌کند. به طوری که مسموم پس از مرگ قیافه‌اش به وضعی درمی‌آید که تقلید خنده را نشان می‌دهد ...

همچنین در سال ۱۷۹۸ میلادی، دانشمندی به نام *Gilbert* و همکارانش، مصرف ۲ گرم شیره این گیاه را که در یک لیتر آب رقیق شده بود، در درمان تنگی نفس، بیماری سل، حالت زردی، خنازیر، اولسره‌های مثانه و غیره توصیه نمودند. سابقاً در

نواحی مالاریا خیز، برای رفع تبهای نوبه بکار می‌رفته است و برای این کار، له شده آلاله را بر روی مچ دست قرار می‌دادند. ضمناً این عمل را برای کسانی که پوست حساس داشتند و همچنین برای زنان و اطفال تجویز نمی‌کردند.» این مداواها متعلق به دورانهای گذشته بوده و فقط در بین مردم رواج داشته است و امروزه با توجه به سمی بودن این گیاه، استفاده از آن به کلی متروک گردیده است.

Raphanus raphanistrum: Cruciferae: ترب: تیره شب بو

گیاهی است یکساله یا دوساله علفی و پرشاخه با ساقه‌ای راست به بلندی ۱۵ تا ۷۰ سانتیمتر با برگهای طوقه‌ای ربابی شکل. گل‌های آن به رنگهای گوناگون زرد، قرمز، زرد متمایل به قرمز، قرمز دارای رگه‌های قهوه‌ای، صورتی و سفید است. میوه آن عموماً دانه تسبیحی شکل با نوکی سیخک‌مانند و بلند می‌باشد.

ترب یکی از علفهای هرز مزارع آیش، زمینهای زراعی و زمینهای شنی است. نوع کشت شده آن *Raphanus sativa* دارای غده‌ای قرمز رنگ بوده و یکی از سبزیهای خوراکی مشهور بشمار می‌آید که سرشار از ویتامین ث است. انواع ترب به نامهای ترب سیاه، تربچه نقلی و ترب سفید در غالب نقاط ایران کشت می‌شود. ترب اشتها آور، نیرو دهنده، خلط آور و مدر بوده در مداوای اسکوربوت مؤثر است. شیره ترب سیاه برای دفع نرله‌های ششی، سیاه سرفه، بیماریهای کلیوی و مثانه، قولنجهای کبدی و روماتیسم مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Rhamnus catarticus: Rhamnaceae: سیاه آل: تیره کنار

درخت یا درختچه کوچکی است به ارتفاع ۲ تا ۶ متر با ساقه‌ای برافراشته و راست با تاجی گسترده و پرشاخه و پوستی به رنگ سیاه متمایل به خاکستری با شاخه‌های متقابل خاردار. برگهای آن بیضوی پهن یا بیضوی- کشیده با نوکی تقریباً دراز است و میوه‌ای شفت دارد که پس از رسیدن سیاه رنگ می‌گردد. سیاه آل یکی از درختان جنگلی است و در جنگلهای گیلان به فراوانی وجود دارد. میوه سیاه آل ملین قوی است ولی در مقدار مصرف بایستی احتیاط را رعایت کرد زیرا این گیاه می‌تواند مخاط را آنقدر تحریک نماید تا خونریزی کند و همچنین تهوع آور است.

Rhamnus pallasii: Rhamnaceae

درختچه‌ای است به ارتفاع ۱ تا ۳ متر، خاردار با ساقه‌ای پرشاخه و منشعب با پوستی سیاه رنگ یا سیاه متمایل به قهوه‌ای دارای برگهای خزان کننده خطی- واژ سرنیزه‌ای و گل‌های زرد رنگ و انبوه با میوه‌ای شفت خشک شیاردار که دو قسمتی بنظر می‌رسد. درختچه فوق الذکر در غالب نقاط ایران به خصوص در بیشه‌زارهای مناطق جنگلی و ارتفاعات شمال ایران در شیبهای تند و مناطق صخره‌ای و گاهی در لابلاهی صخره‌ها می‌روید. در استان گیلان نیز در دره سفیدرود، اطراف ماسوله، دیلمان، اسپیلی و جنگلهای پراکنده و بیشه‌های آستارا و هشتپر دیده می‌شود.

Rhus coriaria: Anacardiaceae: سماق: تیره پسته

درختچه‌ای است خزان‌کننده به ارتفاع ۵/۰ تا ۳ متر با پوستی قهوه‌ای-رنگ و منشعب و شاخه‌دار در بخش فوقانی و برگ‌های متناوب شانه‌ای با برگچه‌های دندانه‌دار سرنیزه‌ای تا بیضوی. گل‌های سفید متمایل به سبز آن در گل‌آذینی پانیکول محوری یا انتهائی قرار گرفته و میوه‌های سته‌ای کروی و خشک آن پوشیده از کرک‌های بلند می‌باشد.

سماق در مناطق مختلف ایران، در شیب‌های تند دامنه‌های کوهستانی، در کناره دره‌های دارای شیب‌های تند، حاشیه رودها و مناطق جنگلی می‌روید. در استان گیلان در دره سفیدرود و مناطق جنگلی و بیشه‌زارها دیده می‌شود.

پودر میوه آن به عنوان چاشنی به خصوص همراه کباب مصرف می‌گردد.

پوست آن حاوی مقدار زیادی تانن بوده به عنوان قابض قوی مصرف می‌شود و از این جهت در رفع خونرویه‌ها، اسهال، نزله‌ها، تب‌های صفراوی، ترشحات زنانگی مورد استفاده قرار می‌گیرد. سماق در صنعت دباغی و رنگرزی مورد استفاده قرار می‌گیرد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۵

Ribes orientale: Gossulariaceae کالش انگور، انگور فرنگی: تیره انگور فرنگی

درختچه‌ای است به ارتفاع حد اکثر ۲ متر با ساقه‌ای پرشاخه و منشعب در بالا، و برگهائی با پهنک دایره‌ای-کلیوی شکل ۳ تا ۵ لوبی و گل‌های سفید یا قرمز کم‌رنگ که در گل‌آذینی خوشه‌ای محوری یا انتهائی قرار گرفته و میوه سته‌ای آن پس از رسیدن قرمز رنگ می‌شود.

کالش انگور در ارتفاعات کوهستانی و گاهی صخره‌ای مناطق مختلف استان گیلان روئیده و گونه‌هایی از آن نیز در باغها و منازل به صورت پرچین کشت شده و با نام انگور فرنگی شناخته می‌شود.

برگ‌های خشک شده انواع انگور فرنگی حاوی اسانس روغنی، تاننها، قندها، اسیدهای آلی، ویتامین ث و مواد ضد عفونی کننده گیاهی است و به عنوان مدر و معرق برای درمان ناراحتیهای مجاری ادرار و مثانه و روماتیسم و اسهال بکار می‌رود. میوه انواع انگور فرنگی سرشار از ویتامین ث، مجموع ویتامینهای ب، قندها، مواد رنگی و مواد ضد عفونی کننده است و روی سیستم اعصاب اثر خوبی داشته و مبادلات داخلی بدن را بهبود می‌بخشد و مقاومت بدن را در برابر عفونتها زیاد می‌نماید.

Rhynchospora maxima: Scrophulariaceae بی‌بی کنه: تیره گل میمونی

گیاهی است علفی یکساله یا چندساله نیمه انگل با ساقه‌ای برافراشته به ارتفاع ۳۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر و چهار گوشه و منشعب و شاخه‌دار در بالا با برگ‌های متقابل دمبرگدار بیضوی یا تخم‌مرغی و گل‌های نامنظم زردرنگ شبیه سرفیل. (گلبرگ پائینی پهن و بالائی کوتاه و زائده‌دار که شبیه خرطوم فیل به نظر می‌رسد).

گیاه مذکور در مناطق مرطوب، کنار نهرها، چمن‌زارها و بستر جنگلهای دارای نور کافی و فراوان و گاهی در مزارع و باغها دیده می‌شود.

در گیلان، اطراف بندر و مرداب انزلی، اطراف رشت، بین رشت و انزلی و حوالی اسالم و آستارا در جلگه‌های جنگلی می‌روید.

Leguminosae: Robinia pseudoacacia افاقیا: تیره نخود

درختی است خزان‌کننده با ساقه‌ای راست و پوستی شیاردار سیاه‌رنگ و منشعب در بالا با برگ‌های شانه‌ای فرد و گوشواره‌های خاردار، گل‌های پروانه‌آسای سفیدرنگ که در گل‌آذین خوشه‌ای تنک‌محوری و آویزان قرار گرفته و دارای عطر بسیار دل‌انگیزی است.

اقاقیا از درختانی است که در اغلب مناطق کشور ما به عنوان یکی از درختان مقاوم نسبت به خشکی در جنگلکاریها مورد استفاده قرار می‌گیرد و گاهی نیز در کنار خیابانها و پارکها و مکانهای تفرجگاهی کشت می‌شود. در استان گیلان نیز طی سالهای اخیر در پارکها و کنار خیابانها کشت شده است.

گل‌های آن اثر دارویی قابل توجهی داشته گاهی نیز به عنوان ماده‌ای رنگی برای رنگ‌آمیزی ابریشم، پنبه و کاغذ بکار می‌رود. چون نوش فراوان دارد زنبور عسل به آن رغبت فراوان نشان می‌دهد.

گل‌های افاقیا کمی آرام‌بخش، مقوی، ملین و صفرابر می‌باشد. پوست درخت مزبور مخصوصاً پوست ریشه آن به مقدار کم، مخلوط با قند، قدری ملین است، ولی اگر به مقدار زیاد صرف شود، موجب اسهال و استفراغ و مسمومیت می‌شود. برگ درخت افاقیا نیز صفرابر و ملین است و دم‌کرده گل و برگ آن سردردهای مزمن را تسکین می‌دهد، مخصوصاً اگر منشأ سردرد مسمومیت غذایی و سوءهاضمه باشد. از دم‌کرده ۱۵ تا ۲۰ گرم گل‌های افاقیا در یک لیتر شراب قرمز، برای کم‌خونی و درمان ترشحات زنانه نافع است.

Rosaceae: Rosa canina گل سگ: تیره گل سرخ

درختچه‌ای است برافراشته و گاهی بالارونده با ساقه‌های متعدد به ارتفاع ۱ تا ۵ متر با شاخه‌های اغلب خمیده و خارهای برگشته و نسبتاً محکم و ضخیم و گاهی فاقد خار، دارای برگ‌های مرکب شانه‌ای با ۵ تا ۷ برگچه بیضوی باریک تا تخم‌مرغی پهن و گل‌های منفرد یا خوشه‌ای ۵ تا ۱۵ تایی در کنار یکدیگر، به رنگ صورتی کم‌رنگ تا قرمز و گاهی سفید.

یکی از معمولی‌ترین رزهای ایران و استان گیلان بوده و در حاشیه رودها، مناطق صخره‌ای، بیشه‌زارها، در کنار نهرها و جاده‌های جنگلی و جنگل‌های

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۶
تنک دارای نور نسبتاً کافی رشد می‌نماید.

گل سرخها (*Rosa spp.*) در ایران به عنوان درختچه‌های زینتی جایگاهی خاص دارد. به جرئت می‌توان گفت که در مناطق معتدله و معتدله سرد، خانه و باغچه‌ای دیده نمی‌شود که حد اقل بوته‌ای رز در آن کشت نشده باشد. در استان گیلان به سبب ویژگیهای آب و هوا دوران گلدهی این درختچه طولانی بوده و گل‌های آن درشتتر و زیباتر از سایر مناطق است. یکی از رزهای باارزش و بومی ایران *Rosa damascena* یا گل سرخ گلاب‌گیری است که دارای عطر و بوی دل‌انگیزی می‌باشد و از آن برای تهیه گلاب و عطر استفاده می‌شود.

میوه گل سگ یعنی قسمت گوشتدار و کوزه‌ای شکل آن به علت دارا بودن ویتامین ث ضد اسکوربوت، قابض و مدر بوده در رفع اسهالهای معمولی، اخلاط خونی، انقباض غیرارادی ماهیچه‌های معده، بیماریهای ناشی از التهاب و ورم کلیه بکار می‌رود و در دفع کرم اسکارید نیز مؤثر است.

Rubiaceae: *Rubia tinctorum*: روناس: تیره روناس

گیاهی است چندساله و دائمی با ساقه‌های زیرزمینی فراوان و غالباً به رنگ قرمز و ساقه‌های هوایی رونده به بلندی حد اکثر ۵ متر و غالباً شاخه‌دار.

ساقه گیاه، علفی و چهار گوشه بوده و در محل گره‌ها دارای برگهای متعددی به صورت چرخه‌ای و فراهم به اشکال سرنیزه‌ای، مستطیلی- بیضوی تا تخم‌مرغی پهن با نوک سیخک‌مانند و نیش‌دار می‌باشد. روناس در گیلان به سبب کاربرد خاص آن در تهیه ماهی شور کاملاً شناخته شده می‌باشد و بیشتر در حاشیه باغها، مزارع و شیبهای تند و حاشیه بیشه‌زارها و مناطق دارای نور کافی رشد و نمو می‌نماید. از ریشه روناس در صنعت به عنوان ماده رنگی استفاده می‌شود. مصارف داروئی مختلفی دارد که مهمترین آنها به شرح زیر است:

ریشه روناس مدر، صفرابر و به‌طور خفیف مقوی و قابض، اشتها آور و قاعده آور است. از آن می‌توان در حبس البول و عدم دفع ادرار، ورم و احتقان کلیه، آلبومینوری وجود صفرا در خون و رفع یبوستهای سخت استفاده کرد. در تیره روناس جنسی به نام شیرپنیر *Galium spp*. دارای گونه‌های متعدد و فراوان است که در غالب نقاط ایران به خصوص در مناطق کوهستانی می‌رویند و *Galium verum* یکی از مهمترین علفهای هرز جنس مزبور بوده به نام فارسی شیرپنیر (پنجه‌واش) در طب سنتی مصرف می‌گردد. در استان گیلان بیشتر در حاشیه مزارع و مکانهای مرطوب ارتفاعات میان‌بند روئیده و با گل‌های زردرنگ خود مشخص می‌شود. اغلب گونه‌های *Galium* دارای گل‌های سفیدرنگ هستند و همگی آنها دارای برگهای فراهم و چرخه‌ای می‌باشند.

یکی از گونه‌های شیرپنیر که در مناطق مختلف جنگلی استانهای گیلان و مازندران می‌روید با نام علمی *Galium hircanicum* شناخته می‌شود.

شیرپنیر *Galium verum* از گیاهان داروئی است و خواصی به شرح زیر دارد: اعضای هوایی گیاه دارای خاصیت آرام‌کننده، مدر، قابض و ضد تشنج خفیف است و برای درمان حمله و صرع مورد استفاده قرار می‌گیرد. درد معده را تسکین داده و برای رفع بیماریهای کبدی، آب آوردن انساج، گواتر، اسکوربوت، عدم دفع ادرار و سنگ کلیه مؤثر است، در استعمال خارجی پماد آن روی خنازیر، سودا و بیماریهای جلدی مختلف بی‌تأثیر نیست.

Rosaceae: *Rubus anatolicus*: تمشک درختی: تیره گل سرخ

درختچه‌ای است به بلندی ۱ تا ۲ متر پرشاخه و متراکم و ساقه‌ای معمولاً - گوشه و شیاردار و پوشیده از کرک‌های خاکستری‌رنگ و تیغ‌دار. برگهای پنجه‌ای ۵ یا ۳ بر گچه‌ای، گل آذین پانیکول با گل‌های صورتی‌رنگ متمایل به قرمز و گاهی سفید آن در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته و میوه‌های آن نیز به‌حالت خوشه‌ای و به رنگ سبز است که به هنگام رسیدن قرمز متمایل به سیاه می‌شود.

این گونه تمشک در گیلان و بیشتر در مناطق دارای نور کافی در حاشیه جاده‌ها، دره‌ها، پیاده‌روها، بیشه‌زارهای روشن، کنار رودها و تپه‌های شنی تثبیت شده ساحلی و اراضی رها شده رشد و نمو می‌نماید.

تمشک در گیلان دارای گونه‌های چندی است که همگی حالت گسترده و خوابیده روی زمین و ساقه‌ای عموماً خاردار و برگهای سبز رنگ و میوه‌های توتی‌شکل و سیاه‌رنگ دارند. از گونه‌های دیگر این جنس می‌توان:

Rubus caesius, Rubus hyrcanus, Rubus lanuginosus

را نام برد. میوه تمشک خوشمزه، مطبوع و نشاط‌آور است.

از نظر ترکیبات شیمیائی میوه تمشک دارای مواد زیر است: چربی، پروتئین، هیدراتهای کربن، فسفر، کلسیم، آهن، سدیم، پتاسیم، ویتامین آ، نیاسین، تیامین، رایبوفلاوین، مونوکلوزوئید و ویتامین ث.

تمشک میوه‌ای است که مواد غذایی آن کم است و چون مقدار کمی قند و مواد ازته دارد مصرف آن برای اشخاصی که دیابت یا روماتیسم دارند بی‌ضرر و حتی مفید است. از آنجا که ترشی تمشک کم است کسانی که سوء هاضمه

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۷

دارند می‌توانند از آن برای رفع کندی عمل گوارش استفاده کنند. همچنین از آنجا که قند موجود در این میوه از انواع لولوز می‌باشد، مصرف آن برای اشخاصی که مبتلا به بیماری قند می‌باشند بلامانع است.

تمشک، غده‌های مولد عرق را که تعداد آنها تا ۲ میلیون برآورد شده و در تمام سطح پوست بدن پراکنده‌اند به فعالیت وامی‌دارد و ترشح عرق را زیاد می‌کند.

شربت تمشک مخلوط با آب در مورد تب، سرخک و مخملک، تجویز شده است. شربت سرکه تمشک که با آب مخلوط شود در مورد بیماریهایی که همراه با تب می‌آیند مصرف می‌شود. همچنین در مورد آئزین (گلودرد) آن را غرغره می‌کنند. تخم و دانه‌های تمشک در معالجه یبوست و خشکی مزاج به طور طبیعی بسیار مؤثر است و سبب می‌شود که یبوست به کلی رفع گردد.

شیخ الرئیس ابو علی سینا در کتاب «قانون در طب» چنین می‌نویسد:

«تمشک چندین نوع است: نوعی را علیق الکلب گویند که نسترن باشد.

نوع دیگری هست که علیق بدون کلب است و آن را در فارسی تمشک نامند.

همه اجزای علیق [قابض و خشکاننده است. در بیخ علیق لطافتی همراه گیرندگی موجود است و از این روی سنگ را خرد کند، زخمها را بهم آرد و در علاج قرحه سر [زخم سر] نافع است. برگ یا ثمر رسیده‌اش را بخایند زخم دهان را شفا دهد و لثه را استوار کند. از برآمدگی اطراف چشم [جلوگیری کند]». همچنین در کتاب نسخه‌های تندرستی آمده است که تمشک، خنک، تصفیه‌کننده خون، اشتها آور، ادرار آور، ضد اسکوربوت (خونریزی لثه‌ها بر اثر فقدان ویتامین ث) و ملین می‌باشد و از این گذشته، در معالجه برونشیت، گاستریت (التهاب معده) و سوزش معده نیز بسیار مؤثر و مفید است. آب تمشک که از فشردن میوه‌های رسیده تمشک به دست می‌آید جهت تهیه شربت تمشک که به عنوان عامل معطر و مطبوع در فراورده‌های داروئی، بخصوص محلولات اسیدی است به کار می‌رود. علاوه بر آنچه گفته شد، جوشانده برگ تمشک داروئی است که تا قرن چهاردهم میلادی در موقع وضع حمل و زایمان، در فرانسه به زنان حامله خورانده می‌شد و وضع حمل آنها به سهولت و آسانی انجام می‌گرفت. اکنون این دارو در انگلستان به مرحله آزمایش و تجربه گذاشته شده و صحت آن در مراحل متعددی به ثبوت رسیده است.

Polygonaceae: Rumex spp ترشکها: تیره علف هفت‌بند

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله علفی با برگهای متناوب و گوشواره‌های لوله‌ای در محل بندها و عموماً بندبند با گل‌های

یک جنسی یا چند جنسی که به صورت چرخه‌ای و فراهم در محور برگها یا در انتهای ساقه قرار گرفته‌اند. برگها عموماً مستطیلی کشیده، سرنیزه‌ای و پیکانی شکل بوده، میوه آنها فندقه عموماً بالدار و با حاشیه‌ای کامل یا شرابه‌ای یا مژه‌دار می‌باشند.

غالب گونه‌های ترشکها در مناطق مرطوب حاشیه جویبارها، باتلاقها، رودها و چمنزارها و مناطق کوهستانی مرطوب رشد می‌نمایند. شاید بتوان از *Rumex conglomeratus* به عنوان یکی از معمولی‌ترین گونه‌های ترشکها نام برد که با گل‌های کوچک چرخه‌ای و فراوان و ساقه و برگ قرمز رنگش در فصل بهار و تابستان دارای گسترش و پراکنش زیادی در سراسر گیلان است.

از گونه‌های دیگر این جنس می‌توان:

Rumex acetocella/ Rumex scutatus

Rumex: dentatus/ Rumex tuberosus

را نام برد که دو گونه اول بیشتر در دره سفیدرود اطراف منجیل و رودبار و دو گونه آخر بیشتر در اطراف رشت و لاهیجان و انزلی پراکنش دارند.

برگ ترشکها عموماً توسط مردم در اوائل بهار به عنوان سبزی آش مصرف می‌گردد. برگ ترشکها در نارسائی عمل دستگاه دفع ادرار مؤثر بوده و در مداوای بیماریهای التهابی، اسکوربوت، امتلاء معده، کمی اشتها، بواسیر، ورم لثه دندان و بیماریهای پوستی بکار می‌رود. در دفع یبوستهای مزمن، زردی و عوارض گواتر می‌توان از ترشک بهره جست.

ضماد مخلوط برگ پخته گیاه با آرد دانه کتان و پیه‌خوک، اثری مفید در رفع دانه‌ها و جوش صورت، سودا و بیماریهای پوستی دارد.

Liliaceae: Ruscus hyrcanus کوله‌خاس: تیره لاله

گیاهی است درختچه‌ای با ساقه‌های زیرزمینی فراوان و با ساقه‌های ساقه‌های سبزی با برگهای (ساقه‌های سبزرنگ و برگ نمای) چرمی و خشن با انتهایی خاردار و عموماً تخم‌مرغی یا بیضوی-شکل. کوله‌خاس گل‌های یک‌جنسی و میوه‌های سته‌ای قرمز رنگ دارد و از گیاهانی است که در جنگلهای شمال ایران عموماً به همراه ممرزوراش و بر روی خاکهای آهکی در مناطق شیب‌دار یا در کنار پرتگاهها و بر روی خاک هوموس‌دار جنگلی می‌روید.

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۸

Alismataceae: Sagittaria trifolia تیرکمان آبی: تیره تیرکمان آبی

گیاهی است آبی و رطوبت‌پسند با ساقه‌های زیرزمینی متعدد و ساقه‌های برافراشته و راست به بلندی ۳۰ تا ۸۰ سانتیمتر با برگهای هوایی شناور یا غوطه‌ور در قاعده ساقه، با دم‌برگی بلند و پهنکی پیکانی‌شکل و گل‌های سفید و زیبا در طول محور ساقه در گل‌آذینی خوشه‌ای.

تیرکمان آبی یکی از گیاهان رطوبت‌پسند است که به صورت علف هرز در مزارع برنج و در کنار باتلاقها و مردابها و مناطق مرطوب معمولاً می‌روید. در نقاط مختلف گیلان به ویژه در بندر انزلی، اطراف رشت، لاهیجان، فومن و صومعه‌سرا و کلیه

مناطق مناسب کشت برنج می‌روید.

Salicaceae. Salix spp. بیدها: تیره بید

درختان یا درختچه‌هایی هستند خزان‌کننده به ارتفاع ۱۰ تا ۱۵ متر و برگهای متناوب خطی تا واژ تخم‌مرغی یا تخم‌مرغی و سرنیزه‌ای. گلها یک جنسی و به صورت سنبله‌ای دم‌گره‌ای شکل نر یا ماده و جدای از یکدیگر و عموماً واژگون و گاهی راست قرار گرفته‌اند.

بیدها عموماً در مناطق مرطوب در کنار جویبارها، حاشیه رودها و نهرهای دارای آب دائمی رویش می‌یابند. این درختان از نظر چوب‌دهی ارزش چندانی نداشته و از تخته حاصل از آنها برای تهیه جعبه و توفال و از ساقه‌های راست آنها در تونل معادن استفاده می‌شود.

بیدها نقش به‌سزایی در تلطیف هوا دارند و سایه آنها از این نظر واجد اهمیت بوده مشهور است. پوست آنها ارزش دارویی قابل توجهی دارد و خاصیت تب‌بری آن بر کسی پوشیده نیست. از تخمیر چوب آنها برای تهیه الکل استفاده می‌شود.

بیدها در گیلان و مازندران دارای گونه‌های متعددی است و مشهورترین آنها عبارتند از:

زردبید *Salix acmophylla*

بیدمشک *Salix aegyptiaca*

بید مجنون *Salix babylonica*

Salix elbursensis

Salix excelsa

بید مجنون یکی از درختان زیبای زینتی است که با شاخه‌های واژگون خود زیبایی خاصی داشته و اغلب در کنار خیابانها، پارکها و مناطق تفرجگاهی کشت می‌گردد.

بیدمشک نیز از درختانی است که به خاطر داشتن گلهای سنبله‌ای دم-گره‌ای شکل خود و عطر و بوی خاص مورد توجه مردم می‌باشد و از آن عرقی تهیه می‌گردد که بسیار خوشبو بوده و اغلب به عنوان تب‌بر مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Labiatae: Salvia glutinosa نوعی مریم گلی: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست و در بخش فوقانی پرشاخه به بلندی حد اکثر یک متر و پوشیده از کرکهای غده‌ای و برگهای ساده تخم-مرغی-سه گوشه. گل آذین متشکل از چرخه‌های ۴ تا ۶ گلی آن که به صورت تنک بر روی محور گل آذین قرار گرفته‌اند و دارای گلهای بسیار زیبای زردرنگ با نوارهای قهوه‌ای می‌باشد.

این گیاه خاص مناطق جنگلی گیلان و مازندران است و در اطراف جاده اسالم-خلخال و حاشیه جاده‌های جنگلی دارای نور نسبتاً کافی رویش می‌یابد.

Salvia nemorosa: Labiatae

گیاهی است علفی و چندساله با ساقه‌های راست و پرشاخه به بلندی حد اکثر ۱۰۰ سانتیمتر و پوشیده از کرکهای زبر و برگهای ساده، مستطیلی - سرنیزه‌ای با قاعده‌ای قلبی.

چرخه‌های گل حاوی ۶ گل متراکم و نزدیک به هم با رنگ ارغوانی یا بنفش است که بر روی محور گل آذین قرار گرفته‌اند. گیاه مذکور در گیلان بیشتر در داخل مزارع متروکه و باغها و حاشیه جنگلها و بیشه‌زارها می‌روید. کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۴۹

Sambucus ebulus:Caprifoliaceae پلم، آقطی (پلهم، پلهم، شوند): تیره پیچ امین الدوله

گیاهی است علفی چندساله با بوی بد، به ارتفاع حد اکثر ۲ متر و برگهای شانهای بزرگ و متقابل با ۳ تا ۶ جفت برگچه سرنیزه‌ای بیضوی، گلهای سفید و گاهی سفید متمایل به صورتی آن در گل آذین انتهایی چتری شکل و طبق‌مانند قرار گرفته، میوه آن پس از رسیدن سیاه‌رنگ می‌شود.

پلم یکی از معمولی‌ترین گیاهان منطقه گیلان و مازندران بوده در اغلب نقاط، در حاشیه جاده‌ها، در بستر جنگلهای دارای نور فراوان، در مناطق جنگلی که قطع یکسره می‌شود و در حاشیه مزارع، باغها و در شبیهای تند کناره جاده‌های جنگلی می‌روید. از مغز ساقه آقطی در آزمایشگاههای شعب مختلف علوم برای تهیه برش از اندامهای گوناگون استفاده می‌شود، پلم گیاهی است که برای چهارپایان سمی بوده، ولی در طب سنتی برای درمان بعضی از دردها توصیه شده است. در طب سنتی ایران به عنوان مدر، معرق، مسکن، ملین، معالج گریپ، کم‌کننده شدت سرفه، معالج روماتیسم، نقرس، حبس البول، بادسرخ، انواع بواسیر، زخمهای سوختگی، درد اعصاب، آب آوردگی شکم، استسقاء، گلودرد، عوارض رحم، جوش و کورک، ورم و خارش پوست، متوقف‌کننده کرم‌خوردگی دندان و معالج کچلی مورد استفاده قرار می‌گیرد. تمام اجزاء گیاه اعم از برگ، ریشه، گل و میوه آن مصرف دارویی دارند.

Satureja hortensis: Labiatae مرزه: تیره نعنای

گیاهی است یکساله با ساقه‌ای پرشاخه به بلندی حد اکثر ۳۵ سانتیمتر و برگهای خطی تا خطی - سرنیزه‌ای با نوک کند یا تیز و تقریباً بدون دم‌برگ، گل آذین طویل و متشکل از چرخه‌های انبوه یا تنک با ۲ تا ۲۰ گل غالباً به هم فشرده و به رنگ بنفش، ارغوانی یا سفید می‌باشد.

مرزه یکی از سبزیهای کشت شده در استان می‌باشد که به عنوان سبزی خوردن و سبزی کوکو مصرف می‌گردد و دارای طعم و عطری بسیار مطبوع است.

از این جنس گونه‌ای دیگر به نام *Saturya mutica* در گیلان و در منطقه رودبار و منجیل در شبیهای تند کنار جاده‌ها می‌روید.

سرشاخه گل‌دار مرزه هنگامی که به گل می‌نشیند دارای عطر زیادی بوده و نیرودهنده، تسهیل‌کننده عمل هضم، مقوی معده، مدر و بادشکن است؛ به‌طور خفیف اثر قابض، ضد نزله و رفع اسهال و دفع کرم دارد؛ در صورت وجود ناراحتیهای معده - روده‌ای، به عنوان آرام‌کننده، علیه نفخ، گازها، اسهالها و انگلهای روده‌ای مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Senecio vernalis :Compositae پیر گیاه: تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله یا دو ساله با ساقه‌ای برافراشته و راست بدون شاخه یا منشعب و پرشاخه از پائین تا بالا به ارتفاع ۵ تا ۴۵ سانتیمتر به رنگ سبز یا ارغوانی شونده و پوشیده از کرکهای بلند پنبه‌ای یا بدون کرک با برگهای قاعده‌ای یا ساقه‌ای بدون دمبرگ، قاشقی - مستطیلی یا واژ سرنیزه‌ای و پوشیده از کرکهای بلند و پنبه‌ای، دارای گلهای مجتمع و کپه‌ای با گلچه‌های کناری زبانه‌ای و زردرنگ و گلهای میانی طبق لوله‌ای و زرد.

پیر گیاه یکی از علفهای هرز مشهور و مهم بهاره مناطق مختلف جلگه‌ای استان بوده و بیشتر بین رشت و انزلی، اطراف رشت، اطراف لاهیجان و بر روی تپه‌های شنی ساحلی بندر انزلی می‌روید. از گونه‌های دیگر یکساله این جنس می‌توان *Senecio vulgaris* و *Senecio glaucus* را نام برد که به فراوانی در فصل بهار همراه گونه فوق الذکر، در مناطق یاد شده می‌رویند. گونه‌ای چند ساله از جنس فوق به نام *Senecio othonae* خاص مناطق جنگلی شمال ایران بوده در جنگلهای استان گیلان رویش دارد.

Sesbania puniceae :Leguminosae تیره نخود

درختچه یا درختی است با ساقه‌ای راست و برافراشته و تاجی منشعب و شاخه‌دار با شاخه‌های استوانه‌ای و نازک با ارتفاع ۲ تا ۴ متر با برگهای مرکب شانه‌ای و برگچه‌های مستطیلی یا واژ تخم‌مرغی - مستطیلی به تعداد ۸ تا ۱۵ جفت و معمولا واژگون، با گلهای متعدد پروانه‌آسای قرمز تیره یا قرمز متمایل به نارنجی خوشه‌ای واژگون، با میوه نیام چهار گوشه بالدار. گیاه مذکور یکی از گیاهان کاشته شده زیبای شمال ایران در استانهای گیلان و غرب مازندران است که به خاطر رنگ زیبای گل آن، کشت می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۰

این گیاه بومی مناطق معتدله آمریکای جنوبی است که به اروپا و از آنجا به ایران وارد شده است.

Sigesbeckia orientalis :Compositae علف ملکوتی: تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای برافراشته و راست و منشعب در بالا و پوشیده از کرکهای فشرده و غده‌دار با برگهای متقابل تخم‌مرغی - سرنیزه‌ای بدون دمبرگ تا تخم‌مرغی پهن با قاعده‌ای گوه‌ای شکل و دمبرگ‌دار و گلهای کپه‌ای، با گلچه‌های زبانه‌ای کناری و لوله‌ای طبقی.

کلیه اجزاء این گیاه تصفیه‌کننده خون و مدر هستند و در مداوای بیماریهای مجاری ادرار و اولسرها و زخمهای غانغریائی مؤثر می‌باشند. تنطور حاصل از گیاه مزبور را به نسبت مساوی با گلیسیرین مخلوط کرده برای درمان بیماریهای پوست و ناراحتیهای جلدی به کار می‌برند. این تنطور به‌ویژه در رفع بیماریهای پوستی که منشأ طفیلی و قارچ دارند مؤثر است. اگر تنطور آن از گیاه تازه تهیه شود اثر ضد عفونی‌کننده قوی دارد بطوری که با قرار دادن آن بر روی زخمهای آلوده، آنها را ضد عفونی کرده درمان می‌نماید. نام فارسی ندارد؛ فرانسوی‌ها آن را علف ملکوتی *Herbe divine* و علف چرب *Herbe grass* می‌نامند.

گیاه فوق الذکر یکی از علفهای هرز مزارع و باغها و جنگلهای تنک با نور فراوان می باشد و در استان گیلان در مزارع و باغهای اطراف رودبار، منجیل رشت، آستارا، اسالم، انزلی و لاهیجان رشد می نماید.

Compositae: Silybum marianum عکوب: تیره کاسنی

گیاهی است علفی دو ساله یا چندساله با ساقه‌ای منفرد یا منشعب و شاخه‌دار، در بالا به ارتفاع ۳۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر و برگهای طوقه‌ای بدون کرک و تخم‌مرغی و دمبرگذار که در امتداد رگبرگها دارای رگه‌های سفیدرنگ و دندانه‌های شدیداً خاردار می‌باشند. برگهای ساقه‌ای اغلب تخم‌مرغی-سرنیزه‌ای شکل و گوشواره‌دار و ساقه آغوش بوده کوچکتر از برگهای طوقه‌ای می‌باشند.

گل‌های لوله‌ای نر و ماده قرمز رنگ آنها به صورت مجتمع و کپه‌ای بزرگ که توسط برگهای تغییر شکل یافته‌ای به نام برگ‌های خاردار احاطه شده‌اند قرار دارند.

گیاه فوق الذکر یکی از علفهای هرز حاشیه جاده‌ها و کنار نهر و جویبارها و مزارع آیش بوده در استان گیلان نیز در غالب نقاط در کنار جاده‌های منجیل-رشت، رشت به طرف صومعه‌سرا و فومن و نیز حاشیه جاده‌های بین شهری دیده می‌شود. گیاه مذکور دارای برگهای تلخ است و لیکن در کشورهای اروپائی اغلب به مصرف تغذیه می‌رسد. جنبه‌های داروئی عکوب مخصوصاً میوه آن در طب سنتی بسیار باارزش است. میوه این گیاه حاوی لیپیدها، آلبومینها، اسانسهای روغنی و فلاونوئیدهای مهم سیلین و سیلی مارین بوده داروی مؤثری علیه ناراحتیهای کیسه صفراست و در صورت آسیب دیدگی بافت کبد آن را ترمیم می‌کند. در پائین آوردن فشار خون، درمان سردردهای یک‌طرفه (میگرن)، اختلالات جهاز هاضمه، فراخ شدن سیاهرگها، دریا گرفتگی و عوارض ناشی از مسافرت با ترن و اتومبیل تأثیر قابل توجهی دارد. پزشکان سنتی برگ و میوه این گیاه را مسهل صفرا دانسته برای درمان دردهای مربوط به طحال و همچنین دفع سنگهای صفراوی و یبوستهای مزمن تجویز می‌کنند. مصرف گیاه حتی به‌طور مداوم هیچگونه مسمومیتی ایجاد نمی‌کند. از برگهای گیاه در تهیه سالاد و از ریشه آن در تهیه برخی غذاها و مرباها استفاده می‌شود.

ریشه و اعضای هوائی عکوب طعم تلخ و اثر اشتها آور، مقوی و تب‌بر دارد. دانه گیاه دارای آمیدون، مواد آلبومینوئیدی و یک ماده روغنی می‌باشد و مصرف دانه له شده آن برای درمان بیماریهای مختلف توصیه شده است. گیاه مزبور نام فارسی ندارد؛ به عربی آن را عکوب، شوک الدمن و شوک النصارى می‌خوانند.

Cruciferae: Sisymbrium officinale خاکشیر: تیره شب‌بو

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای منشعب و پرشاخه به بلندی ۲۰ تا ۸۰ سانتیمتر با برگهای قاعده‌ای دمبرگذار و طوقه‌ای و گل‌های زرد رنگ سنبله‌ای نسبتاً طویل در انتهای شاخه‌ها و میوه‌های خرجین مخروطی شکل کوتاه به طول ۱۱ تا ۱۷ میلیمتر.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۱

گیاه فوق الذکر معمولاً در کنار جاده‌ها و پیاده‌روها و زمینهای متروکه می‌روید، در گیلان گیاهی تقریباً معمولی و همه‌جا پراکنده بوده و در کنار جاده‌های جنگلی، حاشیه مزارع، پیاده‌روها و باغها رویش می‌یابد و در فصل بهار یکی از گیاهان غالب مناطق مختلف استان گیلان است.

در ایران از این گونه استفاده داروئی نمی‌شود و گونه دیگری که به خاکشیر معروف است و نام لاتین آن *Descurainia sophia* است مورد استفاده قرار می‌گیرد. گیاه مذکور نیز علف هرز مزارع آیش، مزارع گندم، غلات و حاشیه مزارع و باغها است. دانه‌های خاکشیر بیشتر به عنوان خنک کننده با آب و یخ همراه شربت‌ها مصرف گردیده و در فصل تابستان در برخی آب‌میوه‌فروشیها فروخته می‌شود، خاکشیر نیرودهنده، ضد اسکوربوت، مدر، خلط‌آور بوده و برای بهبود بیماریهای حنجره بکار می‌رود، جوشانده گیاه خاکشیر در رفع اسهالهای ساده، اخلاط خونی و درمان ترشحات زنانگی مفید است.

Liliaceae: Smilax excelsa از ملک (کامپوره، سنگیله، کفله‌بور، والی‌گیله): تیره لاله

درختچه‌ای است بالارونده با ساقه‌ای خاردار به طول حد اکثر ۲۰ متر با برگهای متناوب تخم‌مرغی پهن دایره‌ای تا شبه قلبی و دمبرگی بلند با دو زایده پيچک‌مانند. گل‌های کوچک آن به تعداد ۲ تا ۱۴ عدد بر روی دمگل آذین بلندتر از دمبرگ به صورت محوری و چتری شکل قرار گرفته میوه‌های سته‌ای آن پس از رسیدن قرمزرنگ می‌گردد.

از ملک در مناطق جنگلی شمال، حاشیه جاده‌ها، جنگلهای مخروطه، بیشه‌زارها و مناطق دارای نور کافی رشد می‌نماید. در گیلان نیز در غالب نقاط جنگلی جلگه‌ای و مخروطه می‌روید.

ریشه این گیاه و گونه‌های دیگری از آن که در نواحی جنوبی مکزیک و کشورهای مجاور آمریکای مرکزی تا حوزه آمازون می‌رویند، تحت نام ریشه سالسپاری وارد بازار تجارت می‌شود.

قسمت مورد استفاده این گیاه ریشه آنهاست که به صورت عاری از ریزوم (اعضای زیرزمینی) و یا دارای ریزوم و حتی همراه با قسمتی از ساقه گیاه، در معرض استفاده‌های درمانی قرار می‌گیرد.

در گذشته به عنوان تصفیه‌کننده خون مصارف زیاد داشته است. طب سنتی آن را برای درمان بیماریهای جلدی، اگزما و داء الصدف توصیه می‌کند.

باید دانست که سالسپاریهای داروئی عموماً فاقد تانن‌اند و فقط بعضی از انواع آنها مانند *S. excelsa L* که در ایران می‌روید و *S. prolifera Roxb* دارای ماده مذکور می‌باشند.

S. excelsa L

در منطقه وسیعی از گیلان می‌روید و به اسامی زیر موسوم است:

ملک و از ملکی در لاهیجان و رودسر، سنگیله در آستارا، کفله‌پور در گرگانرود، والی‌گیله در بندر انزلی، تمیس و کامپوره در اطراف رشت، کامپورک در صومعه‌سرا، شات‌دانه در دیلمان، کلکادانه در بعضی نواحی گیلان و بالیکا در درفک.

Solanaceae: Solanum dulcamara تاج‌ریزی پیچ: تیره سیب‌زمینی

گیاهی است بالارونده و پیچنده با ساقه‌ای چوبی، برگهائی دمبرگ‌دار تخم‌مرغی تا تخم‌مرغی-سرنیزه‌ای و گل‌های بنفش‌رنگ در گل آذین گرزنی محوری یا انتهائی و میوه سته‌ای آبدار قرمزرنگ.

گیاه فوق‌الذکر یکی از درختچه‌هائی است که در غالب نقاط شمالی ایران در کنار دریاچه‌ها، مناطق مرطوب و باتلاقها، حاشیه و بستر رودها رشد می‌نماید. برای مثال در استان گیلان در روگانه‌های مرداب انزلی مانند نهنگ-روگا یا سایر مسیرهای رودخانه‌ای مرداب به طرف دریا از کنار روگانه‌ها در میان آنها و سایر گیاهان همراه رشد می‌نماید.

از نظر طب سنتی تاج‌ریزی پیچ به‌طور ملایم اثر ملین، مدر، نیرودهنده، معرق، تصفیه‌کننده خون و کمی مخدر دارد. در مداوای بیماریهای جلدی مزمن مانند اکزما، خارش سودا و تب‌خال مؤثر است و برای رفع درد استخوان، ترشحات زنانگی، استسقاء، برونشیت‌های مزمن، نزله مزمن، سیاه‌سرفه، آسم، نقرس، روماتیسم، زردی، آل‌بومینوری مورد استفاده قرار می‌گیرد. مصرف فرآورده‌های آن به میزان زیاد ایجاد مسمومیت می‌نماید.

Solanaceae: Solanum melongena بادنجان، بادمجان: تیره سیب‌زمینی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای نسبتاً ضخیم و راست و پرشاخه به کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۲ ارتفاع ۳۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر و برگهای دمبرگدار تخم‌مرغی بزرگ. گل‌های نسبتاً بزرگ، منفرد سفید یا سفید متمایل به بنفش با دم‌گلی بلند و خمیده به طرف پائین در محور برگها و میوه سته‌ای بزرگ به اشکال تخم‌مرغی، گلابی‌شکل، استوانه‌ای طویل و غیره ... به رنگ ارغوانی تیره یا بنفش تیره. بادنجان یکی از گیاهان زراعی معروف است که در غالب نقاط ایران از جمله در گیلان در مزارع کشت می‌گردد و میوه آن (بادنجان) در غالب فصول سال به طرق گوناگون به مصرف تغذیه می‌رسد.

Solanaceae: Solanum nigrum سگ‌انگور: تیره سیب‌زمینی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست به ارتفاع ۱۰ تا ۷۰ سانتیمتر، پرشاخه و برگهای تخم‌مرغی یا تخم‌مرغی-بیضوی و گل‌های کوچک و سفیدرنگ در گل‌آذین خوشه‌گرن با گل‌های ۵ تا ۱۰ تایی و میوه سته‌آبدار سیاه‌رنگ که به تدریج پس از رسیدن نارنجی‌رنگ می‌گردد. سگ‌انگور یکی از علفهای هرز حاشیه رودخانه، سواحل دریا، زمینهای مخروبه و مزارع زراعی می‌باشد که در غالب نقاط گیلان به خصوص در زمینهای زراعی و مناطق جنگلی دارای نور نسبتاً کافی رشد می‌نماید. اثرات دارویی آن در طب سنتی شناخته شده است، سگ‌انگور مخدر بوده به علت داشتن سولانین تسکین‌دهنده است. در استعمال خارجی، برگهای تازه و له‌شده آن بر روی اولسره‌های دردناک، ترک نوک پستان و بواسیر اثر درمانی دارد. جوشانده آن به صورت امولسیون و حمام موضعی بر روی ورمها و قسمت‌های ملتهب و دردناک پوست قرار داده می‌شود، به علاوه در سوختگیها، کوبیدگی و بیماری جلدی ناراحت‌کننده اثر مسکن و شفافبخش دارد. ضماد آن درد روماتیسم مفصلی حاد را تسکین می‌دهد.

Solanaceae: Solanum tuberosum سیب‌زمینی: تیره سیب‌زمینی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های زیرزمینی دارای غدد (سیب‌زمینی) فراوان در انتها و ساقه‌هوائی راست و پرشاخه به ارتفاع ۳۰ تا ۱۰۰ سانتیمتر عموماً چهار گوشه و برگهای شانه‌ای فرد با ۳ تا ۴ جفت برگچه کامل تخم‌مرغی و برگچه‌های کوچکتری در میان آنها؛ دارای گل‌های سفید یا متمایل به بنفش در گل‌آذین‌گرن انتهای، و میوه‌هوائی سته‌آبدار سبزرنگ با دانه‌های متعدد.

سیب زمینی بومی قاره آمریکا بوده در ایران گیاهی کشت شده است و اگر چه در گیلان جز در مناطق کوهستانی و در روستاهای دوردست که از رطوبت دریا به دورند کشت نمی‌شود و لیکن انواع آن به نامهای سیب‌زمینی استانبولی، پشندی، آلفا و ... به صورت روزمره در غذای مردم دیده می‌شود و در غالب سبزی‌فروشیها و مغازه‌ها عرضه می‌گردد. اعضاء سبز گیاه مانند برگ و ساقه به علت داشتن سولانین اثر مخدر و آرام‌کننده دارد و دردهای عصبی روماتیسمی، نزله‌های مزمن ششی، سرفه‌های خشک، اسهالهای همراه با حالات تحریکی را معالجه می‌نماید. غده سیب‌زمینی ضد اسکوربوت و نرم-کننده می‌باشد و مصرف آن برای مبتلایان به بیماری قند توصیه می‌شود، سیب زمینی تازه یا رنده شده بر روی سوختگیهای سطحی بدن اثر تسکین دهنده دارد.

Sparganium neglectum: Sparganiaceae نوروف: تیره اسپارگانیاسه

گیاهی است علفی چندساله و رطوبت‌پسند و پایابی یا آبی، یکپایه با ساقه‌های زیرزمینی نسبتاً ضخیم و پراکنده و ساقه هوایی راست و برافراشته منشعب و شاخه‌دار در بخش فوقانی به ارتفاع ۲۵ تا ۱۲۰ سانتیمتر و برگهای دو ردیفی بلند و راست و ناوی شکل و سه گوشه‌ای و در قاعده غلاف‌دار که گاهی از ساقه بلندتر می‌باشند.

گل‌های سفید در انتها قهوه‌ای یا سیاه‌رنگ آن به صورت مجتمع و کپه‌ای کروی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند و کپه‌های حاوی گل‌های ماده غالباً در پائین و گل‌های نر در بالا، حول محور گل آذین منشعب و شاخه‌دار دیده می‌شوند.

گیاه مذکور در ایران در غالب نقاط معتدله در کنار برکه‌های آب و چشمه‌سارهای آب شیرین، باتلاقها و مردابهای دارای عمق کم می‌روید. در گیلان در مرداب انزلی، آبگیرها و برکه‌های اطراف رشت، فومن و صومعه‌سرا، گاهی در کنار نهرهای موقت حاشیه جاده‌های بین شهری در فصل بهار دیده می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۳

Spartium junceum: Leguminosae طاووسی: تیره نخود

درختچه‌ای است راست و پرشاخه با ساقه‌ای شیاردار و شاخه‌های سازویی شکل و برگهای کم و کوچک و غالباً ریزان ساده و بیضوی باریک به طوری که گیاه عموماً بدون برگ به نظر می‌رسیده شاخه‌های سبزرنگ آن بیشتر جلب توجه می‌نماید. گل‌های پروانه‌آسای زرد طلایی آن، عموماً در خوشه‌های ۵ تا ۲۰ گلی در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته‌اند. طاووسی در ایران عموماً به عنوان گیاهی زینتی کاشته می‌شود و در استان گیلان به خصوص در شهرهای بزرگ رشت، لاهیجان و فومن در پارکها، حاشیه خیابانها و گاهی حیاط منازل کشت می‌شود.

Spinacia oleracea: Chenopodiaceae اسفناج: تیره چغندر

گیاهی است دوپایه و یکساله با برگهای غالباً طوقه‌ای متناوب و دمبرگ بلند و پهنک غالباً دلتایی یا پیکانی و گل آذین گرز-پانیکول انتهایی و میوه‌ای خاردار.

اسفناج یکی از گیاهان کاشته شده مناطق مختلف کشور و در ردیف سبزیهای خوراکی است که سرشار از ویتامینهای آ. ب. ث و د و مواد کانی و املاح مختلف نظیر آهن و فسفات می‌باشد. اسفناج مصارف دارویی فراوانی دارد که برای اغلب مردم

شناخته شده است. انواع وحشی آن گاهی در مزارع به صورت علف هرز دیده می شود.

اسفناج از نظر غذایی اهمیتی زیادی دارد و به علت داشتن آهن، فسفات و کلروفیل برای مبتلایان به کم خونی بسیار مفید بوده، سهولت دفع مواد از روده بزرگ را میسر می سازد.

مؤلف کتاب «گیاهان دارویی» می نویسد: از نظر ترکیبات شیمیایی اسفناج تازه دارای ۹۳ درصد آب، مواد البومینوئیدی، مواد چرب، مواد قندی، کلروفیل، لسیتین، سکرین، ید، فسفر، آهن، آرسنیک، املاح پتاسیم و کلسیم، مخصوصا اکسالاتهاست. اسفناج را از نظر ترکیب شیمیایی و تأثیری که در بدن می گذارد، می توان شبیه *oxalis* (ترشک) ها دانست. اسفناج به جهت دارا بودن آهن نیز در میان سبزیها بی همتاست. از این نظر گویچه های قرمز خون را زیاد می کند و بهترین غذا برای زنان باردار و اشخاص کم خون می باشد.

همچنین به جهت داشتن منیزیم تا حدودی جلوی پیشرفت سرطان را می گیرد، محرک کلیه ها بوده، کار و فعالیت آنها را زیاد می کند.

اسفناج به علت دارا بودن سکرین که در سال ۱۹۲۴ میلادی وسیله دبرف *Dobreff* کشف شد، اثر نیرودهنده بر روی ترشحات معده، روده، لوزالمعده دارد. ترشحات صفرا را افزایش می دهد و حرکات دودی شکل روده را تقویت می کند. با آن که غذاهای ساده ای که با اسفناج تهیه می شود زیاد لذت بخش نیست مع هذا مصرف آن در تغذیه کودکان و به عنوان غذای کامل دوره نقاهت، کم خونی دختران جوان، بیماریهای حاد، بیماریهای مقاوم پوست، اسکوربوت و همچنین به عنوان تقویت اعصاب برای کسانی که کارهای فکری دارند توصیه شده است.

مصرف اسفناج پخته، در طب سنتی برای رفع سرفه های خشک، آسم، گرفتگی صدا، یبوست، قولنجهای کبدی، رماتیسم، نقرس و کمی ترشحات شیر معمول است. در موارد کمبود ویتامینهای بدن، مصرف شیره تازه اسفناج، مؤثرتر از اسفناج پخته ذکر شده است. علاوه بر آن در گذشته از اسفناج نوعی شراب تهیه می گردید که در خونرویها به منظور رفع کم خونی افراد مبتلا به این بیماری به کار می رفت. برای این کار نیز از ۴ قسمت شراب و یک قسمت شیره برگهای پخته اسفناج استفاده می شود.

علاوه بر آنچه که ذکر گردید، ضماد خام اسفناج جهت مداوای ورمها و گزیدگی زنبور و باز کردن دمل نافع است. مالیدن پخته این سبزی مخلوط با سفیدآب جهت جوشهای جلدی نیز نتیجه بخش می باشد. تخم اسفناج جهت درد کبد، درد دل و درد سر مفید است. اسفناج لته ها را سفت می کند و از تباهی و فساد دندان به علت دارا بودن آهن می کاهد. اگر پارچه پشمی را با آب اسفناج بشوئید، شفاف و براق می شود.

بیماران مبتلا به ورم مفاصل و سنگهای کیسه صفرا نباید اسفناج را زیاد مصرف کنند. زیرا وجود اکسالات موجود در اسفناج برای این قبیل بیماران

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۴

مضر است و باعث تشدید کسالت آنان می گردد.

Stachys byzantina: Labiatae گوش بره: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله، با شاخه های عقیم به همراه ساقه باروری به بلندی حد اکثر یک متر و غالبا ساده و ندرتا دارای

شاخه‌های تنک. در بخش فوقانی پوشیده از کرکهای پنبه‌ای - بلند یا کرکهای هلوئی - پتوئی و برگهای قاعده‌ای قاشقی - مستطیلی تا سرنیزه‌ای پهن و پوشیده از کرکهای پتوئی - ابریشمی تا تار عنکبوتی. چرخه‌های گلدار متشکل از ۱۵ تا ۲۰ گل عموماً تنک در طول محور گل آذین و چرخه‌های انتهایی متراکم و نزدیک به هم به رنگ قرمز صورتی. گیاه فوق‌الذکر که بیشتر در استانهای گیلان و مازندران رویش داشته در مناطق دارای نور کافی می‌روید، هیچگونه ارزش علوفه‌ای نداشته و عموماً به صورت گیاهی مهاجم و بدخوراک جلوه می‌نماید و در گیلان بیشتر در مراتع دارای نور کافی و مخروبه رویش می‌یابد.

گونه‌های چندی از این جنس در مناطق مختلف گیلان می‌رویند که عبارتند از:

Stachys fruticulosa / *Stachys persica*

Stachys inflata / *Stachys pubescens*

Stachys lavandulifolia / *Stachys spectabilis*

در مناطق مختلف استان گیلان رویش می‌یابند.

گونه *Stachys lavandulifolia* با نام فارسی چای کوهی به عنوان بادشکن در طب سنتی مصرف می‌گردد.

Caryophyllaceae: *Stellaria media* دانه قناری، سبزه‌واش: تیره میخک

گیاهی است یکساله علفی گسترده روی سطح زمین یا به‌ندرت راست و برافراشته با برگهای قاعده‌ای متقابل قلبی شکل یا تخم‌مرغی و برگهای بالایی اغلب بزرگتر از برگهای پائینی. گلهای سفیدرنگ ۵ گلبرگی آن که به علت داشتن بریدگی عمیق ۱۰ تایی بنظر می‌رسند در گل آذین متراکم و چترمانند و گاهی تنک و پراکنده قرار گرفته‌اند. گیاه فوق‌الذکر از نظر شکل اندامها بسیار متنوع است و تقریباً علف هرزی بشمار می‌آید که در همه‌جا مخصوصاً در مزارع، باغچه‌ها، پیاده‌روها و گلدانها می‌روید.

Oleaceae: *Syringa persica* یاس بنفش: تیره زیتون

درختچه‌ای است با ساقه‌ای خاکستری رنگ به ارتفاع حد اکثر ۳ متر و خزان‌کننده با برگهای متقابل ساده تخم‌مرغی یا سرنیزه‌ای و گلهای بنفش یا سفید یا بنفش متمایل به قرمز خوشه‌ای و بسیار معطر و میوه کپسول با دانه‌های بالدار. یاس بنفش درختچه‌ای است که در غالب نقاط ایران در پارکها، حیاط منازل و باغچه‌ها کشت می‌گردد. در گیلان در بلوارها و حیاط منازل و پارکها کشت می‌شود. عطر یاس بنفش بسیار مشهور و دل‌انگیز است.

Dioscoraceae: *Tamus communis* تمیس، رزک: تیره تمیس

گیاهی است علفی چندساله پیچان و بالارونده با غده زیرزمینی به قطر ۲۰ سانتیمتر یا بیشتر، سیاه‌رنگ با ساقه‌ای نازک به طول حد اکثر ۴ متر، کم شاخه، شیاردار، بدون کرک با برگهایی متناوب تخم‌مرغی، قلبی شکل به رنگ سبز روشن. گلهای آن کوچک، زردرنگ و یک جنسی است. گلهای نر و ماده از یکدیگر جدا و غالباً به صورت خوشه‌ای یا سنبله‌ای محوری قرار گرفته‌اند.

میوه سته‌ای شبه کروی و سبزرنگ آن پس از رسیدن قرمز می‌شود. تمیس از گیاهانی است که در استانهای شمالی ایران در مناطق جنگلی و بیشه‌زارها می‌روید. در استان گیلان نیز در جنگلهای اسالم، شفارود، فومن و ماسوله، اطراف لاهیجان و رشت و ارتفاعات مرتعی مشجر اطراف عمارلو و دیلمان می‌روید.

Compositae: Tanacetum parthenium بابونه گاوی: تیره کاسنی

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌های متعدد و پرشاخه به ارتفاع ۲۰ تا ۶۰ سانتیمتر با برگهای مرکب به رنگ سبز که دمبرگهایی بلند دارند.

کاپیتولهای گیاه دارای دو نوع گل است: گلچه‌های کناری زبانه‌ای به رنگ سفید و به تعداد ۱۰ تا ۲۰ عدد و گلهای لوله‌ای به رنگ زرد با تعداد زیاد در ناحیه وسط (بر روی صفحه طبق).

بابونه گاوی گیاهی است که در اغلب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران بر روی دیواره‌های سنگی دارای رطوبت، در چمن‌زارهای مرطوب، مناطق مخروبه، حاشیه رودخانه‌ها و گاهی در مناطق جنگلی بر روی لبه‌ها و دیواره‌های سنگی می‌روید. در گیلان نیز در کناره رودخانه‌های جنگلی، در مناطق کوهستانی دارای جریانهای آب و بر روی دیواره‌های سنگی با شیب تند می‌روید.

گلهای بابونه گاوی نیز گاهی به مصرف داروئی در طب سنتی می‌رسد.

Labiatae: Teucrium hyrcanicum تیره نعناع

گیاهی است چندساله علفی با ساقه‌ای راست به ارتفاع ۳۵ تا ۷۵ سانتیمتر و کرک آلود، دارای برگهای دمیرگ‌دار تخم‌مرغی - سرنیزه‌ای و گل آذین

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۵
خوشه‌ای سنبله‌مانند و متراکم و گلهای قرمز - صورتی.

گیاه مذکور خاص منطقه رویشی هیرکانی حوزه دریای خزر می‌باشد و در حاشیه جاده و کنار آبراهه‌ها و مناطق دارای نور نسبتاً فراوان رویش می‌یابد.

Labiatae: Teucrium polium مریم نخودی: تیره نعناع

گیاهی است علفی چندساله با قاعده‌ای خشبی، به ارتفاع ۱۰ تا ۴۰ سانتیمتر، گسترده روی زمین یا راست و برافراشته با کرکهای سفید متمایل به خاکستری یا کرکهای پتویی - پنبه‌ای یا فردار. برگهای مستطیلی‌شکل تا واژ تخم‌مرغی باریک یا خطی، معمولاً پوشیده از کرکهای پتویی. گل آذین کپه‌ای و سرسان با گلهای سفیدرنگ. گیاه فوق‌الذکر در گیلان بیشتر در مناطق رودبار و ارتفاعات بالای کوهستانی و مناطق مرتعی رویش می‌یابد و ارزش داروئی آن بر اغلب مردم شناخته شده است. سرشاخه گلدار گیاه اثر مقوی، نیرودهنده و ضد تشنج دارد و اگر گرد آن وارد بینی شود مخاط بینی را تحریک و ایجاد عطسه می‌نماید. مصرف آن در رفع سردرد، ضعف عمل دستگاه تغذیه، بیماریهای دستگاههای تناسلی و میزراه، تأخیر یا عدم وقوع قاعدگی به علت ضعف تأثیر به سزائی دارد.

Labiatae. Thymus spp. آویشنها: تیره نعناع

گیاهانی هستند علفی چندساله و با قاعده خشبی و به صورت پشته‌ای یا گسترده بر روی زمین با ساقه‌های متعدد به بلندی حد اکثر ۲۵ سانتیمتر و برگهای کامل (ساره) تخت (پهن) و حاشیه برگشته بدون دمبرگ یا دمبرگدار.

آویشنها در مناطق مختلف گیلان به خصوص مراتع ییلاقی و مناطق کوهستانی رویش می‌یابند. عامل مؤثر در شناخت این گیاهان عطر فراوان و دل‌انگیز آنها است. آویشنها با گل‌های ارغوانی، صورتی، سفید یا کرم رنگ خود به مناطق کوهستانی و شیبهای تند ارتفاعات مرتعی زیبایی خاصی می‌بخشند.

گونه‌های چندی از این جنس در گیلان می‌رویند که عبارتند از:

Thymus fallax/ Thymus pubescens

Thymus fedtschenkoi/ Thymus transcaucasica

Thymus Kotschyanus

کلیه گونه‌های مزبور با نام آویشن شناخته می‌شوند.

آویشنها در ایران به عنوان داروهای گیاهی کاملاً شناخته شده‌اند و عموماً بادشکن، مقوی معده، خلط‌آور، ضد تشنج و مدر و قاعده‌آور می‌باشند. دم- کرده سرشاخه‌های گلدار آنها را در رفع اسپاسمها و حالات تشنجی دستگاه تنفس و درمان گریپ، سیاه‌سرفه، آسم مرطوب، نزله‌های مزمن بکار می‌برند و خاصیت مقوی، نیرودهنده، ضد عفونی‌کننده، تنظیم دستگاه گردش خون و مراکز عصبی و ضربان قلب دارند.

Thymus Serpyllum سوسنبر کوهی: تیره نعناع

سوسنبر کوهی گیاهی است پایا به ارتفاع ۱۰ تا ۲۰ سانتیمتر با برگهای کوچک و رگبرگهای مشخص، با شاخه‌های خیلی کوتاه و اغلب پوشیده از کرک. دارای گل‌های سفید کوچک به صورت مجتمع و خوشه‌ای. این گیاه در برخی از نقاط گیلان به ویژه در ارتفاعات منجیل می‌روید.

سوسنبر کوهی یکی از اقسام سوسنبر است که از نظر خواص درمانی شبیه سایر اقسام سوسنبر می‌باشد. مقوی قلب، نیروبخش، مقوی معده و بادشکن است.

طب سنتی از این گیاه برای درمان ضعف معده، اختلالات هاضمه، دل‌به‌هم‌خوردگی، انواع قولنج و اسهال استفاده می‌کند و خواص درمانی مختلفی برای آن قائل است از قبیل: ادرار آور، معرق، بازکننده عادت ماهانه، ضد کرم، ضد عفونی‌کننده. زیاده‌روی در خوردن سوسنبر برای زنان باردار مضر است، زیرا امکان دارد موجبات سقط جنین را فراهم سازد.

Tilia platyphyllos subsp. caucasica: Tiliaceae نرمدار، نمدار، زیزفون: تیره نمدار

درختی است به ارتفاع ۳۵ تا ۴۰ متر با تنه‌ای راست و ضخیم به قطر حد اکثر یک متر با پوستی به رنگ خاکستری تیره و شیاردار و تاجی گسترده و پرشاخه و برگ‌هایی تخم‌مرغی شکل با قاعده‌ای قلبی یا قلبی مورب یا بریده مورب و دمبرگی بلند. گل‌های گرزنی آن بر روی برگ‌های زبانه‌ای شکل بدون کرک به رنگ زرد متمایل به سبز به طول حد اکثر ۹ سانتیمتر قرار

گرفته و میوه‌های شبه کروی یا گلابی شکل آن پوشیده از کرکهای مخملی یا پتویی است. نمدار یکی از گونه‌های جنگلی شمال ایران است که عموماً در دشتهای و جلگه‌های جنگلی تا ارتفاعات میان‌بند رشد می‌نماید و چوب آن ارزش صنعتی زیادی ندارد. گل آذین آن دارای خاصیت دارویی بوده در طب سنتی به مصرف می‌رسد و امروزه گونه‌های اروپائی آن نیز به خاطر استفاده‌های دارویی گاهی در ایران کشت می‌شود. برگ و گل انواع مفید گونه‌های نمدار (زیزفون) در طب سنتی به عنوان ضد تشنج، آرام‌کننده و نرم‌کننده مورد استفاده قرار می‌گیرد. اثر ضد تشنج آنها نیز مربوط به اسانسی است که در گل‌های این درخت وجود دارد و بوئی ملایم و مخصوص از آنها استشمام می‌گردد.

نوع مفید و دارویی این درخت که در جنگلهای بین کهدم و رستم آباد و همچنین سفیدرود می‌روید *Tilia platyphyllos* نام دارد که در طب سنتی به فراوانی در درمان سرماخوردگی، سردرد، سوء هاضمه و ناراحتیهای عصبی به کار می‌رود. نمدار حاوی گلوکوزیدهای فلاونوئیدی است، ولی عاری از مشتقات گزانتین است. گرچه این گیاه از نظر پزشکی مدرن مصرفی ندارد،

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۶
ولی می‌توان دم‌کرده آن را به عنوان یک نوشیدنی عاری از کافئین به کار برد. قابل یادآوری است که در کتاب «مفردات پزشکی و گیاهان دارویی» برگ و گل انواع مختلف گونه‌های نمدار در طب سنتی در درمان سرماخوردگی سردرد، سوء هاضمه و ناراحتیهای عصبی بکار می‌رود، در صورتی که در کتاب «گیاهان دارویی» فقط برای گونه مفید این درخت، خواص درمانی ذکر شده است.

Torilis arvensis: Umbelliferae: ماستونک: تیره چتریان

گیاهی است علفی یکساله به بلندی حد اکثر ۱۰۰ سانتیمتر و پرشاخه، با برگهای گوناگون مرکب یک تا دو بار شانه‌ای. دارای گل‌های سفید یا سفید متمایل به صورتی در گل آذین چتری با شعاعهای ۲ تا ۱۲ تائی و میوه تخم‌مرغی شکل و پوشیده از خارهای راست یا خمیده.

این گیاه یکی از علفهای هرز گیلان بوده در غالب نقاط در حاشیه جاده‌ها، پیاده‌روها، مزارع و باغها و شیبهای تند حاشیه‌ای جاده‌های جنگلی و زمینهای زراعی متروکه می‌روید و به سبب داشتن خار، میوه‌اش به لباس و پوست حیوانات اهلی می‌چسبد. از گونه‌های دیگر آن *Torilis heterophylla* نیز در غالب نقاط استان دارای پراکنش و گسترش می‌باشد.

Trapa natans: Trapaceae: سرکوله‌خیز، سرکنجه‌خیز: تیره سرکوله‌خیز

گیاهی است علفی یکساله با برگهای شناور و غوطه‌ور در آب، برگهای غوطه‌ور آن خطی و باریک و برگهای شناور آن، که بیشتر جلب توجه می‌نماید، به صورت لوزی و با دم‌برگهایی دارای تورم دوکی شکل می‌باشد. گل‌های آن سفیدرنگ و میوه‌اش چوبی همراه با زوائد سخت و خاردار است.

سرکوله‌خیز خاص مناطق باتلاقی با آب راکد یا با جریان ملایم و نسبتاً کم - عمق می‌باشد و در مرداب انزلی که یکی از رویشگاههای این گیاه است به صورت متراکم و نزدیک به هم روئیده محیط مناسبی را برای تخم‌گذاری پرندگان مهاجر به

وجود می‌آورد. میوه این گیاه گاهی توسط افراد بومی برای تغذیه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Zygophyllaceae: Tribulus terrestris خارخسک: تیره فیج

گیاهی است علفی یکساله، گسترده روی سطح زمین با ساقه‌ای به طول ۱۵ تا ۸۰ سانتیمتر و شاخه‌های جوان و برگهای پوشیده از کرکهای نقره‌ای و برگهای مرکب شانهای زوج با ۱۰ تا ۱۶ برگچه و برگچه‌های تخم‌مرغی یا بیضوی که غالبا دارای قاعده نامتقارن به صورت متقابل هستند. گلهای منفرد زردرنگ آن در محور برگها قرار گرفته‌اند. میوه آن مرکب از ۵ برچه به هم پیوسته است که هر برچه حاوی ۲ شاخ بلند خارمانند و شاخکهای کوتاهاتر خاری و کرکهای فراوان و گاهی نیز بدون کرک می‌باشد.

خارخسک که یکی از علفهای هرز مزارع آیش و مناطق شنی است در گیلان بر روی شنهای ساحلی بین رشت و انزلی و اطراف انزلی گسترش داشته دارای خواص داروئی فراوان است. خواص داروئی قسمتهای مختلف این گیاه به ویژه قابض بودن آن در طب سنتی ایران کاملا شناخته شده است.

Leguminosae: Trifolium spp شبرها: تیره نخود

گیاهانی هستند یکساله یا چندساله علفی با ساقه‌ای برافراشته یا عموما

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۷

گسترده روی سطح زمین و اغلب دارای بوی کومارین و برگهای ۳ برگچه‌ای و گلهایی به رنگ سفید، زرد، ارغوانی یا قرمز، در گل آذینی کپه‌ای و سرسان و یا خوشه‌ای کوتاه در انتهای شاخه‌ها و یا محور برگها و میوه‌های نیم کوتاه و ناشکوفای یک یا دو دانه‌ای کوتاهاتر از کاسه گل.

شبرها گیاهانی عموما رطوبت‌پسند بوده، اغلب در چمنزارها و مناطق دارای نور کافی رشد می‌نمایند. گونه‌های شبر دارای ارزش علوفه‌ای قابل توجه هستند و گونه‌های اصلاح شده‌ای نیز از این جنس در مزارع کشت می‌گردد.

گونه‌هایی از این گیاه که در گیلان می‌رویند عبارتند از:

Trifolium angustifolium/ Trifolium micranthum

Trifolium arvense/ Trifolium ochroleucum

Trifolium campestre/ Trifolium physodes

Trifolium caescens/ Trifolium pratense

Trifolium chusii/ Trifolium repens

Trifolium fragiferum/ Trifolium resupinatum

Trifolium glomeratum/ Trifolium scabrum

Trifolium grandiflorum/ Trifolium striatum

Trifolium hybridum/ Trifolium subterraneum

Trifolium lappaceum/ Trifolium tumens

این استان در ضمن رویشگاه مناسبی برای بسیاری از گیاهان تیره نخود Leguminosae که اکثراً طالب آب و هوای مدیترانه‌ای و رطوبت‌پسند هستند می‌باشد.

در طب سنتی ایران مصارف چندانی برای شبدرها وجود ندارد و لیکن غنچه‌های گل شبدرها محتوی تاننها، گلوکزیدها، اسیدهای آلی و مواد رنگی می‌باشند. و برای مداوای برونشیت، گرفتگی صدا، سرفه، اسهال و همچنین در ترکیبات خلط‌آور و مقوی معده استفاده می‌شوند. شبدرها دارای شهد بسیار بوده و عسل‌دهنده مهمی هستند.

قسمت مورد استفاده شبدر قرمز که آن را شبدر کوهی نیز می‌گویند، گل و شکوفه‌های خشک شده آن می‌باشد که بوی خوشی دارند. این شبدرها فقط در زمینهای قوی به عمل می‌آید. دارای ترکیبات شیمیایی زیاد و قابل توجه است که عبارتند از: مواد سفیده‌ای، روغن، قند و املاح معدنی مانند کلسیم، منیزیم، پتاس، سرب، فسفر، گوگرد، سیلیس، سدیم، آهن، آلومینیوم، منگنز، روی، مس، نیکل و کوبالت. برگهای شبدر قرمز کلسیم بیشتری دارد که پس از رسیدن فسفر آن کم می‌شود. همچنین دارای ویتامینهای ب ۱ و ای و ویتامین کا می‌باشد. خاصیت برجسته گیاه مزبور این است که از انفارکتوس (سکته قلبی) جلوگیری می‌کند. در رنگرزی نیز از مواد رنگی آن جهت رنگ کردن پشم و پنبه استفاده می‌کنند. جوشانده شربت و عصاره شکوفه گل‌های شبدر قرمز ضد تشنج و خلط‌آور است و برای درمان سیاه‌سرفه و برونشیت مورد استفاده قرار می‌گیرد. از عصاره گیاه نیز می‌توان به صورت ضماد جهت التیام زخمها بهره‌مند شد.

ابو علی سینا در خواص شبدر و گونه‌های مختلف آن می‌نویسد: «شبدر گیاهی است که ۳ نوع دارد: بیابانی، کاشتنی، مصری. تخم آن را نان کنند و می‌خورند ... افشره شبدر کاشتنی که با عسل باشد قرحه (زخم) را تنقیه کند.

روغنش داروی درد مفاصل است ... افشره‌اش را به بینی کشند عطسه آورد و برای بیماران صرع بسیار سودمند است ... اگر با عسل باشد سفیدی چشم و تم چشم (آفتی که در چشم پیدا شود مانند پرده) را چاره کند. هر نوع از شبدر و به ویژه شبدر بیابانی درد دنده‌ها را که از بلغم باشد دوا کند. خناق و درد گلو آورد و در این حالت علاجش گشنیز و کاسنی و کاهو است که آسیبش را دفع کنند ...

روغنش در سرآغاز استسقاء داروی خوبی است ... شبدر بیابانی با شربت تخم پنیرک بستانی (ملوخیه) داروی درد مثانه است. روغن شبدر علاج درد بیضه‌ها و زهدان است. شبدر بیابانی قی و اسهال را درمان کند و شکم را بند آورد.

شبدر و تخمش شهوت‌انگیز است ...».

علاوه بر آنچه که ذکر شد، در کتاب «گیاهان دارویی» از یک گونه شبدر دیگر با نام فارسی «شبدر زرد» یاد گردیده که خودرو و دارای خواص درمانی بدین شرح است:

... سرشاخه گلدار آن، اثر آرام‌کننده دارد، رافع بیماریهای عادی سینه، مدر و هضم‌کننده است. دم‌کرده آن جهت رفع تحریکات عصبی، بی‌خوابیهای منشأ بیماریهای مختلف، بی‌خوابیهای اطفال، احساس اضطراب و سرگیجه، دردهای عصبی، میگرن، دردهای رماتیسمی، عدم دفع ادرار، التهاب و ورم کلیه و مثانه، سوء هضم، قولنجهای کبدی و نظائر آنها بین مردم مصرف دارد. به

کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۸

علاوه طبق بررسیهای جدید، دارای اثر ضد انعقاد خون، درمان حالات مالیخولیائی، رفع اختلالات زمان یائسگی و کم‌کننده فشار خون شریانی است.

شبدر زرد به علت دارا بودن مقدار کم کومارین، اثر ضد انعقاد دارد و در نوع نیمه حاد بیماری فلیت (لخته شدن خون) اثر

Leguminosae: Trigonella spp. شنبلیله‌ها: تیره نخود

گیاهانی هستند علفی یکساله یا چندساله با برگهای ۳ بر گچه‌ای و غالباً دارای بوی کومارین با ساقه‌هایی اغلب کوتاه به ارتفاع ۲۵ تا ۴۰ سانتیمتر با گل‌های منفرد محوری یا انتهائی به رنگهای زرد یا بنفش و میوه‌های نیام غالباً طویل و خطی. شنبلیله‌ها دارای گسترش و پراکنش قابل توجهی در مناطق دارای آب و هوای مدیترانه‌ای هستند. در گیلان نمونه‌های وحشی آن به صورت خودرو به جز یکی از دو گونه مثل *Trigonella carpoceras* که بر روی شنهای ساحلی بین رشت و انزلی و تا آستارا می‌روید دارای پراکنش زیادی نمی‌باشند و لیکن شنبلیله خوراکی *Trigonella foenum-graecum* از سبزیهائی است که برای آش و خورش در غالب نقاط ایران کشت می‌شود و در گیلان نیز در سبزی‌فروشیها عرضه می‌شود و مردم نیز در باغچه‌ها و باغها آن را می‌کارند.

برگ شنبلیله حاوی ترکیبات کلسیم و آهن و چند نوع ویتامین می‌باشد.

دانه شنبلیله و دم‌کرده آن برای درمان تحریکات جلدی، سل استخوانی، بیماریهای ناشی از کم‌اشتهائی، سرفه و قند خون مورد استفاده قرار می‌گیرد؛ همچنین در ترمیم قوای از دست رفته و تحریک غدد شیری مادران مؤثر بوده برای هضم غذا بکار می‌رود. از جوشانده شنبلیله در مداوای ترک‌خوردگی نوک پستان زنان و بواسیر استفاده می‌شود و همین مایع به صورت غرغره جهت معالجه ورم لوزه و درد گلو و به عنوان تنقیه در تخفیف التهاب و ورم معده و روده و اسهالهای ساده مؤثر است.

تخم شنبلیله دارای فسفاتهای آلی، لستین و نوکلئوآلبومین است مصرف آن در مورد نفرس، دیابت، راشیتیس، کم‌خونی، خنازیر، لنفاتیسم و لاغری مصرف می‌گردد. ریموند دکسترت در کتاب «معالجه گیاهی» درباره خواص شنبلیله می‌نویسد: تخم شنبلیله غده لوز المعده را تقویت نموده اختلالات حاصله از کم‌غذائی را درمان می‌کند.

ابو علی سینا نیز در اهمیت درمانی شنبلیله بر روی ورم و جوش تأکید دارد و می‌نویسد: «... حله (شنبلیله) ... ورمهای بلغمی و سخت را می‌گدازد. آرد شنبلیله ورمهای گرم پدید و ناپدید را شفا دهد به شرطی که التهاب نکرده باشند و تا اندازه‌ای سخت باشند. ورمهای اندرونی را نرم می‌نماید و می‌رساند ...»

آب‌پز شنبلیله نقطه سرخ چشم را برطرف کند. بر چشم مالنند مواد غلیظ را که سبب آماس چشم می‌شوند از بین ببرد ... در علاج آماس و درد و به هم آمدن زهدان در آب‌پزش بنشینند فایده بینند ... روغنش آماس پیزی (مقعد) را فرو نشاند ...». دانه‌های این گیاه به سبب دارا بودن ویتامین آ و د، همانند روغن ماهی است. در مداوای شبکوری و نرمی استخوان مؤثر است. خوردن برگ و بذر آن برای کسانی که در جاهای مرطوب و کم‌آفتاب به سر می‌برند غذای بسیار مفیدی است. شنبلیله به علت داشتن مواد آهنی لازم، فسفر و هورمونهای گیاهی کافی، در ردیف یکی از مفیدترین سبزیها جا دارد.

Compositae: Tripleurospermum disciforme بابونه کاذب: تیره کاسنی

گیاهی است علفی دوساله یا چندساله، توده‌ای یا راست به ارتفاع ۵ تا ۷۰ سانتیمتر با ساقه‌های یک تا چندتائی پرشاخه و منشعب یا بدون شاخه و برگهای ۲ تا ۱ بار شانه‌ای بخش دارای بریدگیهای نخعی شکل و باریک و با انتهائی سیخک‌مانند. گل آذین دیهیم تنک حامل کپه‌های (کلاپرک) ناجور گل که بر روی دم‌گل‌های (دم‌کپه‌های) بلند و نامساوی قرار گرفته‌اند.

این گیاه در مناطق معتدله و معتدله سرد ایران به ویژه در نواحی مرطوب، چمنزارها، حاشیه مزارع و باغها و بستر رودها، مزارع غلات، مزارع یونجه و شبدر می‌روید و با گل‌های لوله‌ای کوچک زردرنگ که به صورت مجتمع در کنار یکدیگر بر روی صفحه‌ای طبق‌مانند قرار گرفته‌اند مشخص می‌شود. در گیلان نیز در غالب مراتع بیلاقی اطراف رودبار و منجیل، عمارلو، دیلمان، اسپیلی، ماسوله و گردنه حیران می‌روید.

از این نظر آن را بابونه کاذب می‌نامیم که در اغلب نقاط ایران مردم آن را به جای بابونه اصلی که *Matricaria chamomilla* است مصرف می‌کنند و در عطاریها نیز امروزه این گیاه را به عنوان بابونه می‌فروشند، درحالی که *Matricaria chamomilla* یعنی بابونه اصلی در ایران بیشتر در مناطق جنوبی به خصوص استان خوزستان در میان مزارع گندم و مزارع غلات و بقولات می‌روید و گل‌های آن ناجور شکل بوده بر روی یک کپه (کلاپرک) مخروطی-شکل دارای گل‌های کناری زبانه‌ای سفیدرنگ و گل‌های لوله‌ای زردرنگ بسیار کوچک می‌باشد. ارزش داروئی بابونه برای عموم مردم شناخته شده است.

بابونه گیاهی است مقوی، ضد درد و تشنج، نیروبخش، تب‌بر و کرم‌کش، مدر، مقوی معده، بادشکن، اشتها آور، هضم‌کننده غذا، صفرابر، قاعده آور و التیام‌دهنده است و اثر ضد عفونی‌کنندگی ضعیف دارد. مصرف اسانس بابونه گلبول‌های سفید خون را زیاد می‌کند. اگر به شیر نوزادان مقدار کمی دم کرده گل بابونه اضافه شود دل‌پیچه‌های ناشی از نفخ و حالات تشنجی کودک را برطرف می‌نماید. برای درمان بیماری‌های معده و سوء هاضمه مصرف می‌شود.

در استعمال خارج ضماد و لوسیون و حمام فرآورده‌های آن اثر قاطع در ضد عفونی زخم‌های عمیق، فیستولها، زخم انگشتان، اولسر زانو، رفع التهاب ورم چشم و مخاط دهان، حلق و لته‌ها دارد. جوشانده گل گیاه برای طلائی-کردن موهای بور و بور کردن موهای بلوطی بکار می‌رود و موها را شفاف می‌سازد.

در طب سنتی گرد گل‌های بابونه برای درمان آگزماهای مرطوب و دردناک و زخم‌های کچلی به صورت پاشیدن گرد بر روی عضو استفاده می‌شود.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۵۹

Typha latifolia: Typhaceae لوئی، گرز (گرزمال، کرفو، قو، قوی آتش‌زنه): تیره لوئی

گیاهی است آبی یا رطوبت‌پسند و پایابی، چندساله و یکپایه با ساقه‌های زیرزمینی خزننده و ساقه هوائی راست و ضخیم و توپر چوب‌پنبه‌ای و در قاعده بنه‌دار به بلندی حد اکثر ۲/۵ متر، با برگ‌های اغلب قاعده‌ای دو ردیفی و راست در قاعده غلاف‌دار و خطی یا تسمه‌ای شکل با مغز حاوی لایه‌ها و حفرات هوادار که گاهی از طول ساقه بلندتر می‌باشند.

گل‌های نر و ماده آنها در سنبله‌ای متراکم و معمولاً با فاصله از یکدیگر بر روی محور مرکزی گل آذین قرار گرفته، سنبله نر معمولاً-نازکتر و کوتاهتر بوده در بالای سنبله ماده قرار می‌گیرد. میوه آن دارای کرک‌های فراوانی است که در پراکنش و گسترش آنها کمک مؤثری می‌نمایند.

لوئی در ایران عموماً در کنار دریاچه‌ها، باتلاقها، نهرها و کانالها و جویبارهای دائمی می‌روید. در گیلان در مرداب انزلی، آبگیرهای مناطق مختلف و گاهی نیز در حاشیه مزارع برنج و نهرهای هدایت‌کننده آب به مزارع برنج دیده می‌شود.

از گونه‌های دیگر آن نیز *Typha minima* است که رویشگاهی شبیه آنچه گفته شد دارد و لیکن خود گیاه از نظر ارتفاع و

اندازه سنبله‌ها کوچکتر می‌باشد. دانه‌های گرده لوئی در قسمتهائی از ایران مورد استفاده غذایی قرار گرفته در سالهای گذشته میوه‌های کرکدار آن برای عایق کردن خزینه حمامها به همراه سفیده تخم‌مرغ و آهک به کار می‌رفته و امروزه گاهی در صنعت کاغذسازی از آن استفاده می‌شود. به خواص داروئی ریشه آن نیز در طب سنتی اشاره شده است. در گذشته با جویدن ساقه زیرزمینی آن بوی سیر و پیاز را زائل می‌کردند و معتقد بودند که دندانها را سفید کرده مانع خونریزی لثه می‌شود. همچنین از گرد کوبیده آن برای درمان زخمها و جراحات و بند آوردن خونریزی استفاده می‌کردند.

Ulmaceae: Ulmus spp. نارونها؛ تیره نارون

درختان یا درختچه‌هائی هستند خزان‌کننده با تنه‌ای راست و برافراشته و در انتها پرشاخه به ارتفاع ۲ تا ۲۵ متر با برگهای متناوب و قاعده‌ای نابرابر و نامتقارن و کناره‌ای دندانه‌اره‌ای یا دندانه‌دار و به‌ندرت کامل، میوه نارونها فندقه بالدار بوده و عموماً قبل از رشد و نمو برگها ظاهر می‌گردند و پس از رسیدن توسط باد به سرعت پراکنده می‌شوند که عامل مؤثری در زادآوری و تولیدمثل است.

نارونها در استان گیلان خاص مناطق جنگلی بوده و در جنگلهای ارتفاعات بالا در جوامع راشستان و بلوطها دیده می‌شوند. مشهورترین آنها عبارتند از: *Ulmus glabra* ملج و *Ulmus carpinifolia* که جزء چوبهای صنعتی و بسیار باارزش هستند و اغلب جهت روکش در صنایع مبل‌سازی و کارهای ظریفه از آنها استفاده می‌شود.

نارون چتری *Ulmus x densea* امروزه در غالب نقاط ایران در کنار خیابانها و پارکها و تفرجگاهها کشت می‌گردد که با تاج چتری خود زیبایی خاصی دارد. پوست نارونها از نظر مصارف درمانی دارای اثرات مقوی، معرق، مدر، التیام‌دهنده، نرم‌کننده و قابض بوده ضعف دستگاه هضم، نزله مخاطهای بدن و خونروپها را درمان می‌کند. جوشانده پوست نارون در مداوای بیماریهای مختلف از جمله اسهالهای ساده، عوارض نفرس و روماتیسم، بیماریهای ناشی از کمی ادرار، سودا، بروز دانه‌ها و زخمهای ناشی از بیماریهای نفرس و خنازیر، تبهای نوبه، آب آوردن انساج، نفرس و بی‌خوابی ناشی از آن مؤثر است.

Urticaceae: Urtica dioica، گزنه دوپایه؛ تیره گزنه

گیاهی است علفی چندساله با ساقه‌ای راست و برافراشته و غالباً پرشاخه به ارتفاع حد اکثر ۱۵۰ سانتیمتر با ریشه‌های فراوان و برگهای تخم‌مرغی پهن نوک‌دراز و لبه‌ای با دندانه تند. گزنه دوپایه، به‌ندرت یک پایه می‌باشد و گلهای نر و ماده آن به صورت سنبله‌ای-خوشه‌مانند در کنار یکدیگر و در محور برگها و ساقه قرار گرفته‌اند.

از مشخصات کلی و عمومی این گیاه داشتن کرکهای گزنده است که در اثر تماس با دستها و بدن انسان به خاطر داشتن اسید فرمیک سوزندگی خاصی ایجاد می‌کند و به همین علت آن را گزنه نامیده‌اند.

گزنه یکی از گیاهان جهان وطنی است که در غالب نقاط جهان دیده می‌شود. در گیلان بیشتر در کنار جاده‌ها، پیاده‌روها، نه‌رهای دارای جریان دائمی آب، مناطق مرطوب با نور نسبتاً کافی و در بیشه‌زارهای جنگلی رویش می‌یابد.

در ضمن گونه *Urtica urens* گزنه دیگری است که یکساله بوده و در گیلان در اطراف بندر انزلی و بر روی شنهای ساحلی رویش دارد. گزنه در طب

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۰

سنتی دارای مصارف گوناگون است.

برای رفع سرماخوردگی مخلوط دانه گزنه با عسل، خلط‌آور و معالج بیماریهای سینه می‌باشد. جوشانده برگ گزنه اثر مدر، ملین، قاعده‌آور داشته و له شده برگ تازه آن در رفع ناراحتیهای گزش مار و درمان زخمهای غانغاریائی، اولسرها، تومورها و زخمهای چرکین بکار می‌رود.

از سرشاخه‌ها و یا برگ گزنه برای مداوای مجاری ادرار، دستگاه تنفسی، کاتاره معده- روده‌ای و به عنوان کمک‌درمانی در مداوای دیابت استفاده می‌شود. دانه گزنه جهت رفع درد معده، آئزین، اخلاط خونی، سرطان و بیماریهای مربوط به طحال مصرف می‌گردد. شیر تازه گیاه جهت دفع درد مفاصل در استعمال خارجی به کار می‌رود و اثر تنگ‌کننده مجاری عروق داشته و در رفع خونرویه‌های رحمی و خونروی در فواصل قاعدگی همراه با هموفیلی، خون آمدن بینی و دفع اخلاط خونی اثرات شفافبخش دارد. گیاه در تقویت اعمال هضم، ازدیاد ادرار، دفع نزله، بند آوردن خون، علاج بیماری قند و ازدیاد ترشح شیر و باز کردن قاعدگی اثر مفید دارد. گزنه دارای اثر قاطع در مداوای بیماریهای پوست می‌باشد.

Vaccaria pyramidata :Caryophyllaceae صابونی: تیره میخک

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای راست به ارتفاع ۱۵ تا ۶۰ سانتیمتر، با برگهای متقابل قلبی- سرنیزه‌ای و گل‌های صورتی و صورتی متمایل به سفید در گل آذین پر گل پانیکول با شاخه‌های زیاد و میوه کپسول حاوی بذره‌های فراوان. صابونی یکی از علفهای هرز مزارع غلات محسوب شده در گیلان نیز بیشتر در مزارع گندم دیم منطقه در ارتفاعات رودبار و منجیل و عمارلو و اسپیلی دیلمان دیده می‌شود که با گل‌های صورتی رنگ خود زیبایی خاصی به مزارع می‌دهد.

Vaccinium arctostaphylos :Ericaceae قره‌قات: تیره قره‌قات

درختچه‌ای است خزان‌کننده به ارتفاع ۱ تا ۲ متر با ساقه‌ای گرد و کمی کرکدار همراه برگهای تقریباً بدون دمبرگ بیضوی- سرنیزه‌ای و گل‌های صورتی رنگ که هنگام باز شدن سفید می‌شود. قره‌قات دارای میوه سته‌ای آبدار به رنگ سیاه یا ارغوانی متمایل به سیاه است.

این درختچه فقط در جنگلهای شمال ایران در غرب مازندران و گیلان می‌روید در استان گیلان بیشتر در جنگلهای راش و گاهی در بیشه‌زارهای کوهستانی در دره اسالم به خلخال و دره سفیدرود و اطراف منجیل و رودبار می‌روید. میوه آن نیز قره‌قات نام دارد و دارای ارزش داروئی قابل توجهی در طب سنتی می‌باشد.

برگ و میوه قره‌قات حاوی تاننها، اسیدهای آلی و گلوکوکینینها است که قند خون را پائین می‌آورد و از آنها برای درمان دیابت و کاتاره‌های معده- روده‌ای یا ورمهای مثانه استفاده می‌کنند.

Vallisneria spiralis :Hydrocharitaceae

گیاهی است چندساله، دو پایه، غوطه‌ور در آب با ساقه‌ای کوتاه و رونده، دارای برگهای متناوب و با قاعده‌ای غلاف‌دار و تسمه‌ای و چمنی شکل به طول حد اکثر ۷۰ سانتیمتر، گل‌های این گیاه بر روی دمگل بلندی قرار دارند که مانند فنر پیچیده به

نظر می‌رسند و هنگام لقاح و باروری در سطح آب قرار می‌گیرند.

این گیاه خاص مناطق مردابی با آب نیمه عمیق بوده و در گیلان در رودهای منتهی به مرداب انزلی می‌روید و با ساقه‌های فنی شکل و برگهای تسمه‌ای سبز و نسبتاً بلند خود زیبایی خاصی دارد.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۱

Scrophulariaceae: Verbascum spp. گل ماهورها: تیره گل میمونی

گیاهانی هستند یکساله، دو ساله یا چند ساله، علفی گاهی با قاعده‌ای چوبی و ساقه‌ای از پائین منشعب یا بدون شاخه یا در بالا منشعب و پرشاخه با برگهای متناوب ساده یا لوب‌دار و غالباً طوقه‌ای و انبوه و برگهای ساقه‌ای تنک.

عموماً برگها و ساقه گیاه پوشیده از کرکهای مخملی متراکم غده‌دار یا بدون غده بوده گاهی برگها بدون کرک می‌باشند. گل‌های این گیاه غالباً زردرنگ و ندرتاً بنفش یا ارغوانی و گاهی سفیدرنگ هستند و در گل‌آذین محوری یا انتهائی خوشه، سنبله یا پانیکول- مانند قرار گرفته‌اند.

گل ماهورها عموماً در ایران در مناطق استپی، دامنه‌های کوهستانی، دشتهای خشک و مناطق جنگلی و بیشه‌زارها می‌رویند و گاهی نیز به عنوان گونه‌های مهاجم در مراتع دیده می‌شوند.

در استان گیلان گونه‌های چندی از آنها از جمله:

Verbascum punalense

Verbascum stachydiforme

در مناطق جنگلی و گونه‌های: [۴]

Verbascum blattaria

Verbascum orientale

کتاب طبی انتزاعی (فارسی)؛ ج ۳؛ ص ۴۶۱

Verbascum thapsus

در مناطق دشتی و جلگه‌ای می‌رویند. اثرات داروئی بعضی از گونه‌های آن در طب سنتی شناخته شده است.

خواص درمانی این گونه‌ها که ذیلاً شرح داده می‌شود کم‌ویش شبیه یکدیگر است:

دم کرده گل‌های ماهور مسکن، ملین و ادرار آور است. از ناراحتیهای سینه تنگی نفس، برونشیت و آسم می‌کاهد.

در استعمال خارجی اگر برگهای گل ماهور با شیر پخته شود، له شده آن به صورت ضماد بر روی کورک، سودا و انواع زخمهای جلدی تأثیر مفیدی می‌گذارد. در مداوای امراض مزبور مصرف خوراکی جوشانده برگ گل ماهور با شیر نیز بسیار مؤثر است. اطباء قدیم مقدار مصرف این جوشانده را ۳ لیوان معمولی در روز تعیین کرده بودند.

Verbenaceae: Verbena officinalis شاه‌پسند: تیره شاه‌پسند

گیاهی است علفی چند ساله با ساقه‌ای چهار گوشه و راست، در بالا منشعب و شاخه‌دار به ارتفاع ۶۰ تا ۸۰ سانتیمتر و برگهای

مستطیلی یا مستطیلی - سرنیزه‌ای با دندانه‌های بزرگ یا بریده بریده یا شانه‌ای بریده - ربابی شکل، دارای گل‌های کوچک بنفش‌رنگ در گل آذین سنبله‌ای انتهایی.

شاه‌پسند به صورت علف هرز در اغلب نقاط ایران و در گیلان بیشتر در مناطق مرطوب حاشیه باغها و مزارع می‌روید. در طب سنتی ایران جایگاهی ندارد و لیکن می‌توان از سرشاخه‌های گلداری گیاه که حاوی گلوکزیدهای (وربنالین و وربنین)، تاننها، اسانس روغنی، مواد لزج، ساپونین و نمکهای معدنی می‌باشد، به شکل دم‌کرده یا خیسانده برای تحریک اشتها و ترشح عصاره‌های معدنی و به عنوان قابض استفاده نمود. این گیاه محرک بسیار خوبی برای مبادلات متابولیکی داخلی است و همچنین علیه خستگیهای عصبی، بی‌خوابی و میگرن و رفع ناراحتیهای کلیوی و کبدی بکار می‌رود.

امروزه در اکثر مناطق معتدله و معتدله گرم ایران جنسی به نام شاه‌پسند زینتی *Lantana spp*. کشت می‌شود که با گل‌های محوری با انتهایی دیهیم‌مانند خود به رنگهای متنوع سفید، سفید متمایل به صورتی و صورتی یا بنفش زیبایی خاصی دارد. در گیلان نیز عموماً آن را در پارکها، بلوارها، حیاط منازل و سازمانهای دولتی می‌کارند.

Scrophulariaceae: Veronica spp سبزابها: تیره گل میمونی

گیاهانی هستند علفی یکساله یا چندساله با ساقه‌ای برافراشته یا گسترده روی سطح زمین به بلندی ۵ تا ۸۰ سانتیمتر با برگهای متقابل بدون تقسیم یا منقسم با بریدگی، دارای گل‌های منفرد یا چندتایی انتهایی یا خوشه‌ای یا سنبله‌ای محوری و غالباً منفرد محوری به رنگهای آبی، ارغوانی، قرمز، سفید یا سفید متمایل به آبی و چرخه‌ای شکل با چهار گلبرگ مشخص و دو پرچم بلند و میوه کپسول دو حجره‌ای با دانه‌های متعدد.

سبزابها در ایران دارای گسترش وسیعی بوده در غالب نقاط دشتی، جلگه‌ای، کوهستانی، ارتفاعات بالا و قله کوهها می‌رویند. یکی از معمولی‌ترین سبزابها گونه *Veronica persica* می‌باشد که به صورت علف هرز در مزارع، باغها، باغچه‌ها، گلدانها، مزارع آیش، بیشه‌زارها، کف جنگلها، کنار جاده‌های جنگلی و مناطق مختلف استان گیلان می‌روید. به علاوه در گیلان گونه‌های چندی از این جنس به نامهای زیر می‌رویند:

Veronica anagalis-squatica/ Veronica gentianoides

Veronica arvensis/ Veronica persica

Veronica ceratocarpa/ Veronica polita

Veronica crista-galli/ Veronica serpyllifolia

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۲

کلیه گونه‌های مزبور با گل‌های آبی‌رنگ با دو پرچم برافراشته و میوه‌های کپسول دو قسمتی مشخص می‌شوند. مصارف داروئی بعضی از گونه‌های آن در طب سنتی ایران شناخته شده است.

در گیلان گونه *Veronica persica* به فراوانی می‌روید.

طعم سبزاب تند و تلخ و از خواص آن، این است که مقوی، هضم‌کننده، خلط‌آور و به‌طور خفیف مدر است و در مورد اختلالات کبدی و عفونتهای ریوی، میگرن، سوء هضم، نفخ معده و غلظت خون و ادرار به کار می‌آید و مبتلایان به نزله‌های ریوی مزمن، سل، برونشیت، تنبلی دستگاه گوارش، نقرس، روماتیسم، سنگ کلیه و کیسه صفرا و یرقان هستند، می‌توانند از

آن استفاده کنند.

در استعمال خارجی، سیزاب در شفای جرب، ناراحتی لثه، درد گلو، نافع و مؤثر است و زخمها را نیز می‌توان با آن ضد عفونی، پاک و معالجه کرد.

Viburnum opulus:Caprifoliaceae **تیره بداغ: تیره بداغ**

درختچه‌ای است با تنه‌ای راست، از پائین منشعب و دارای شاخه‌های متعدد خاکستری‌رنگ به ارتفاع حد اکثر ۳ متر و برگهای پنجه‌ای ۳ تا ۵ لوبه صاف سبز رنگ که در فصل پائیز قرمز می‌شوند. گل‌های سفید رنگ و زیبای آن در گل آذینی دیهیم کروی قرار گرفته‌اند. مشخصه مهم این درختچه علاوه بر گلها، جوانه لخت و عاری از فلس آن است.

بداغ در مناطق جنگلی شمال ایران در بیشه‌زارها و جنگلهای ارسباران رشد و نمو می‌نماید و لیکن انواع زیتنی آن امروزه در اکثر پارکها، بلوارها، حیاط منازل و باغچه‌ها کشت می‌گردد و با گل‌های سفید و کروی خود زیبایی خاصی دارد به خصوص که یکی از درختچه‌های بهار گل و پیش‌رس می‌باشد.

Vicia spp.:Leguminosae **ماشکها: تیره نخود**

گیاهانی هستند علفی یکساله، دو ساله یا چند ساله با ساقه‌های اغلب بالارونده و برگهای شانه‌ای فرد منتهی به پیچک با سیخک کوتاه و به ندرت شانه‌ای زوج با برگچه‌ای یک تا چند جفتی و غالباً بیش از پنج جفت و گل‌های منفرد یا خوشه‌ای محوری یا انتهایی به رنگهای، بنفش، بنفش متمایل به سفید، قرمز و گاهی زرد یا دو رنگ مخلوط. ماشکها عموماً به جز چند گونه کشت شده باقلا *Vicia faba* و ماش *Vicia sativa* همگی علف هرز مزارع، مزارع آیش، مراتع، بیشه‌زارها و مناطق روشن جنگلی هستند و در نقاط مختلف گیلان گونه‌های چندی از این جنس به نامهای زیر در مناطق مختلف می‌رویند.

Vicia cracca/ Vicia hirta/ Vicia tetrasperma

Vicia crocea/ Vicia lathyroides/ Vicia variabilis

Vicia hirsuta/ Vicia narbonensis/ Vicia villosa

باقلا دارای ارزش غذایی بسیار، ولی دیرهضم می‌باشد. گل باقلا اثر مدر و ضد تشنج دارد و دم کرده آن برای درمان سنگ کلیه و در قولنجهای کلیوی بکار می‌رود.

دانه ماش علاوه بر آن که در موارد تب‌های دانه‌ای مانند آبله و سرخک بکار می‌رود در استعمال خارجی نیز ضماد آرد آن برای دفع التهابهای سطحی بدن مورد استفاده قرار می‌گیرد.

Vinca herbacea:Apocynaceae **پیچ تلگرافی (گل تلگرافی، پروانش): تیره خرزهره**

گیاهی است علفی چندساله و همیشه سبز با ساقه‌ای گسترده روی زمین و عموماً رونده که گاهی در انتها ایجاد ریشه نابجا می‌نماید. این گیاه برگهائی متقابل، علفی بیضوی باریک، سرنیزه‌ای تا تخم‌مرغی دارد و گل‌های آن آبی کم رنگ یا آبی متمایل به بنفش و قیفی شکل در محور برگها یا انتهای شاخه‌هاست. پیچ تلگرافی دارای میوه‌های برگه با دانه‌های متعدد

می‌باشد.

در ایران در استانهای گیلان و مازندران و آذربایجان در اراضی مرتعی، بیشه‌زارهای دارای نور فراوان، جنگلهای مخروطی، مزارع دیم و اراضی رها شده رشد می‌نماید.

نوعی از آن به نام پیچ تلگرافی *Vinca major* به عنوان زمین‌پوش با تراکم زیاد در باغچه‌های منازل، گلدانهای دیواری، کشت می‌شود.

در حال حاضر نوع پرورش‌یافته *Vinca tricolor* با نام فارسی بنفشه سه‌رنگ یکی از گیاهان زینتی است که در اواخر زمستان و اوائل بهار در غالب باغچه‌های کنار خیابانها و پارکها و حیاط خانه‌ها کشت می‌شود و با رنگهای سفید، بنفش، آبی و قرمز زیبایی خاصی می‌آفریند.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۳

Violaceae: Viola odorata: بنفشه معطر: تیره بنفشه

گیاهی است علفی چندساله، فاقد ساقه مشخص به بلندی ۳ تا ۱۲ سانتیمتر با ساقه‌های خزنده سطحی که در انتها ایجاد ریشه می‌نماید و برگهای تخم- مرغی دایره‌ای، نوک‌تیز و با قاعده‌ای قلبی عموماً طوقه‌ای با دم‌برگی بلند.

بنفشه دارای گلهای معطر بنفش‌رنگ و زیباست. در استان گیلان در کف جنگلهای دارای نور کافی و حاشیه جاده‌ها و شیبهای تند حاشیه جاده‌های جنگلی رشد می‌نماید و مخصوصاً در اوایل فصل بهار با گلهای معطر و زیبای خود جلوه‌ای خاص به مناطق جنگلی می‌بخشد.

شاید بتوان گفت که زادگاه و خاستگاه اغلب گونه‌های بنفشه ایران استانهای گیلان و مازندران است. از انواع آن می‌توان گونه‌های زیر را نام برد:

Viola arvensis/ Viola modesta/ Viola occulta

Viola tricolor/ Viola witminiana

در حال حاضر نوع پرورش‌یافته *Viola tricolor* با نام فارسی بنفشه سه رنگ یکی از گیاهان زینتی است که در اواخر زمستان و اوائل بهار در غالب باغچه‌های کنار خیابانها و پارکها و حیاط خانه‌ها کشت می‌شود و با رنگهای سفید، بنفش، آبی و قرمز زیبایی خاصی می‌آفریند.

از نظر ترکیبات شیمیایی، بنفشه معطر دارای موسیلاژ و اسید سالیسیلیک است و برگ آن مقدار کمی آنتوسیانین دارد.

استفاده درمانی از بنفشه معطر در ایران مربوط به قرون وسطی است درحالی که برخی از کشورها مانند یونان در قرون اولیه میلادی با خواص این گیاه آشنایی داشتند و برای مداوای بیماریهای گوناگون از آن استفاده می‌کردند.

در طب سنتی ایران از دم‌کرده گل بنفشه به صورت خالص یا مخلوط آن با ختمی و پنیرک و شقایق برای درمان بیماریهای سینه و گلو- از قبیل برونشیت، گریپ، آنژین و امراض مشابه- استفاده می‌شود. همچنین برای معالجه التهاب دستگاه گوارش، کلیه، مثانه و بیماریهای مخملک، سرخک و تبهای دانه‌ای دم‌کرده گل بنفشه معطر توصیه شده است. از گل بنفشه معطر، شیری به دست می‌آید که اثر ملین دارد و برای درمان سیاه‌سرفه، زکام، گریپ، بیماریهای سینه و گلو مورد استفاده قرار می‌گیرد. برگ بنفشه معطر نیز دارای شیری است که اثر مسهلی دارد. ریشه بنفشه نیز تهوع‌آور است. در گذشته، به کسانی که

در اثر خوردن تریاک، مسموم می‌شدند یا به قصد مسموم ساختن خود، تریاک مصرف کرده بودند جوشانده ریشه بنفشه می‌خوراندند. این دارو مخاط جهاز هاضمه را تحریک می‌کرد و باعث تهوع می‌شد و شخص مسموم را نجات می‌داد. گرد ریشه بنفشه معطر نیز به مقدار ۲ تا ۴ گرم اثر تهوع آور قوی دارد. این گرد را با آب قند مخلوط و میل می‌کنند. از دانه‌های بنفشه معطر نیز به عنوان داروی ملین مخصوصا برای اطفال استفاده می‌شود. مصرف دم کرده گل بنفشه با مخلوطی از گل گاوزبان، عناب و لیمو عمانی به اعصاب آرامش می‌بخشد.

Viscum album: Loranthaceae (داره واش)

گیاهی است نیمه انگلی و همیشه سبز، درختچه‌ای، دو شاخه‌ای و برگهای متقابل و رگبرگهای موازی و گل آذین گرز. گلها در این گیاه به صورت دسته‌ای ۳ تا ۵ تائی هستند و میوه آن نیز سته چسبناک گرد یا گلابی شکل و به رنگ سفید می‌باشد. این گیاه به علت داشتن سبزینه قادر به ساختن بخشی از مواد غذایی مورد نیاز خود است؛ شیره خام جذب شده توسط گیاه مادر را به شیره پرورده تبدیل کرده و کمک مؤثری نیز برای تهیه مواد غذایی آلی به گیاه همزیست خود می‌نماید. داروаш در غالب نقاط جنگلی استان گیلان و گاهی نیز بر روی درختان مثمر و کشت شده دیده می‌شود و لیکن غالبا بر روی درختانی می‌روید که ضعیف و در حال نابود شدن می‌باشند. در جنگلهای شمال بر روی درختان گلابی، سیب، بادام، گوجه، کلهو، ممرز، انجیلی، نرمدار و بعضی از درختچه‌ها و گیاهان دیگر دیده می‌شود.

Vitis vinifera: Vitaceae انگور: تیره انگور

درختچه‌ای است بالارونده و پیچان، با ساقه‌ای عموما قهوه‌ای رنگ و پوستی رشته رشته که به مرور زمان از ساقه جدا شده و طول آن گاهی تا ۳۰ متر می‌رسد. معمولا در کنار آن پیچکی قرار دارد که به بالا رفتن گیاه کمک مؤثری کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۴ می‌نماید، انگور دارای برگهای خزان کننده با دمبرگی بلند و پنجه‌ای شکل با لوبهای دنداندار و گاهی نوک تیز، گلهای سفید متمایل به سبز در خوشه‌ای بزرگ و محوری قرار گرفته و میوه سته‌ای آبدار و بسیار خوشمزه به رنگهای مختلف سبز، سبز متمایل به زرد، سیاه، قرمز، و غیره است. درخت مو در اغلب نقاط معتدله و معتدله سرد ایران وجود دارد. طی سالهای اخیر نوعی انگور خارجی که دارای برگهای ضخیم چرمی و بسیار سرسبز و زیباست در غالب نقاط استان گیلان کشت شده است که احتمالا نوع آن *Vitis labrusca* می‌باشد. در ضمن گونه‌ای انگور وحشی به نام *Vitis sylvestris* در مناطق مختلف جنگلی شمال به صورت خودرو می‌روید که تشخیص آن از نوع کاشته شده *Vitis vinifera* کار ساده‌ای نیست. انگور از میوه‌های بسیار باارزش اقتصادی است که به صورتهای گوناگون (تازه، خشک، سرکه، شیره و غیره) مصرف می‌شود. قسمت مورد استفاده درخت انگور یا مو، برگ، شیره گیاهی و میوه آن است.

انگور دارای مقدار زیادی پتاس و فلزات دیگری مثل منیزیم، آهن، منگنز، کلر، ید، ارسنیک، فسفر، سیلیس و همچنین دارای مقدار زیادی قند، تانن، اسید تارتاریک و عوامل زنده‌ای مانند دیاستازها و فرمانها می‌باشد. اگر به این ترکیبات مفید

ویتامینهای آ، ب، ث، د و مواد آکتیو اضافه گردد و عوامل مؤثر و مفیدی که در برگ، شیره و دانه انگور است مورد توجه قرار گیرد ملاحظه می شود که این میوه مجموعه ای از عناصر مفید و سودبخش را، از جهات گوناگون غذایی و درمانی دربر دارد.

انگور بیش از سایر میوه ها ویتامین دارد و بیش از همه خوراکیها دارای ارزش غذایی می باشد. قند انگور به طور مستقیم و سهولت وارد خون می شود و در عضلات و کبد ذخیره می گردد. درحالی که سایر قندها اول باید به قندی چون قند انگور تبدیل شوند و بعد وارد خون گردند. انگور ترشی خون و مایعات بدن را کم می کند و از ابتلاء به امراض گوناگون، حتی وحشتناکترین آنها که سرطان می باشد جلوگیری می نماید. انگور تنها میوه ای است که وقتی خشک شود هیچ یک از خواص خود را از دست نمی دهد، بلکه ارزش غذایی آن بالا می رود، به طوری که یک دانه کشمش خیلی بیشتر از یک حبه انگور قوت دارد، زیرا دیاستازهای موجود در روی پوست به تدریج سلولز پوست را تبدیل به قند می کند و نیز به همین علت است که هیچ معده ای از خوردن مویز ناراحت نمی شود.

آب تازه انگور از نظر ترکیبات غذایی شباهت زیادی به شیر مادر دارد. این نوشابه گوارا دارای مقداری قند، تانن، تارتارات، دوپتاس، فسفات دوپتاس، مالات دوپتاس، مواد صمغی، مواد سفیده ای، کلسیم، منیزیم و عناصر دیگر است. برای کم خونی، زیادی اوره، زیادی چربی خون و امراض قلبی سودمند بوده، بادشکن نیز می باشد.

در اثر خوردن انگور معده کاملا تخلیه می شود. ادرار زیاد می گردد و ترشحات فضولات معده از بین می رود. انگور از امراض زیر جلوگیری می کند: ترش کردن و تخامه نمودن غذا، سوءهاضمه، خونریزی معده، پیدا شدن سنگ در کلیه و مثانه، مسمومیت جیوه و سرب، بعضی از امراض جلدی، برخی از حالات سل و باد مفاصل. برای مداوای بیماریهای رماتیسم، امراض شریانی و وریدی، نقرس، فشار خون و زیاد شدن اوره در خون مؤثر است.

انگور محرک اعمال کبدی است و چنانچه آب آن را همراه با شیر خشک به اطفال شیرخوار بدهید، از عوارض شیر خشک روی کبد آنها جلوگیری می کند.

برگ انگور دارای تانن، بی تارتارات دوپتاس، نشاسته، اسید مالیک، یک نوع صمغ، قند اکزالات دوپتاس، گچ و چند ترکیب شیمیائی مخصوص به خود است. این ترکیبات اختصاصی، در برگهایی که فصل پائیز چیده شوند، زیادتر است. طعم برگ انگور کمی گس و ترش است. در طب سنتی به عنوان مقوی معده، درمان اسهال مزمن و خون دماغ مصرف می شود. دم کرده ۳۵ گرم آن در یک لیتر آب، در امراض اسهال، حبس البول و یرقان توصیه می شود. همچنین شستشو با آب دم کرده برگ انگور ورم پلک را فرومی نشاند.

در موقعی که درخت انگور را هرس می کنند، آبی از سرشاخه های آن بیرون می آید که به «اشک مو» معروف است. این مایع که بی رنگ و زلال می باشد در گذشته برای درمان امراض جلدی زیاد بکار می رفت، ولی در طب امروز بیشتر برای معالجه چشم درد، به صورت کمپرس و برای التیام تمام زخمها و نیز دفع سنگ کلیه و مثانه بکار می رود. مبتلایان به سنگ مثانه و کلیه هرروز صبح ناشتا باید یک قاشق از این اشک را بنوشند.

صاحب کتاب «صیدنه» می گوید:

«... صمغ درخت انگور سنگ گرده (کلیه) و مثانه را بشکند و ببرد و آبی که در فصل بهار از او ترشح کند صفرا را بنشانند و تیزی فساد او را رفع کند و شکوفه آن معده را تسکین دهد.»

پوست انگور کمی دیرهضم و مولد باد است و هسته دانه های انگور دارای تانن بوده و قابض است و تولید گاز می کند. علاوه

بر آنچه گفته شد میوه نارس

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۵

انگور که غوره نام دارد نیز از خواص درمانی قابل اهمیتی برخوردار است.

آب غوره معالج مرض قند، نفرس، روماتیسم و قاعده آور است. برخلاف آنچه که تاکنون در بسیاری از کتب ذکر گردیده انگور معالج دیابت (مرض قند) نیز می باشد. پروفوسور کاپو که در این مورد مطالعاتی مؤثر و عملی دارد در کتاب رژیم انگور ... چنین می نویسد: «بسیاری از اشخاص به اشتباه فکر می کنند که قند انگور یا میوه های شیرین دیگر ایجاد مرض قند می کنند. زیرا دیابت با انگور معالجه می شود و انگوری را که برای معالجه دیابت باید مصرف کنید نباید زیاد رسیده و شیرین باشد و می توان آن را با میوه های دیگر مانند پرتقال، آلو، خربزه، سیب، گلابی و آلبالو ترکیب کرد.»

پروفوسور کاپو در جای دیگر کتاب خود نیز به نکات جالب دیگر درباره انگور اشاره کرده و تحت عنوان ناسازگاری شیمیائی غذاها با انگور چنین نوشته است: علت نفخ شکم و بالا آوردن غذا و ترش کردن آن، در اثر اختلاط نامناسب غذاها با یکدیگر حاصل می شود. برای جلوگیری از این ناسازگاری باید بدانید انگور با چه غذاهائی می سازد. انگور را نباید با غذاهائی درهم آمیخت که در موقع تجزیه یا تغییر شکل احتیاج به ترشح معده و کبد دارد ... غذاهائی مانند سبزیهای خوراکی، شیر، گوشت و ماهی، هندوانه و انواع چربیها با انگور سازگاری ندارند.

لازم به یادآوری است که پروفوسور کاپو انگور را درمان اغلب بیماریهای مهم چون درد و ورم معده، قرحه اثنی عشر، اسهال خونی، مرض هموفیلی، بیماری کیسه صفرا، کولیت، امراض قلبی، بیماری کلیه، سرطان معده، سل، نفرس، امراض عصبی، سوزاک و سفلیس، بیماری چاقی، بیماری لاغری و بسیاری از بیماریهای دیگر و حتی مرض قند می داند و در کتاب معروف و مشهور خویش (رژیم انگور - پرتقال - لیمو)، طرق مختلف معالجه این بیماریها را نشان داده است. نیز ناگفته نماند که درخت انگور در اکثر مناطق گیلان (به استثنای رودبار و برخی مناطق دیگر) عموماً در پای درختان تنومند و دیرپائی چون *Planere* (آزاددار) و *Orme* (اوجا، نارون) که در بعضی از مناطق گیلان به ترتیب سغ (سرخ) و سمت (سیمت) نامیده می شود غرس می گردد که معمولاً هرس نمی شود. لذا درختان انگور در این منطقه از ایران تا ارتفاع ۲۰ الی ۲۵ متر در لابلای شاخه های درختان مزبور بالا می روند و تناور و ثمربخش می شوند.

انگور صفحات گیلان به استثنای مناطقی که قبلاً یاد شد، ترش و شیرین و بسیار خوشمزه است که اصطلاحاً به این نوع میوه ها ملس و میخوش گویند و علت آن نیز ناشی از ازدیاد PH خاک این مناطق است که در اصطلاح غیر علمی می توان گفت بیش از اندازه لازم، ترش و اسیدی می باشد.

Washingtonia filifera:Palmae نخل بادبزنی: تیره نخل

درختی است به بلندی ۱۲ تا ۲۵ متر با ساقه ای منفرد و ضخیم که در اثر تراکم دائمی و اتصال دمبرگها به یکدیگر ایجاد گردیده، با برگهائی دارای دمبرگ بلند و دائمی (بسیار مقاوم و پایا) که به صورت سربه زیر و برگشته، بخش فوقانی ساقه را می پوشاند. لبه های دمبرگ پوشیده از دندانه های خاردار با پهنکی بسیار پهن به عرض ۱ تا ۲ متر که دارای چینهائی به تعداد ۵۰ تا ۶۰ عدد بوده منتهی به زوائدی نخعی شکل می گردد.

نخل بادبزنی یکی از گیاهان زینتی است که در مناطق معتدله گرم و گرمسیری کشت می گردد و با برگهای بزرگ و همیشه

سبز خود زیبایی خاصی دارد. در گیلان در بلوارها، منازل، پارکها و باغچه‌های سازمانهای دولتی ... کشت شده است.

Leguminosae: Wisteria sinensis گل‌سین: تیره نخود

درختچه‌ای است خزان‌کننده و بالارونده با ساقه‌های پیچان و برگهای شانه‌ای فرد متناوب، با ۱۱ تا ۱۳ برگچه مستطیلی شکل بدون کرک و گل‌های خوشه‌ای محوری یا انتهائی بنفش‌رنگ آویزان و میوه‌ای نیام پوشیده از کرکهای مخملی کوتاه. این درختچه که با ساقه‌های رونده و پیچنده خود گاهی به ارتفاع بیش از ۲۰ متر از درختان بالا می‌رود. عموماً به عنوان گیاه زینتی کشت می‌شود و بر روی سایه‌بانها آلاچیقها و چهارچوبهای از پیش ساخته شده افتاده و گل‌های واژگون آن از سقف سایه‌بان هم‌چون لوسترهای بنفش‌رنگ آویزان می‌شود و زیبایی خاصی می‌آفریند. در ایران گاهی آن را به غلط اقاقای بنفش گویند.

گل‌سین از جمله گیاهان زینتی منازل در شهرها و روستاهاست.

Compositae: Xanthium strumarium تیره کاسنی

گیاهی است علفی یکساله با ساقه‌ای ضخیم و بدون شاخه در پائین و منشعب و پرشاخه در بالا به ارتفاع ۱۵ تا ۸۰ سانتیمتر بدون خار و برگهای متقابل یا متناوب دم‌برگدار، تخم‌مرغی - گوه‌ای یا گاهی ۳ تا ۵ لوبه و لبه‌ای کنگره‌ای. گل‌های کپه‌ای آن به صورت خوشه‌ای در محور برگها یا در انتهای شاخه‌ها قرار گرفته و برگ‌های اطراف میوه دارای خارهای گوناگون از نظر شکل و اندازه می‌باشند.

گیاه مذکور یکی از علفهای هرز مزارع پنبه، حاشیه جاده‌ها و باغها و مناطق مخروبه و متروکه و شنهای ساحلی و مناطق سنگلاخی و شنی است. در استان گیلان بیشتر در اطراف رشت، رودبار، لاهیجان، انزلی تا آستارا می‌روید. گونه دیگری از آن نیز به نام *Xanthium spinosum* با برگهای خاردار زردرنگ و میوه‌های خاردار به صورت علف هرز در مناطق مختلف استان می‌روید.

قسمتهای مختلف این گیاه برای دفع کرم استفاده می‌شود. جوشانده میوه آن برای درمان مالاریا مؤثر است. عصاره ریشه آن در معالجه زخم، جوشهای پوست بدن و آبسه‌ها مؤثر است.

کتاب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۶

Liliaceae: Yucca gloriosa زنگوله‌ای: تیره لاله

گیاهی است چندساله پرشاخه با ساقه‌ای چوبی به ارتفاع ۵۰ تا ۱۵۰ سانتیمتر، با برگهای تخت. برگهای قاعده‌ای اغلب خمیده و برگشته و برگهای سرنیزه‌ای یا خطی - سرنیزه‌ای به رنگ سبز تیره یا روشن با لبه‌ای کامل یا دندانه‌دار و بدون کرک می‌باشند. گلها زرد کم‌رنگ یا کرم با رگه‌های سبز در گل آذین پانیکول باریک به طول حد اکثر یک متر با شاخه‌های برافراشته و غالباً پوشیده از کرکهای غده‌ای قرار گرفته‌اند.

گیاه زنگوله‌ای در ایران در غالب نقاط معتدله و معتدله سرد به عنوان گیاهی زینتی کشت می‌شود. در گیلان نیز در پارکها،

بلوارها، حیاط منازل و سازمانهای دولتی کشت شده و با گلهای درشت و زنگوله‌ای و سفید یا سفید متمایل به زرد خود زیبایی خاصی دارد.

Ulmaceae: Zelkova carpinifolia آزاد (آزاددار): تیره نارون

درخت یا درختچه‌ای است با پوست صاف و خاکستری‌رنگ و برگهای متناوب خزان‌کننده و ساقه‌ای به بلندی حد اکثر ۳۵ متر و چتری متراکم و پرشاخه در بخش فوقانی، با شاخه‌های جوان کرک‌دار و برگهائی با پهنک تخم‌مرغی تا مستطیلی و با اندازه‌های گوناگون.

درخت آزاد به علت داشتن چوب باارزش در شمال ایران یعنی ریشگاه واقعی آن در ایران رو به انقراض و نابودی نهاده است. در گیلان بیشتر در دشتهای جلگه‌ای و با ارتفاع کم همراه بلوط رویش می‌یابد.

rhamnaceae: Ziziphus jujuba عناب (عونتاب، سنجان، اون‌ناف، سنجد جیلان): تیره کنار

درخت یا درختچه‌ای است خزان‌کننده با پوست قهوه‌ای شیاردار با تاجی گسترده و منشعب و پرشاخه و برگهای تخم‌مرغی بدون کرک و نسبتاً ضخیم و چرمی با دمبرگی کوتاه به رنگ سبز روشن با گلهای زرد کوچک در گل‌آذینی گریزن متراکم و انبوه و میوه‌ای شفت نسبتاً خشک به رنگ قرمز تیره، شبیه سنجد.

عناب در گیلان قبلاً به فراوانی وجود داشت و اکنون در حیاط منازل و باغها به خاطر میوه آن که خوراکی و دارای ارزش داروئی بسیار است بندرت کشت می‌شود.

عناب فشار خون را کم و سینه و گلو را نرم می‌کند، همچنین خون را صاف و پاک می‌سازد. عناب کمی نفخ و دیرهضم است و اگر آن را در گلاب خیسانده مصرف کنند هضم آن آسانتر می‌گردد. زیاده‌روی در خوردن عناب سبب نفخ و بزرگ شدن شکم می‌شود و شهوت را کم و غرایز جنسی را ضعیف می‌سازد. خوردن سائیده عناب با هسته، جهت زخم معده و روده مفید است. عناب داروی کبد و مثانه و کلیه بوده آنها را زهکشی می‌کند. جوشانده عناب با عرق کاسنی یا سکنجبین برای امراض وبا و حصبه و مطبوقه مفید است. مقدار خوراک عناب تا ۵۰ عدد است. نوشیدن ۵ روز، متوالی، هرروز نیم لیتر (نیم رطل) آب جوشانده برگ عناب جهت دفع خارش بدن بسیار نافع است.

پاشیدن برگ خشک کوبیده عناب جهت درمان زخمهای خوره‌ای و بدخیم مفید است. خواه این زخمها در دهان باشد خواه در عضوی دیگر و چون پوست درخت عناب را سائیده به تنهائی یا به نسبت مساوی با سفیداب مخلوط کرده و در داخل زخمهای چرکی پر کنند آنها را درمان می‌کند. خوردن پودر چوب این گیاه جهت درمان دل‌پیچه، خارش و جرب مفید است، صمغ درخت عناب به تنهائی و یا با ادویه مناسب جهت امراض چشمی و با سرکه جهت جوشهای جلدی سودمند است.

Filicales سرخسها

از نظر گیاهشناسی سرخسها جزء گیاهان اولیه بوده و از نظر تکاملی جزء پتریودوسپرمها محسوب می‌گردند. هیچیک از آنها دانه و میوه به صورت رایج در سایر گیاهان نداشته توسط اسپر تکثیر و تولید مثل می‌نمایند. این گیاهان اغلب سایه‌پسند و رطوبت‌دوست بوده و در مناطق جنگلی و مرطوب پراکنش و گسترش زیادی دارند. شاید کسی نباشد که تا به حال با سرخسها

آشنا نباشد زیرا سرخسها بسیار زیاد بوده دارای قدرت تولید مثل زیاد می‌باشند. اخیراً در گل‌فروشیها گونه‌های خاصی از این گروه گیاهان با نام فرانسوی **Faugere** به فروش می‌رسند. استان گیلان نیز از نظر اقلیمی جزء مناطقی است که برای رشد و نمو این گروه از گیاهان مناسب می‌باشد و متجاوز از ۲۰ گونه سرخس در آن رشد و نمو می‌نمایند که به چند گونه مشهور و شناخته شده‌تر آنها به شرح زیر اشاره می‌شود.

Adiantaceae: Adiantum capillus –veneris (سیالک) پر سیاوش

گیاهی است ریزوم‌دار که توسط فلسهای قهوه‌ای‌رنگی پوشیده شده است بلندی آن به ۱۰ تا ۴۰ سانتیمتر می‌رسد و برگهای آن مرکب دوبار شانه‌ای با دم‌برگهای کاملاً سیاه‌رنگ شفاف و فاقد هرگونه کرک بوده و زیبایی خاصی به گیاه می‌دهد که به همین دلیل آن را به موی ونوس تشبیه کرده‌اند.

این گیاه بیشتر در مناطق صخره‌ای مرطوب با نور نسبتاً زیاد و نیز بر روی دیوارهای قدیمی و کهنه و صخره‌های کوه می‌روید. برگهای کوچک و میخی-شکل آن دارای بوئی ضعیف و طعمی گس و ناپسند دارد. معلوم شده است که دارای موسیلاژ (لعاب نباتی) و قند، تانن، اسید گالیک و یک ماده تلخ به نام کاپیلارین **Capillarine** و کمی اسانس است.

ابو علی سینا در کتاب «قانون» می‌نویسد: این گیاه، خاصیتی گدازنده و

کتاب طبیبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۷

بازدارنده دارد و در آن قوتی است که از سیلان مواد ناسازگار به سوی شکم و معده جلوگیری می‌کند. خاکستر این گیاه مخلوط با سرکه و روغن زیتون در علاج داء الثعلب و داء الحیه (گری و مرضی که در سر پدید می‌آید و موی سر را زائل می‌سازد) مفید است. اگر با روغن آس (مورد) و شراب آمیخته شود موی را بلند نموده از ریختن آن جلوگیری می‌کند. به علاوه برگهای پر سیاوشان معالج قرحه‌های درونی و خنازیر و زخمهای پلید و مرطوب می‌باشد. در پاک نمودن شش و تسکین سرفه بسیار نافع است. درد طحال را تسکین می‌دهد و برای یرقان مفید است. مدر و قاعده‌آور است و سنگ کلیه را خرد می‌کند.

همچنین از خونرویه‌های بینی و یا دهان (نزیف) جلوگیری می‌نماید.

دم کرده پر سیاوشان اگر با عسل مخلوط شود گریپ و نزله‌های ششی و برونشیت و ذات‌الریه را درمان می‌کند. اطباء پیشین از آن به عنوان خلط‌آور، نرم‌کننده و معرق استفاده می‌کردند. در نقاط مختلف گیلان مخصوصاً اطراف رشت و پیربازار به فراوانی می‌روید.

Aspleniaceae: Asplenium adiantum –nigrum (سیاه سرخس سیاه)

گیاهی است به حالت توده‌ای به ارتفاع حد اکثر ۲۵ سانتیمتر و عموماً با برگهای دوبار شانه‌ای که دم‌برگ آن از پهنک کوتاه‌تر بوده و در بخش فوقانی سبزرنگ و در بخش تحتانی کاملاً سیاه‌رنگ و در قاعده متورم می‌باشد. این گیاه معمولاً در جنگلهای تاریک هم روی زمین و هم در شکاف صخره‌ها می‌روید. کلیه قسمت‌های سرخس سیاه مدر و ملین است و برای رفع سکسکه و کاهش التهاب مورد استفاده قرار می‌گیرد. جوشانده برگهای گیاه خلط‌آور است و برای درمان ناراحتیهای سینه و عقب‌افتادگی عادت ماهانه استفاده می‌شود.

Athyriaceae: Athyrium filix – foemina سرخس ماده

یکی از سرخسهای بلند ایران است که به ارتفاع ۱۵۰ سانتیمتر می‌رسد و طول برگ آن نیز بسیار بزرگ می‌باشد. بخش یقه‌ای گیاه توسط برگهای سالهای قبل و در بخش فوقانی توسط فلس سیاه‌رنگ پوشیده شده است. گیاه فوق‌الذکر بیشتر در مناطق جنگلی استان گیلان و مازندران به خصوص در مناطقی که عملیات بهره‌برداری و قطع جنگل در آن انجام گرفته به سرعت جایگزین سایر گیاهان می‌گردد.

Aspidiaceae: Dryopteris filix – mas سرخس نر

گیاهی است به بلندی حد اکثر ۱۰۰ سانتیمتر که برگهای آن عموماً در فصل زمستان خشک شده و دم‌برگ آن به ۱/۲ طول پهنک می‌رسد. پهنک برگ تخم‌مرغی نوک‌تیز بوده و دوبار شانه‌ای است. این سرخس به‌طور معمول در جنگلهای شمال ایران رویش می‌یابد.

Athyriaceae: Matheucia struthiopteris سرخس غول

گیاهی است به بلندی حد اکثر ۱۸۰ سانتیمتر و یکی از مشخص‌ترین سرخسهای ایران است. بلندی برگهای آن ممکن است به اندازه قد یک انسان معمولی و با پهنای حدود ۴۰ سانتیمتر برسد. تعدادی از برگهای این گیاه که حامل اسپرها می‌باشند تقریباً به رنگ سیاه بوده عامل خوبی جهت شناسائی این گونه محسوب می‌شوند. این برگها کوچکتر و باریکتر از برگهای دیگر بوده و وسط آنها قرار گرفته‌اند. سرخس غول بیشتر در جنگلهای متراکم و تاریک رویش می‌یابد.

Ophioglossaceae: Ophioglossum vulgatum مار زبان

سرخس بسیار کوچکی است که طول برگهای آن به ۳ تا ۱۵ سانتیمتر می‌رسد و دارای قسمت بارور و مجزائی است که حامل هاگها می‌باشد. برگها دارای دو قسمت بارور و عقیم‌اند و قسمت بارور مانند سنبله‌ای توسط پهنک برگ احاطه گردیده و شبیه زبان مار به نظر می‌رسد. کلیه قسمت‌های این گیاه اثر التیام‌دهنده دارد. جوشانده آن برای درمان آئزین بکار می‌رود. برگهای آن اثر مقوی دارد و خونریزی را متوقف می‌سازد.

Aspleniaceae: Phyllitis scolopendrium زنگی دارو

این سرخس با برگهای ۱۵ تا ۵۰ سانتیمتری خود که به صورت صفحه‌ای کامل و مستطیلی شکل می‌باشد از مشخص‌ترین سرخسهائی است که به آسانی شناخته می‌شود. محل رویش آن زمینهای کف جنگلهای تاریک یا شکاف صخره‌ها است و گاهی در طب عوام و سنتی از آن استفاده می‌شود. زنگی دارو مدر و قابض است. در طب سنتی برای درمان بیماریهای کبدی و مثانه و نزله ششی و اسهال و اختلاط خونی مورد استفاده قرار می‌گرفته است.

Polypodiaceae: Polypodium vulgare بسفایج

دارای برگهائی به بلندی ۱۰ تا ۳۰ سانتیمتر می‌باشد. این سرخس در ایران اغلب به صورت اپی‌فیت روی ساقه درختان پوشیده از خزه می‌روید؛ گاهی در شکاف صخره‌های مناطق جنگلی نیز می‌توان آن را دید. ریزوم این گیاه ملین، خلط‌آور و صفرابر است. در طب سنتی از آن جهت مداوای سرفه‌های مزمن، کتب طبی انتزاعی (فارسی) (کتاب گیلان)، ج ۳، ص: ۴۶۸ گریپهای کهنه، برونشیت، یرقان، اختلالات کبدی و طحال و نیز دفع کرمهای روده استفاده می‌شود.

Pteris cretica :Pteridaceae سرخس پنجه‌ای

از سرخسهای معمولی جنگلهای شمال ایران است که ارتفاع آن به ۷۰ سانتیمتر می‌رسد. تعدادی از برگهای این گیاه بارور بوده و دارای ارتفاع بلندتر و تقسیمات شانهای باریکتر از برگهائی است که عقیم می‌باشند. از علائم مشخصه این سرخس وجود اسپرهائی است که به صورت خطی در حاشیه برگ قرار داشته و به وسیله لبه برگ روی آنها پوشیده شده است.

Pteridium aquilinum :Hypolepidaceae سرخس عقابی یا کرف یا چماز

این سرخس با ارتفاع حد اکثر ۲ متر و برگهائی که بیشتر به صورت شانهای درآمده‌اند از معمولی‌ترین سرخسهای شمال ایران است که در حقیقت به صور علف هرز در مزارع مشاهده می‌شود. سرخس عقابی در حاشیه جنگلهای و کنار جاده‌ها اغلب همراه آقوی می‌روید و از برگهای آن به عنوان سایه در خزانه‌های برنج و گاهی نیز برای بسته‌بندی محصولات کشاورزی بر روی جعبه‌های میوه استفاده می‌شود. مصارف داروئی این گیاه در طب سنتی شناخته شده است و از آن استفاده‌هایی به عمل می‌آید. ریزوم سرخس نر بهترین دارو برای دفع کرمهای کبد، معده و روده مخصوصاً کرم کدو و کرمهای دراز معده است.

Salvinia natans :Salviniaceae سرخس شناور

این سرخس دارای برگهائی کوچک و سبز است که به حالت شناور بر روی آب در مناطق باتلاقی، آبراهه‌ها و کشتزارهای برنج دیده می‌شود، بیشترین رویشگاه این سرخس در گیلان در مرداب انزلی و برنجزارهاست.

Equisetum spp. :Equisetaceae دم اسب (بندک واش)

گیاهانی هستند سایه‌پسند و رطوبت‌دوست که عموماً در کنار جویبارها و آبراهه‌های جنگلهای مناطق مختلف گیلان رویش می‌یابند. این گیاهان نیز مانند سرخسها فاقد گل و میوه مشخص موجود در سایر گیاهان عالی بوده و توسط اسپر تولید مثل می‌نمایند. دارای دو نوع ساقه بارور و عقیم است. ساقه بارور آن عموماً سبزرنگ نبوده و قبل از ساقه عقیم سبزرنگ ظاهر می‌گردند.

آنچه که بیشتر در طبیعت مشاهده می‌گردد ساقه سبزرنگ و عقیم این گیاهان می‌باشد. بلندی ساقه عقیم آنها تا ۸۰ سانتیمتر می‌رسد که دارای شیارهای فراوان به تعداد ۱۹ عدد می‌باشد. ساقه آنها بندبند است به طوری که برگهای عموماً ساقه‌مانند آنها از محل گره‌ها خارج شده به صورت فراهم و چرخه‌ای و عموماً بندبند در اطراف گره‌ها قرار می‌گیرند.

گونه‌های چندی از دم‌اسبیان در گیلان پراکنده‌اند که با نام محلی بندک واش شناخته می‌شوند. از معمول‌ترین آنها می‌توان گونه‌های *Equisetum ramosissimum* و *Equisetum arvense* را نام برد. دم اسب بندآورنده خون، ترمیم‌کننده انساج و تأمین‌کننده عناصر معدنی بدن و ادرارآوری قوی است. در درمان بیماری سل بکار می‌رود. جوشانده دم اسب ترشحات ادرار را افزایش داده در معالجه استسقاء و آب آوردن انساج تأثیر زیادی دارد. همچنین برای تقویت و معالجه بیماریهائی نظیر ورم مثانه، سنگ کلیه، دردهای مجاری ادرار، قولنجهای کلیوی، اخلاط خونی، بواسیر، زخمهای واریس، زیادی اسید معده و وجود قند در ادرار مورد استفاده قرار می‌گیرد

[۵]

-
- [۱] جمعی از نویسندگان، کتب طبی انتزاعی (فارسی)، ۸ جلد، چاپ: اول.
  - [۲] (۱). سته‌ای به معنی آبدار و گوشتی.
  - [۳] جمعی از نویسندگان، کتب طبی انتزاعی (فارسی)، ۸ جلد، چاپ: اول.
  - [۴] جمعی از نویسندگان، کتب طبی انتزاعی (فارسی)، ۸ جلد، چاپ: اول.
  - [۵] جمعی از نویسندگان، کتب طبی انتزاعی (فارسی)، ۸ جلد، چاپ: اول.

درباره مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

بسم الله الرحمن الرحيم

جَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (سوره توبه آیه ۴۱)

با اموال و جانهای خود، در راه خدا جهاد نمایید؛ این برای شما بهتر است اگر بدانید حضرت رضا (علیه السلام): خدا رحم نماید بنده‌ای که امر ما را زنده (و برپا) دارد ... علوم و دانشهای ما را یاد گیرد و به مردم یاد دهد، زیرا مردم اگر سخنان نیکوی ما را (بی آنکه چیزی از آن کاسته و یا بر آن بیفزایند) بدانند هر آینه از ما پیروی (و طبق آن عمل) می‌کنند

بنادر البحار- ترجمه و شرح خلاصه دو جلد بحار الانوار ص ۱۵۹

بنیانگذار مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان شهید آیت الله شمس آبادی (ره) یکی از علمای برجسته شهر اصفهان بودند که در دلدادگی به اهل بیت (علیهم السلام) بخصوص حضرت علی بن موسی الرضا (علیه السلام) و امام عصر (عجل الله تعالی فرجه الشریف) شهره بوده و لذا با نظر و درایت خود در سال ۱۳۴۰ هجری شمسی بنیانگذار مرکز و راهی شد که هیچ وقت چراغ آن خاموش نشد و هر روز قوی تر و بهتر راهش را ادامه می‌دهند.

مرکز تحقیقات قائمیه اصفهان از سال ۱۳۸۵ هجری شمسی تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن امامی (قدس سره الشریف) و با فعالیت خالصانه و شبانه روزی تیمی مرکب از فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مختلف مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

اهداف: دفاع از حریم شیعه و بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البيت عليهم السلام) تقویت انگیزه جوانان و

عامه مردم نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی، جایگزین کردن مطالب سودمند به جای بلوتوث های بی محتوا در تلفن های همراه و رایانه ها ایجاد بستر جامع مطالعاتی بر اساس معارف قرآن کریم و اهل بیت علیهم السّلام با انگیزه نشر معارف، سرویس دهی به محققین و طلاب، گسترش فرهنگ مطالعه و غنی کردن اوقات فراغت علاقمندان به نرم افزار های علوم اسلامی، در دسترس بودن منابع لازم جهت سهولت رفع ابهام و شبهات منتشره در جامعه عدالت اجتماعی: با استفاده از ابزار نو می توان بصورت تصاعدی در نشر و پخش آن همت گمارد و از طرفی عدالت اجتماعی در تزریق امکانات را در سطح کشور و باز از جهتی نشر فرهنگ اسلامی ایرانی را در سطح جهان سرعت بخشید.

از جمله فعالیتهای گسترده مرکز:

الف) چاپ و نشر ده ها عنوان کتاب، جزوه و ماهنامه همراه با برگزاری مسابقه کتابخوانی
ب) تولید صدها نرم افزار تحقیقاتی و کتابخانه ای قابل اجرا در رایانه و گوشی تلفن همراه
ج) تولید نمایشگاه های سه بعدی، پانوراما، انیمیشن، بازیهای رایانه ای و ... اماکن مذهبی، گردشگری و ...
د) ایجاد سایت اینترنتی قائمیه www.ghaemiyeh.com جهت دانلود رایگان نرم افزار های تلفن همراه و چندین سایت مذهبی دیگر

ه) تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و ... جهت نمایش در شبکه های ماهواره ای
و) راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی (خط ۲۳۵۰۵۲۴)
ز) طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و ...
ح) همکاری افتخاری با دهها مرکز حقیقی و حقوقی از جمله بیوت آیات عظام، حوزه های علمیه، دانشگاهها، اماکن مذهبی مانند مسجد جمکران و ...

ط) برگزاری همایش ها، و اجرای طرح مهد، ویژه کودکان و نوجوانان شرکت کننده در جلسه
ی) برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم و دوره های تربیت مربی (حضور و مجازی) در طول سال
دفتر مرکزی: اصفهان/خ مسجد سید/ حد فاصل خیابان پنج رمضان و چهارراه وفائی /مجتمع فرهنگی مذهبی قائمیه اصفهان
تاریخ تأسیس: ۱۳۸۵ شماره ثبت: ۲۳۷۳ شناسه ملی: ۱۰۸۶۰۱۵۲۰۲۶

وب سایت: www.ghaemiyeh.com ایمیل: Info@ghaemiyeh.com فروشگاه اینترنتی:
www.eslamshop.com

تلفن ۲۵-۲۳۵۷۰۲۳-۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) فکس ۲۳۵۷۰۲۲ (۰۳۱۱) دفتر تهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ (۰۲۱) بازرگانی و فروش ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹ امور
کاربران ۲۳۳۳۰۴۵ (۰۳۱۱)

نکته قابل توجه اینکه بودجه این مرکز؛ مردمی، غیر دولتی و غیر انتفاعی با همت عده ای خیر اندیش اداره و تامین گردیده و لی جوابگوی حجم رو به رشد و وسیع فعالیت مذهبی و علمی حاضر و طرح های توسعه ای فرهنگی نیست، از اینرو این مرکز به فضل و کرم صاحب اصلی این خانه (قائمیه) امید داشته و امیدواریم حضرت بقیه الله الاعظم عجل الله تعالی فرجه الشریف توفیق روزافزونی را شامل همگان بنماید تا در صورت امکان در این امر مهم ما را یاری نمایندانشالله.

شماره حساب ۶۲۱۰۶۰۹۵۳، شماره کارت: ۶۲۷۳-۵۳۳۱-۳۰۴۵-۱۹۷۳ و شماره حساب شبا: IR۹۰-۰۱۸۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰-۰۰۰۰
۵۳-۰۶۲۱-۰۶۰۹ به نام مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان نزد بانک تجارت شعبه اصفهان - خیابان مسجد سید

ارزش کار فکری و عقیدتی

الاحتجاج - به سندش، از امام حسین علیه السلام - هر کس عهده دار یتیمی از ما شود که محنتِ غیبت ما، او را از ما جدا کرده است و از علوم ما که به دستش رسیده، به او سهمی دهد تا ارشاد و هدایتش کند، خداوند به او می‌فرماید: «ای بنده بزرگوار شریک کننده برادرش! من در کرم کردن، از تو سزاوارترم. فرشتگان من! برای او در بهشت، به عدد هر حرفی که یاد داده است، هزار هزار، کاخ قرار دهید و از دیگر نعمت‌ها، آنچه را که لایق اوست، به آنها ضمیمه کنید».

التفسیر المنسوب إلى الإمام العسکری علیه السلام: امام حسین علیه السلام به مردی فرمود: «کدام یک را دوست‌تر می‌داری: مردی اراده کشتن بینوایی ضعیف را دارد و تو او را از دستش می‌رهانی، یا مردی ناصبی اراده گمراه کردن مؤمنی بینوا و ضعیف از پیروان ما را دارد، امّا تو دریچه‌ای [از علم] را بر او می‌گشایی که آن بینوا، خود را ببدان، نگاه می‌دارد و با حجّت‌های خدای متعال، خصم خویش را ساکت می‌سازد و او را می‌شکند؟».

[سپس] فرمود: «حتماً رهاندن این مؤمن بینوا از دست آن ناصبی. بی‌گمان، خدای متعال می‌فرماید: «و هر که او را زنده کند، گویی همه مردم را زنده کرده است»؛ یعنی هر که او را زنده کند و از کفر به ایمان، ارشاد کند، گویی همه مردم را زنده کرده است، پیش از آن که آنان را با شمشیرهای تیز بکشد».

مسند زید: امام حسین علیه السلام فرمود: «هر کس انسانی را از گمراهی به معرفت حق، فرا بخواند و او اجابت کند، اجری مانند آزاد کردن بنده دارد».

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

